

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUTADGU BİLİĞ'DEKİ GERUNDİUMLARIN YAPI VE İŞLEV BAKIMINDAN
İNCELENMESİ

Nalan AYDIN

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİR

MANİSA
2014

ÖZET

Gerundiumlar, Türk Dilinin en önemli gramer konularından bir tanesidir. Türkçenin en eski devirlerinden bu yana önem arz eden gerundium konusu, çeşitli gramer kitaplarında ve lehçelerin gramer kitaplarında işlenmiştir; fakat Kutadgu Bilig’de geçen bazı gerundiumlar gramer kitaplarında işlenmemiştir. Biz bu gerundiumları tesbit ettik ve bu gerundiumların gramer kitaplarında yer alması gerektiğini tezimizde belirttik.

Çalışmamızın amacı Kutadgu Bilig’de bulunan fakat gramer kitaplarında yer almayan gerundiumları tesbit etmek ve eserden taradığımız beyitleri bu gerundiumların yapı ve işlevlerine bağlı kalarak yeniden değerlendirmektir..

Çalışmamızın sonucunda gerundium başlığı altında incelenmesi gereken eklere, bu eklerin yapı ve işlevlerine dikkat çektik. Reşit Rahmeti Arat’ın yapmış olduğu Kutadgu Bilig’deki beyitlerin çevirisini göz önünde bulundurarak kendi çevirimizi yaptık. Amacımız Arat’ın çevirisini düzeltmek değil; eseri başka bir açıdan değerlendirmektir.

ABSTRACT

Gerunds are one of the most important grammar topic of Turkish language. The gerunds which are important issue in Turkish grammar have processed in Turkish Grammar and in the books of the dialects; but the some gerunds which are included Kutadgu Bilig have not processed in the grammar books. We have determined that gerunds in the Kutadgu Bilig and have indicated that they should take place in the grammar books.

Aim of the study, to determined gerunds which are taken place in the Kutadgu Bilig and not taken place in the grammar books and to re-interpret verses which are searched from Kutadgu Bilig based on their structure and function.

As a result of this study, we impressed suffixes that they should be examined as “a gerund” and impressed their structure and function. We translated verses of Kutadgu Bilig with reference to translation of Reşit Rahmeti Arat. Our aim are not to reform translation of Reşit Rahmeti Arat, to review verses of Kutadgu Bilig from a different point of view.

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Kutadgu Bilig’deki Gerundiumların Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi*” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

... / ... / 2014

Nalan AYDIN

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAGI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/15 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Nalan AYDIN'ın "Kutadgu Bilig'deki Gerundiumların Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi" konulu tezi incelenmiş ve aday 23..06.2014 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 9.2 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorduğu sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☒
DÜZELTME yapılmasına	*	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine	**	ile karar verilmiştir.	☐

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİR
(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Demir

ÜYE

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY

Evet Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Kutadgu Bilig sadece Karahanlı dönemi için değil tüm Türk Tarihi açısından yeri doldurulamaz bir eserdir. Türk Dili Gramerinde gerundiumların yapıları yeterince incelenmiş olsa da işlevleri bakımından gerundiumların daha derinden incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz için Kutadgu Bilig'deki gerundiumları yapıları ve işlevleri bakımından incelemeye karar verdik. İncelenecek beyitleri tararken Arat'ın üç nüshayı da karşılaştırarak hazırladığı Kutadgu Bilig (Metin - Çeviri - İndeks) adlı eseri kullandık. Gerundiumların tasnif ve incelenmesinde Literatür Taramasında bahsedeceğimiz Türk Dili Gramerlerinden faydalandık.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Karahanlıların tarihi, Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig ve Yusuf Hashacib hakkında bilgiler verdik. Birinci kısmın sonunda Kutadgu Bilig ile ilgili çalışmaların bir bölümüne de yer verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde zarflar ve gerundiumlar hakkında açıklamalar yaparak, çeşitli araştırmacıların görüşlerini belirttik. Örnekler ile bu görüşleri destekleyerek Türkiye Türkçesinde varlığını sürdüren gerundiumları sıraladık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Kutadgu Bilig'deki gerundiumları tasnif ederek tüm gerundiumları açıkladık, KB'den taradığımız beyitler gerundiumların anlam ve işlevleri göz önünde tutularak yeniden değerlendirilmiştir. Beyitler yeniden değerlendirilirken Arat'ın çevirisine bağlı kaldık. Taranan beyitlerin altına Arat'ın çevirisini verdik. Arat'ın çevirisinin altına da beyitleri yeniden değerlendirerek yapmış olduğumuz kendi çevirimizi ekledik. İlk çeviri Arat'a, ikinci çeviri bize aittir.

Çalışmamızın dördüncü kısmı Sonuç bölümüdür. Sonuç bölümünde tezimiz boyunca yaptığımız çalışmalardan kısaca bahsederek, tezimize katmış olduğumuz yeni bilgi ve verilere yer verdik.

Kutadgu Bilig gibi muazzam bir eseri çalışmam için beni yönlendiren ve beni destekleyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Demir'e, ders dönemimde olduğu kadar tez dönemimde de fikirlerini ve yardımlarını eksik etmeyen Doç. Dr. Ferhat Karabulut'a, kaynak araştırmalarımnda yardımcı olan ve yöntem konusunda bana yol gösteren Prof. Dr. Gürer Gülsevin ve Yrd. Doç. Dr. Selma Gülsevin'e, üzerimde çok fazla emeği olan ve maddi - manevi desteğini tez dönemim boyunca hissettiğim Doç. Dr. Hatice Şirin User'e, tez boyunca fikir alışverişi yaptığım, manevi desteğini fazlasıyla gördüğüm Elanur Kazanlar'a, tezimin düzeltilmesinde bana yardımcı olan eşim Ahmet Aydın'a, anlayışını ve desteğini benden esirgemeyen anneme teşekkürü bir borç bilirim. Tezimi hazırlamamda bana burs imkânı sağlayan Türk Dil Kurumu'na sağlamış olduğu bu destekten ötürü teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
YEMİN METNİ.....	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konu ve Amaç.....	1
1.2. Yöntem.....	1
1.3. Literatür Taraması.....	3

II. BÖLÜM

2. KARAHLILAR, KUTADGU BİLİG VE YAZARI HAKKINDA BİLGİLER.....	7
2.1. Karahanlılar.....	7
2.2. Karahanlıların Coğrafyası ve Teşkilatı.....	9
2.3. Karahanlıların Dili.....	11
2.4. Yusuf Hashacib Hakkında.....	13
2.5. Kutadgu Bilig.....	15
2.6. Kutadgu Bilig Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	19
2.6.1. Kitaplar.....	19
2.6.2. Makaleler.....	20
2.6.3. Bildiriler.....	23

III. BÖLÜM

3.GERUNDİUMLAR.....	26
3.1. Kutadgu Bilig’de Yer Alan Gerundiumlar.....	33
3.1.1. Vokal Gerundiumlar.....	33
3.1.1.1. Süretilik İfade Edenler.....	33
3.1.1.1.1. -a/-e; -ı/-i; -u/-ü Gerundiumları.....	33
3.1.1.2. Bitmişlik İfade Edenler.....	49
3.1.1.2.1. (-I/-U)p Gerundiumları.....	49
3.1.2. Birleşik Yapıdaki Gerundiumlar.....	66
3.1.2.1. -rda/-ArdA/-UrdA; -rka/-ArkA/-Urka; -rça/-Arça/-Urça.....	66
3.1.2.2. -dUktA/-.....	78
3.1.2.3. -gAlI.....	84
3.1.2.4. -gInçA.....	88
3.1.2.5. -gUçA.....	92
3.1.2.6. -gUkA.....	93
3.1.2.7. -ken.....	99
3.1.2.8. -mAdIn.....	103
3.1.2.9. -mAzdA.....	109
3.1.2.10. -mİştA.....	112
3.1.2.11. Geçmiş Zaman Eki+Şahıs Eki+ “er-” Yard. Fiil+Şart Eki.....	117
3.1.3. Şart Gerundiumu.....	128
3.1.3.1. -sAŞart Gerundiumu.....	128

IV. BÖLÜM

SONUÇ.....	136
KAYNAKÇA.....	140

KISALTMALAR

(A)	a / e
(I)	ı / i
(U)	u / ü
Alm.	Almanca
Alt.	Altay
Az.	Azeri
BK	Bilge Kağan
bkz.	Bakınız
Çağ.	Çağatayca
Çuv.	Çuvaşça
D	Doğu
DLT.	Divanü Lugati't Türk
Etü.	Eski Türkçe
Eatü.	Eski Anadolu Türkçesi
Fiye	Fiilden İsim Yapım Eki
Fr.	Fransızca
G	Güney
Gag.	Gagavuzca
DİA.	İslam Ansiklopedisi
İng.	İngilizce
K	Kuzey
Karahan.	Karahanlıca
KB	Kutadgu Bilig
Kıpç.	Kıpçakça
Kırg.	Kırgızca
Kmk.	Kumukça
KT	Kül Tigin
Kzk.	Kazakça
Kzn. Tü.	Kazan Türkçesi
Osm.	Osmanlıca

Tat.	Tatarca
TDED.	Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Trkm.	Türkmençe
Ttü.	Türkiye Türkçesi
Türk.	Türkçe
Uyg.	Uygurca
yrd.	yardımcı
Yy.	Yüzyıl

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Konu ve Amaç

Bu yüksek lisans tezinde Kutadgu Bilig’de yer alan gerundiumların yapıları ve işlevleri incelenmiştir. Gerundium olarak gramer kitaplarında yer almayan eklerin Kutadgu Bilig’de gerundium olarak işlev gördükleri tesbit edilerek bu ekler “gerundium” başlığı altında verilmiştir. Birleşik yapıda olan gerundiumları oluşturan ekler tek tek açıklandıktan sonra gerundiumun kendisinin yapısı ve Kutadgu Bilig’deki işlevi açıklanmıştır.

Çalışmanın amacı, Kutadgu Bilig’deki beyitleri gerundiumların anlamlarını tam olarak ifade ederek tekrar değerlendirmektir. Eser üzerinde en kapsamlı çalışma Reşit Rahmeti Arat’a aittir. Arat, Kutadgu Bilig’in üç nüshasını da karşılaştırarak incelemiş, beyitlerin Türkiye Türkçesine çevirisini yapmıştır. Arat’ın çevirisi edebi bir üslup taşıdığı için, eklerin anlamları beyitlerde edebi olarak verilmiştir. Arat’ın çevirisine bağlı kalma koşuluyla, gerundiumların bulunduğu fiiller yeniden anlamsal olarak değerlendirilmiş; Arat’ın anlamlandırması ile aynı anlamlandırmaya varılan fiiller aslına uygun olarak bırakılmıştır.

1.2. Yöntem

“Kutadgu Bilig’deki Gerundiumların Yapı ve İşlev Bakımından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezi yazılmaya başlanmadan önce Kutadgu Bilig ve gerundiumlar hakkında bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmaya yardımcı olacak verilere ulaşıldıktan sonra tezi şekillendirme yoluna girilmiştir.

Arat’ın Kutadgu Bilig (Metin - Çeviri - İndeks) ve Kabalcı Yayınevinin yayınlamış olduğu Kutadgu Bilig adlı eserler çalışmanın iskeletini oluşturmuştur.

Kutadgu Bilig ve gerundiumlar hakkında literatür taraması yapıldıktan sonra Kutadgu Bilig’in İndeksinden Kutadgu Bilig’de bulunan gerundiumlar fişlenerek

gerundiumların bir tasnifini oluşturulmuştur. Bu tasniften yola çıkarak gerundiumlar yapı ve işlev bakımından incelenmiştir. Birleşik yapıda olan gerundiumları oluşturan ekler ayrı ayrı açıklandıktan sonra gerundiumun kendisinin işlevi ve anlamı üzerinde durulmuştur. Kutadgu Bilig'in metin bölümünden taranan beyitler Arat'ın çevirisi ile karşılaştırılmıştır. Son olarak gerundiumların işlevlerini belirlenmesi doğrultusunda beyitler, gerundiumların anlamlarının tam olarak ifade edilebildiği ölçüde yeniden değerlendirilmiştir. Arat'ın çevirisi ile aynı doğrultuda bir çeviri söz konusu olduğunda Arat'ın çevirisi esas alınarak bir düzeltme yoluna girilmemiştir.

Kutadgu Bilig'deki gerundiumların tesbitinde önce Ahmet Bican Ercilasun'un *Kutadgu Bilig Grameri - Fiil* adı eserde belirttiği gerundiumlardan faydalanılmıştır. Araştırma, Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi*, Necmettin Hacıeminoğlu'nun *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri*, Talat Tekin'in *Orhon Türkçesi Grameri*, Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri*, Jean DENY'nin *Türk Dili Grameri*, J. Nemeth'in *Turkish Grammar* ve Geoffrey Lewis'in *Turkish Grammar* adlı gramer kitapları ile desteklenmiştir. Gramer çalışmalarına lehçelerin gramerlerinden de faydalanılarak yön verilmiştir. Ahmet Bican Ercilasun'un editörlüğünü yapmış olduğu *Türk Lehçeleri Grameri*'nden de büyük ölçüde yararlanılmıştır. Eckmann'ın *Çağatayca El Kitabı* ve Rıdvan Öztürk'ün *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, dönemlerin gramer özelliklerinin gösterilmesinde oldukça fayda sağlamıştır.

Birleşik gerundiumların açıklanmasında sıralanan gramer kitaplarının yanı sıra Gülsel Sev'in *Tarihi Türk Lehçelerinde Hal Ekleri* adlı kitabından ve Kemal Eraslan'ın *Eski Türkçede İsim - Fiiller* adlı kitabından yararlanılmıştır. Mustafa Öner'in *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* ve Öner'in Tefik Hacıyev ile beraber çevirisini yaptığı Serebrennikov ve Gadjeiva'nın *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı - Tarihi Grameri* adlı kitaplar eklerin gelişimlerinin açıklanmasında faydalanılan önemli kaynaklardan birkaçıdır.

Tezin "Sonuç" bölümüne ulaşıldığında tezin içeriği, teze katılan yeni bilgiler hakkında bilgiler verilir; çalışmada kullanılan kaynaklar tezin sonuna eklenerek çalışma sonlandırılmıştır.

1.3. Literatür Taraması

Çalışmamızın en zor aşamasını teşkil eden Literatür Taraması bizlere, çalışma alanımız olan Karahanlı Döneminin en güzide eserlerinden bir tanesi olan Kutadgu Bilig üzerine yapılmış çalışmaların zenginliğini, bir o kadar da bu zenginlik karşısındaki bilgi yoksulluğumuzu göstermiştir. Günümüze kadar gerek eserin kendisi üzerine gerekse eserin gramatikal olarak incelenmesi üzerine yapılan çalışmaların çokluğu, bizlere çalışacak bir konu kalmadığını gösterse de, anlıyoruz ki eser hala incelenmeye, araştırılmaya ve yeni arayışlara açık bir durumdadır. Genel kanılar ve kanıtlanmış, değişmesi mümkün gözükmeyen doğruları bir kenara bırakıp esere bu gözle baktığımızda, gözden kaçan birçok konu fark edilip, bu konuların biz araştırmacılar tarafından yeniden ele alınıp incelenebileceği görüşündeyiz.

Beyitlerin incelenmesinde Arat'ın Kutadgu Bilig I - Metin, Kutadgu Bilig II - Çeviri, Kutadgu Bilig III - İndeks eserlerinden yararlandık. Besim ATALAY'ın Divanü Lugati't-Türk, C.II-IV eseri, kelimelerin Oğuzlarda ne şekilde kullanıldığı konusunda yön göstericimiz olmuştur. Muharrem ERGİN'in "*Türk Dil Bilgisi*", Necmettin HACIEMİNOĞLU'nun "*Karahanlı Türkçesi Grameri*", GABAIN'in "*Eski Türkçenin Grameri*", Talat TEKİN'in "*Orhon Türkçesi Grameri*", Tahsin BANGUOĞLU'nun "*Türkçenin Grameri*", Jean DENY'nin "*Türk Dili Grameri*", J. NEMETH'in "*Turkish Grammar*" ve Geoffrey LEWIS'in "*Turkish Grammar*" adlı gramer kitapları gerundiumların yapı ve işlevlerini açıklamada bize yardımcı olan en önemli kaynaklardır. Mehmet AKALIN'ın Tarihi Türk Şiveleri kitabında yer alan Mecdut Mansuroğlu'nun "*Karahanlıca*" adlı makalesinden de Karahanlı Türkçesinin grameri ile ilgili bilgilere ulaştık.

Ali AKAR'ın "*Ağızlardaki (-dikliğin) Zarf fiilinin Yapısı*" makalesi, Mustafa ARGUNŞAH'ın, "*Türkçede Zarf fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması*" makalesi, Ayfer AKTAŞ'ın "*-DIktAn / -DUktAn sonra Zarf fiili Üzerine Bir Araştırma*" makalesi, Mehmet Dursun ERDEM'in "*-Duhcan -Dükcen Soña / Sora Zarf fiili Üzerine*" makalesi, Arzu S. ERTANE BAYDAR'ın "*Eskişehir ve Yöresi Kırım Tatar Ağzında -p Zarf fiil Eki*" makalesi, Bülent HÜNERLİ'nin "*Doğu Trakya*

Ağızlarında Arkaik Olarak Kullanılan Sınırlama İşlevindeki [- (y) xınca] Zarffil eki” makalesi, Fatma Sibel BAYRAKTAR’ın *“Trakya ve Rumeli Türkçesi Ağızlarında İKEN Zarf Fiilinin İşlevleri”* makalesi, Mehmet AYDIN’ın *“Anadolu Ağızlarında İKEN / -KEN Zarf Fiilinin Kullanımı Ve Görevleri”* makalesi gerundiumların ağızlardaki varlıklarının tesbit edilmesinde, yapı ve işlev bakımından gerundiumların incelenmesinde faydasını büyük ölçüde gördüğümüz makalelerdir.

Ayten ATAY’ın *“Nogay Türkçesinde Hal Eklerinin Zarf Yapma İşlevine Dair”* makalesi, Eyüp BACANLI’nın *“Güney Sibiryaya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar”* makalesi, Onur BALCI’nın *“Kazak Türkçesinde -a / -e / -y Zarf fiil Eki Ve İşlevleri”* makalesi, Mevlüt Gültekin’in *“Kırgız Türkçesinde Zarf Fiiller ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Araştırma”* makalesi lehçelerdeki gerundiumların yapı, işlev ve gelişimlerini aktarmamızda yol gösterici olmuştur.

Vokal gerundiumları konusunda İbrahim DELİCE’nin *“-İp Eki Türkçede Hangi Kategorileri Oluşturmaktadır?”* makalesi, Oğuzhan DURMUŞ’un *- (y) ArAk Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine*, Mustafa ÖNER, *“Türkçede -prak zarf fiili”*, Muna Yüceol ÖZEZEN’in *“Türkiye Türkçesinde + A ve -A Ekli Zarflar Üzerine”*, Mustafa UĞURLU’nun, *“-arak ve -p ile Kurulan Zarf fiil Parçalarında Sınır Vurgulayışının Rolü”*, Ahat ÜSTÜNER’in *“Çağatay Türkçesinde -rdA / -ArDA / -UrDA Zarf Fiil Eki”*, Nadir İLHAN’ın, *“Birleşik Fiil Kuruluşunda A / I / U Ünlüleri”* makalelerinden yararlandık.

Gerundiumların geneli hakkında taranan makaleler: Erdoğan BOZ’un *“Bir Birleşik Zarf fiil Yapısı Üzerine”*, Saadet ÇAGATAY’ın *“Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları III. Gerundifler”*, Janos Eckmann’ın *“Türkçede -rak Ekine Dair”*, Gürer GÜLSEVİN’in *“Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf fiiller Üzerine”*, Gürer GÜLSEVİN’in *“Eski Anadolu Türkçesinde Ekler”*, Kremena HACIOLOVA’nın *“Türkçede İken’in Durumu ve Fonksiyonu”*, Zeynep KORKMAZ’ın *“Türkçede -n Zarf fiil Eki ile -PAN / -PEN Eki Türemeleri”*, Mustafa ÖNER’in *“-matı Gerundiumu Üzerine”*, Talat TEKİN’in *“-mAtIn Gerundiumu Üzerine”*, Hediye TUNCER’in *“Türk Dilinde Zarf Fiiller”* isimli doktora tezi, Erdem UÇAR’ın *“Eski Türkçe -gInÇA zarffil Ekinin Kökeni Üzerine”*.

Türk Dili gramerimizde -sa ekinin bir gerundium olduğu artık kabul görür hale gelmiştir. Şart gerundiumu hakkında yararlandığımız Gürer Gülsevin'in "*Türkçede -sa Şart Gerundiumu (zarf-fiil) Üzerine*", Leyla KARAHAN'ın, "*-sa Eki Hakkında*", Hakan ÖZDEMİR'in, "*Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sa Şart Ekine Yansımaları*", Hayati DEVELİ'nin "*-sa eki Kip Mi Zarffil Mi?*" makaleleri müstakil olarak -sa ekinin işlendiği makalelerdir.

Zeynep KORKMAZ'ın Gramer Terimleri Sözlüğünden, tezimizde kullandığımız bazı terimlerin açıklanmasında faydalandık. Bunun dışında Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinden ve Diyanet Vakfı Yayınlarına ait olan İslam Ansiklopedisinden ve L.LİGETİ'nin "*Bilinmeyen İç Asya*" adlı kitabından, Denis SİNOR'un "*Erken İç Asya Tarihi*" adlı kitabından, ROUX'un "*Türklerin Tarihi*" adlı kitabından, AKAR, CAFEROĞLU ve ERCİLASUN'un Türk Dili Tarihi kitaplarından, Agop DİLAÇAR'ın "*Kutadgu Bilig İncelemesi*" adlı kitabından Karahanlılar, Kutadgu Bilig ve Yusuf Hashacib hakkında bilgi edinmek için yararlandık. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU'nun "*Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig*" adlı bildirisinde Kutadgu Bilig'i bir siyasetname olma yönü ile incelenmiştir.

Çalışmamızda yer alan edatlar için Necmettin HACIEMİNOĞLU'nun "*Türk Dilinde Edatlar*" adlı kitabına başvurduk. Gerundiumların yapı ve işlevlerini belirtmek için verdiğimiz örnekleri zenginleştirmek amacıyla ARAT'ın "*Doğu Türkçesi Metinleri*", S.HİMRAN'ın çevirisini yaptığı Le Coq'un "*Huastuanift*", "*Uygurca Üç Hikaye*" adlı eserlerinden de çalışmamıza alıntılar yaptık.

II. BÖLÜM

2. KARAHANLILAR, KUTADGU BİLİĞ VE YAZARI HAKKINDA BİLGİLER

2.1. Karahanlılar

Orta Asya'nın batısı veya İran'ın doğu kesimleri, İslamiyetin buralara ulaşmasından önce, Sasani İrani'nin kültürel etkisi altına daha fazla girmekte, gerek Akdeniz Havzasından gerekse Çin ve Hindistan'dan kaynaklanan kültürel akımlara kucak açan bir bölgeydi. Bu kuşakta yer alan ticari kent merkezleri, yerleşik toplumun maddi ve kültürel kazanımlarına büyük katkı sağlamaktaydı. Batı Orta Asya, Arap yayılmasıyla maruz kaldığı siyasal ve kültürel darbelere henüz yeni uyarlanmış olarak, bu sefer kuzey ve kuzeydoğusundaki göçebe Türkî topluluklarla yakın bir ilişki içine girmek üzereydi. Bu bölge böylece bir göçebe kültürünü bir diğer göçebe kültürüne aktarma görevini üstlenecekti. Bu yolla bozkır kuşağına girecek olan İslam kültürü, artık Doğu İranlılarca işlenmiş ve yeniden biçimlenmiş oluyordu. (Sinor, 2009: 459-460)

Karahanlıların kökeni hakkında kaynaklarda pek çok görüş vardır. Bunlar - göçler ve yerleşmeler sonucu - Uygur, Türkmen, Yağma, Karluk, Karluk-Yağma, Çiğil ve T'uchüe-Ashina (Tukyu-GökTürk) soyundan geldikleridir. Bu topluluklar İran ve Arap ülkeleri ile komşuluk içerisindeydiler. Bu sebepten İslamiyet etkisi altında oluşturdukları eserlerde İran ve Arap ülkelerinin etkisi büyüktür. Agop Dilaçar'a göre Karluk soyundan gelmişlerdir:

“Türk kağanlarının ilk Müslüman soyu olan Karahanlıların türeyişini türlü Türk köklerine bağlamak isteyenler olmuştur. Kimine göre onlar Tu-kiue Türklerinden, başkalarına göre Uygur Türklerinden, yağma Türklerinden, Çiğil Türklerinden, ya da Türkmenlerden türemişlerdir. Bu görüşlerden en doğru olanı genel kaniye göre Karluk görüşü olsa gerek. Karluk Türkleri 747-840 yıllarında Uygur birliğine bağlı bulunuyorlardı. Buna göre, eğer Karluk- Karahanlı görüşünü kabul edecek olursak o zaman Karahanlılar çağını, öncesiyle birlikte, şu bölümlere ayırabiliriz: 1. Uygur-karluk birliği: 766-840; 2. İslamdan önceki Karluk ya da Karahanlı Devleti: 840-932; 3. Müslüman Karluk ya da Karahanlı Devleti: 932-1212.” (Dilaçar, 2003: 13)

Barthold, Karahanlıların Türkistan'da bilinen şu üç Türk kabilesinden birine mensup olduğunu söyler: Bunlar ise; (Yoğma), Kaşgar'da iskân eden ve Uygur ya da Oğuz kabilesine mensup Yağma kabilesi veya Ceyhun nehrinden Çin'e kadar uzanan bölgede meskun olan Çiğil, ya da Tıraz şehrinde doğuya doğru uzanan İslam beldeleri sınırında yaşayan Karluk boyudur. (Roux, 2004:193 bkz. Barthold). Reşat Genç Yağma tezini savunmaktadır. Ercilasun eserinde:

“Ona göre Hududu'l - Âlemde yer alan, Kaşgar'ın Yağmaların elinde bulunması ve Yağma hükümdarlarına Buğra Han denildiği kaydı bu konudaki en kuvvetli delildir. Çünkü tarih boyunca Karahanlılardan başka hiçbir Türk Devletinde hükümdarların Buğra-Han ünvanını kullandıkları görülmektedir.”
(Ercilasun, 2011: 287)

Karahanlıların kendilerini Alp Er Tunga soyundan bildikleri görüşü de söz konusudur. (TDED, 1998: 478). Pritsak Karluk boyundan çıktıklarını savunur. Karluklar'ın Uygurlar'ın çeşitli savaşlar sebebiyle içinde buldukları sıkıntılı ortamdan istifade ederek Balasagun ve Talas'ı istilâ ettiklerini, ancak 840 yılına kadar Uygurlar'ı tanımayı sürdürdüklerini söyler. (DİA. 2001: 405) Ona göre bu tarihte Uygur devleti Kırgızlar tarafından yıkılınca Türk devlet sisteminde büyük bir değişiklik meydana gelmiş, T'uchüe-Ashina soyuna mensup olduğunu iddia eden Karluk yabgusu kendisini bozkırlar hâkiminin (Göktürk Kağanlığı) kanunî halefi ilân ederek Karahan (Kara Hakan, Arslan Kara Hakan) unvanını almıştır. Yeni kurulan Karahanlılar Devleti için Balasagun (Kuzordu) merkez olarak seçilmiş ve devlet Altay sistemine göre ikiye ayrılmıştır. Doğu kısmının hâkimi olan büyük kağan Balasagun'a yerleşmiş ve Arslan Hakan unvanıyla bütün Karahanlılar'ın en büyük hâkimi sayılmıştır. Batıdaki toprakları idare eden Buğra Han büyük kağana tâbi olmak şartıyla önce Talas'ı, ardından Kâşgar'ı ve sonra tekrar Talas'ı başkent olarak seçmiştir (DİA: 405). X.yy başlarına doğru müstakil bir devlet kuran Karahanlı Türkleri, Orta Asya Türk kavimlerinin bazılarını kendi idareleri altına aldıktan sonra devlet kurucusu Satuk Buğra Han'ın ölümü (992) 950 tarihinde İslamiyete intisabıyla ilk İslam Türk Devleti (912-1212) kurulmuş oldu. (Hacıeminoğlu, 2008: XIII) bütün kavmiyle birlikte İslamiyeti ilk kabul eden göçebe hükümdar Satuk Buğra Han'dır. Karahanlıların istilasını Yarkent, Hotan gibi Budist

Uygurların medeniyetlerini de kapsamaktaydı. Bu istila ile Budist kiliselerinin üzerinde camiler, Budist manastırlarının üzerinde İslami medreseler yükseliyordu. (Ligeti, 1970: 175)

Karahanlı Devleti, Türklerin islamiyeti kabul ettikten sonra kurdukları ilk devlet olarak bilinir. Karahanlılar İslam dinine geçerek, Soğdiyan başta olmak üzere Müslüman toprakları üzerinde rahatça yayılabilme fırsatı yakaladılar. Karahanlılar, İslam ile tanışmaya Mavearaünnehir bölgesinde Samanoğulları Devleti ile aralarında meydana gelen çekişmeler sırasında başlamışlardır (261-389/874-999). Sâtuk Buğra Han, İslam'ı yaymaya azatlı köleleri arasında başladı. Karahanlı Devleti'nin Doğu kısmına hâkim olan Büyük Kağan'a karşı Mâverâünnehir bölgelerinde yapacağı savaşta İslâmî unsurlara dayanmaya başladı. Nitekim bu hükümdar 330 yılında Balasagun'a hücum ettiğinde, Sâmanî ordusu, Sâtuk Buğra Han tarafında yer aldığı için bu şehre hücumu ve Balasagun'u müslüman olmayan Türklerin hâkimiyetinden kurtarmaya hazırlandı. Ancak Sâmanî ordusu (301-331/913-943) arasında meydana gelen iç çekişmelerden dolayı hedefine ulaşamadı. Abdülkerim Satuk Buğra Han 344/955 yılında vefat etti ve Kaşgar'ın kuzeyinde bulunan Artuş şehrinde defnedildi. Ardından yerine oğlu Musa geçti (Aksu, 2001: 6)

Karahanlılar, Uygur ülkeleri sınırlarında da yerleşmişlerdi. Bunun sonucunda Çinlilerin ve vahalarda yaşayan toplumların etkisinde kalmışlar ve ayrıca Kaşgar kentini de İslamı daha da doğuya taşıyacak olan kutsal savaşlarında bir üs olarak kullanabilmişlerdir. (Roux, 2004: 196)

2.2. Karahanlıların Coğrafyası Ve Teşkilatı

Karahanlı Devleti 1047'de bölünmeden önce şu coğrafyaya sahipti: Batıda Maveraünnehr ve Fergananın bir bölümü; Amuderyanın bir kolu olan Zereşan üzerinde Buhara, Semerkand; Amuderyanın yukarı kesiminde Tirmidh; Sırderyanın orta kesiminde Farab; aynı ırmağın yukarı kesiminde Andican, Oş, bunun doğusunda da Özkend ya da Uzkan. Doğuda, kuzeyinde Çu ile Sırderya ırmakları arasındaki Şaş ya da Çaç (Taşkent), bunun doğusunda Talas ya da Taraz kuzeyinde de İsficab; Yedisu

bölgesi, Fergana bölgesinin büyük bir bölümü, Kara-köl'e dökülen Kaşgar suyu üzerinde Ordukend ya da Kaşgar, güneyinde Yarkend; Isık Kölün batısından çıkan Çu ırmağı üzerinde Kuz ordu ya da Kara ordu, bunun yakınında da Balasagun; Isık kölün kuzeydoğusunda Balkaş gölüne dökülen İli ırmağı üzerinde Almalık; Kaşgar ile Almalık arasında, doğu sınırında Aksu; kuzeydoğuda Cungarya bozkırları, Ala göl, Irtış ırmağı; güneydoğuda Takla Makan çölü ve sınıra yakın Hotan şehri; güney sınıra yakın Hindikuş ile Karakurum dağları arasında Gilgit bulunmaktadır. (Dilaçar, 2003: 17) Karahanlılar bu coğrafyalarda güçlü bir teşkilat oluşturmuşlardı. (Kutadgu Bilig yazıldığında başkent Kaşgar'dı.)

Sinor, Orhun Türklerinde ve diğer Türkî sülalelerde olduğu gibi Karahanlıların da kabilelere sahip olduğunu ve yerleşik alanlarını bir aile mülkü gibi gördüklerini kaydeder. Zamanla genişleyen hükümdarlık boylarının çeşitli mensupları değişik görevlere ve ülkenin farklı coğrafi bölgelerine gönderildikçe konumlara bağlı olarak da ünvanları değişiyor; İslamiyeti kabul ettiklerinde çeşitli Müslüman isim veya sıfatlarını alıyorlardı. Bu ünvanlar Karahanlı sikkelerine yansıyor devlet işleyişine az da olsa ışık tutuyordu. (Sinor, 2009: 479)

Eski Türklerde teşkilatlanma kut anlayışına dayanıyordu. Kut tabiri ile GökTürklerde siyasi iktidar ifade edilirdi. Kut, herkese verilen bir şey değildi. Kut, Tanrı tarafından ancak hükümdarlara verilirdi. Tanrı kime kut verirse o halkın üzerine kağan olarak oturuyordu:

“Tengri yarlıkadukın için, (ö)züm kutum bar için kagan olurtum kagan olurup yok çıgañ bodunug kop kubratdım” (KT, G10) (Tekin,1998: 22)

Ayrıca Milleti için gece gündüz çalışmayan kağan, milletine karşı vazifelerini yerine getiremediği için, kut'unun Tanrı tarafından geri alındığı gerekçesiyle iktidardan düşürülürdü. 716 yılında İnel Kagan'ın tahttan indirilmesi bu sebepten olmuştur. (Taşağıl, 2013: 180)

Hükümdarlar, beg, illig>ilig, han ve hakan ünvanlarını kullanmışlardır. Saray teşkilatının başında ulu (ulug)hacib bulunurdu. Onun emrinde başkahacibler ve hükümdara ait bir de Hashacib bulunurdu. Uluhacib emrindeki diğerhaciblerle birlikte devlet adamı kumandan ve halkın şikâyetlerini dinlemek, haksızlığa uğrayıp şikâyetçi

olanları mezalim günlerinde hükümdarın huzuruna çıkarmak, törenlerde herkesi rütbesine göre yerleştirmek, elçileri karşılayıp her çeşit işlerine bakmakla mükellefti. Kapıcıbaşı ise saray görevlilerinin her türlü tayin ve terfileriyle ilgilenmek, saray hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak ve hükümdarın korunmasıyla alâkalı tedbirleri almakla yükümlüydü. Hükümdar ve diğer saray mensuplarını korumak candarların göreviydi; başlarındaki kumandana emîr-i cândâr denilirdi. Bunların dışında sarayda silâhdar, alemdar gibi görevliler vardı. (DİA: 410)

Karahanlı askeri teşkilatında çeşitli Türk kavimlerine ait kuvvetler bulunuyordu. Hunlarda kullanılan Onlu sistemin Karahanlı askeri teşkilatında uygulandığını söyleyebiliriz. (DİA: 411)

2.3. Karahanlıların Dili

Bulunduğu coğrafi bölge itibariyle çok farklı kültürlere tanıklık eden ve kendi kültürünü başkalarına aşıl原因 Karahanlılar, bu kültür transferini kullandıkları dil ve sözcük dağarcığına da taşımıştır. Bu dönemin dili eski Türkçe şekilleri muhafaza etmiş, Arap ve Fars etkisi ile eski şekilleri yoğurmuş, İslami kültür çerçevesinde şekillendirip eserlerinde ölümsüzleştirmiş bir dildir.

Arap ve Fars Edebiyatı etkisine açık bir şekilde yoluna devam eden Karahanlılar, böylece hem Arap ve Fars etkisinin yayılmasına ön ayak olmuş hem de bu yeni medeniyet ile tanışıp dillerini zenginleştirmişlerdir. Söz varlığında Arapça ve Farsçanın etkisi artsa da Uygur yazı geleneği hemen terk edilmemiş, imlada Uygur yazı geleneğini de sürdürmüşlerdir. Buna misal verecek olursak; eklerin köklerden ayrı yazılması Uygur yazı geleneğinden gelmektedir. Bunun en güzel örneğini de Harezmi dönemi eserlerinden olan Nehcü'l-Feradis'te görürüz.

Karahanlı Dönemi eseri olan Kutadgu Bilig'de Arap ve İran gibi yabancı dillerden kelimelere yer verilmiştir. Hacib bir beyitinde:

“keyik tağı kördüm bu türkçe sözüg

anı akru tuttum yakurdum ara” (KB 6617)

“Ben bu Türkçe sözü yabani geyik gibi gördüm, Onu yavaşça yakaladım kendime yaklaştırdım”

diyerek, başka dillerden aldığı kelimeleri “Türkçeleştirerek” eserine aktardığını belirtir. Hacib Türk Diline ve kültürüne ne kadar önem verdiğini kullandığı arı dil ve aktardığı Türkçe mesellerle kanıtlamış; Moğol istilasına kadar Orta Asyada Türkçe eser yazmada kısır sayılan bu devrede Müşterek Orta Asya Türkçesinin en güzel örneğini ortaya çıkarmıştır. (Caferoğlu, 2000: 60)

Bu dönem dili için yapılan adlandırmalar şöyledir: Müşterek Orta Asya Edebi Dili, Hakaniye Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi.

Orta Asya sahası, tarih boyunca birçok siyasi ve kültürel değişikliklere uğramıştır. Bu yüzden çeşitli kültürlerle etkileşime açık hale gelmiş, bu kültürlerin baskısı altında kalmaya mahkûm olmuşlardır. Siyasi olaylar - her devirde olduğu gibi - bu devirde de dil ve edebiyat tartışmalarına engel olmuş, duraksamalara neden olmuştur. Samanoğlu İsmail’in zamanında Belh, Herat, Horasan gibi merkezler Buhara idaresi altına girdiği halde Samanoğullarının çöküşü ile Buhara ve Semerkand Karahanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir ve bu sayede İran’dan ayrılmıştır. Mahmut Gaznevi ise Harezmle beraber Horasan, Sistan, Taberistan vs. birleştirme imkânına sahip olmuştur. Aksine Selçuklular, Nişabur ve Merv şehirlerini kendilerine payitaht seçince Maverâünnehr’i yalnız başına İran’la birleştirmekle kalmamış, hâkimiyet sahalarını ve devlet sınırlarını Bağdat’a kadar dayandırmıştır. Daha sonra payitahtlık Harezme geçince, Horasan, Kirman ve eski Hindistan’ın bir kısmı buraya eklenmiştir. Moğol istilası ile bütün bu sahalar tek bir idare altında toplanmış Mısra kadar yayılmıştır. Moğol imparatorluğunun çöküşü ile yeniden oluşan bir takım devletler içinde yeni kültür merkezleri vücuda getirilmiş ve bu tarihi olaylar Türk Dili ve edebiyatının seyrini oldukça etkilemiştir. Müşterek Orta Asya Türkçesi ile yazılmış eserler sahasının birbirinden çok uzakta oluşunda bu tarihi olayların rolü büyüktür. (Caferoğlu, 2000: 49)

Karahanlıların nüfuz alanında ibadet dili ve Kur’an’ın dili olan Arapçanın incelenmesine önem verilmişti. Bu nedenle kaşgarlıların en büyük yapıtının Isık Köl yakınındaki Bars Kul’da doğan Mahmud El Kaşgari tarafından 1072 ile 1083 yılları

arasında Bağdat'ta Arapça yazılan bir Türk Dili sözlüğü rastlantı değildir. Bilim adamlarına göre bu kitap hem Türk halkının bir gelenek ve görenek ansiklopedisi hem de Türk Dilinde yazılmış bir halk edebiyatı antolojisidir. (Roux, 2004: 195) Kaşgar şehrinin Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Hashacib gibi eşi benzeri olmayan mütefekkirler yetiştirmesi ile buranın kültür ve eğitim seviyesinin ne kadar yüksek olduğunu görmekteyiz. Arap ve İran filolojisi mektepleri burada kök salmış durumdadır. Verilen eserler tek bir şehirde kalınarak yazılmamış; birçok şehirler, coğrafyalar gezilip görülmüş, eserlere kültürleri ve dil özellikleri ile birlikte aktarılmıştır. Bu eserler yüksek bir kültür seviyesinin bir ürünü olarak doğmuş, çeşitli coğrafyaların gelenek görenek, dil özellikleri ile yoğrulmuştur. (Caferoğlu, 2000: 50)

Karahanlılardan günümüze ulaşmış eserler:

1. Kutadgu Bilig
2. Divanü Lugati't-Türk
3. İlk Kur'an çevirileri
4. Atabetü'l-hakayık
5. Hukuk belgeleri

Biz bu metinlerden Kutadgu Bilig üzerinde çalışacağız. Kutadgu Bilig'i Reşit Rahmeti Arat'ın hazırladığı nüshada inceleyip, değerlendireceğiz.

2.4. Yusuf Hashacib Hakkında

Balasagunlu Yusuf hakkında bilgimiz kaynaklarda verilen sınırlı bilgiler dâhilinde olsa da eseri Kutadgu Bilig'de onun hakkında bazı bilgileri açık bir şekilde buluruz. Türklerin islamiyeti kabul ettiği 960-961 yıllarından yaklaşık 58 yıl sonra şair Balasagun'da soylu bir ailede dünyaya gelmiştir. İslamiyet bu tarihte yurttan artık iyice yerleşmişti, Yusuf Hashacib'in ailesi de Yusuf'u islami koşullara uygun yetiştirmeye gayret göstermişlerdi. Çalışkanlığının yanı sıra meraklı olması sebebiyle ana dilinden, Farsçadan, Arapçadan, orta iran dillerinden Soğdakçadan başka, geniş dil ve yazı bilgisi de elde etti. Firdevsinin Şehnamesini, Farabinin ve İbni Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okudu, efsanelere merak sardı, İslam bilgilerine, folklore, felsefeye, ahlaka,

toplumbilime yani sosyolojiye, matematiğe, astronomiye ilgi gösterdi. Ayrıca Türk sporlarını da öğrendi. hacib eserine Balasagun'da başlamış, Kaşgar'da son vermiştir ve eseri Tabgaç Buğra Kara Han'a sunmuştur:

“barusın bitimiş yetürmiş nizam

bu kaşgar ilinde koşulmuş tamam” (KB 59)

“esasını yazmış, nizama koymuş;

Fakat özü Kaşgar ilinde sona vardırılmıştır”

“melikning önginde okumuş muni

bu Tavgaç kara Buğra hanlar hanı” (KB 60)

“bu hanlar hanı Tavgaç Buğra Han'ı olan

Melikin önünde okumuş bunu”

“tegürdü manga elgin elig yaşım

ķugu kıldı ķuzgun tüsi teg başım” (KB 365)

beyitlerindeki ifadeye göre doğum tarihinin 1019 civarı olduğu tahmin edilmektedir. (TDED: 1998: 478) Yusuf Hashacib Kaşgarlı Mahmut ile aynı dönemde yaşamış, aynı coğrafya ve kültürü paylaşmış, aynı kaynaklardan beslenmiş oldukları için eserlerinin birbirini tamamlaması şaşırtıcı değildir.

Hacib'in eserinde kullandığı Arap ve İran kelimelerinin sayısı, bir yığın şairin eserde zikredilişi onun Arap, İran ve Batı Edebiyatı'na çok iyi vakıf olduğunu göstermektedir. (Caferoğlu, 2000: 53)

Has -hacib ünvanı, hacibin kendi açıklamasına göre çok önemli bir görev sonucu ona verilmiştir. Bu, herkese kolay kolay verilebilecek bir ünvan değildi:

“bu has hacib atın tegürmiş munga

muni özinge yağutmuş yana” (KB 62)

“Hashacib adını ona bahşetmiş

Onu kendisine yaklaştırmıştır” (Caferoğlu: 52)

Caferoğlu eserinde Yusuf Hashacib’den *“Müşterek Orta Asya Türkçesi üzerine Türk klasik edebiyatı mektebini kuran en büyük şairimiz”* olarak bahseder. (Caferoğlu, 2000: 53)

Yusuf hakkında eserde fazla bir bilgiye rastlamamız onun hakkında bilgi sahibi olamayacağımız anlamına gelmez. Eserde kullandığı dilin duruluğu, işlediği fikirler, seçerek vezne uyarladığı kelimeler, kafiye ve aliterasyonlar, vurgulamaya çalıştığı “idealler” onun eğitim ve terbiyesinin oldukça üst düzeyde olduğunu bizlere kanıtlamaktadır. Kendisi hakkında çok az bilgi vermesinin nedenini; eseri sunduğu hana saygısına ve kendisinden ziyade eserde vermek istediği düşüncelerin ön plana çıkmasını istemesine bağlamaktayım.

2.5. Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig İslami dönem Türk edebiyatının en güzide eserlerindedir. Çinliler bu esere *“Edebü’l - Müluk”*, Maçinliler *“Ayinü’l - memleke”*, Maşrıklılar *“Zinetü’l - ümera”*, İranlılar *“Şahname - i Türki”*, bazıları *“Pendname - i müluk”* Turanlılar *“ Kutadgu Bilig”* adını vermişlerdir. (Caferoğlu, 2000: 50) Türklerin Karahanlı, İlighanlı ya da Hakani denilen devlet zamanında yazılan bir yapıttır. (Dilaçar, 2003: 13) Siyasetname özelliği de taşıyan bu manzum eser 6645 beyit olup şehname vezni ile (*fe’ülün / fe’ülün / fe’ülün / fe’ül*) yazılmıştır. Eser 1069 yılında Yusuf Has Hacip tarafından yazılmaya başlanmış, 1070 yılında yazımı tamamlanmış; Doğu Karahanlı hükümdarı Tavgaç Ulug Buğra Kara Han Ebû Ali Hasan bin Arslan'a takdim edilmiştir.

Eserin üç nüshası vardır: Viyana, Fergana ve Mısır nüshaları. Viyana nüshası Uygur harfleriyle 1439 yılında Herat şehrinde yazılmıştır. Bu nüsha Herat'tan Tokat'a oradan da İstanbul'a getirilmiştir. İstanbulda tarihçi Hammer tarafından satın alınıp Viyana'ya götürülmüştür. Mısır nüshası Arap harfleri ile yazılmıştır. Tarihi ve ne zaman Mısır'a getirildiği bilinmemektedir. Fergana nüshası ilk defa 1914'de Nemengan şehrinde Zeki Velidi Togan tarafından bulunmuş ve "Rus Arkeoloji Cemiyetinin Şark Şubesi Muhtıraları" mecmuasında haber verilmiştir. Bu nüsha bir süre sonra ortadan kaybolmuş tekrar Muallim Fitret tarafından bulunmuştur. Eser Arap harfleri ile yazılmıştır. (Çagatay, 1977: 79)

Türk Dilini şiir kalıbına sokarak edebi bir dili halka ve asırlara mal eden hacib, Türk Dilini Türkistan ilinde saf ve duru şekilde işleyen Ali Şir Nevai ile denktir. Her ikisi de şiirleri vasıtasıyla Türk Dilinin gelişmesi için emek sarfetmişlerdir. (Caferoğlu, 2000: 50)

Kutadgu Bilig, 11. yy'ın dil özelliklerini, Türkçenin kullanımını en az kusurla günümüze aktaran önemli bir eserdir. Kut kelime anlamı olarak şans, talih, baht; mutluluk anlamına gelmektedir. Bu anlamlar her ne kadar kut hakkında bize bir şeyler çağırırsa da tam anlamını karşılamamaktadır. Kut ya da kutlu olma bilgisi bizi, şans, talih, devlet, baht anlamından daha öte bir anlama götürür. Kut, daha çok ilahi bir anlam taşımaktadır. Kut, tanrıdan gelir, tanrıdan gelen bir şey ise sıradan değil, ilahidir. Biz bu esere mutluluk veren bilgi yerine kutlu olma bilgisi demek istiyoruz. Balasagunlu yusuf'un da zikrettiği üzere:

*"kitab atı urtum kutadgu bilig
kutadsu okıgılıka tutsu elig"* (KB 350)

"kitabın adını Kutadgu Bilig koydum (ki) okuyana kut'lu olsun (kut versin)"

Yazıtlar döneminden beri karşımıza çıkan kut kelimesinin Kutadgu Bilig'e ad olmasının ve eserde işlenmesinin yanı sıra "alp" kelimesinin, yiğit tipinin tasviri Kutadgu Bilig'in, Türk toplum hayatına ve tarihi geleneklerine ne kadar bağlı olduğunu

göstermektedir. Orhun yazıtlarında ve Uygur Türklerinde Türk şovalyeciliğini temsil eden Alpler, IX. Yüzyıla doğru gerçek değerini Yusuf Hashacib'de bulmuştur. (Caferoğlu, 2000: 54)

Yusuf Has Hâcib'e ait olmayan bir mensur ve 77 beyitlik bir de manzum mukaddimede Yusuf ve Kutadgu Bilig hakkında kısaca bilgi verilir. Kutadgu Bilig temelde “insan”ı konu alır. Sembollerle insanlar arasındaki ilişkileri toplumla özdeşleştirir, toplum üzerinden ideal insan ve yine ideal topluma döner. Eser, bütün klâsik şark eserleri gibi Tanrı'ya hamd, peygambere ve dört halifeye övgü ile başlar. Baharın güzelliklerini tasvir ile esere devam eden şair, ustalıklı bir şekilde bahar tasvirinden hükümdarın medhine geçer. Yusuf kitabın adı ve mânâsı hakkında bilgi verdikten sonra “bilgi, dil ve iyilik” konuları üzerinde durur. Bunlar bir nevi mukaddimedir. Asıl hikâye bundan sonra başlar. Yusuf Has Hâcib hikâyesini, dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı “*adalet*”, vezir Ay Toldı “*baht*”, vezirin oğlu Ögdülmiş “*akıl*”, vezirin kardeşi Ogdurmuş “*akıbet*” kavramlarını temsil etmektedir. Yusuf has hacip eseriyle sonraki nesillere faydalı olmak ister. Sözlerini kanun, akıl, saadet ve akıbet üzerine kurduğunu, iyi okunursa derin manaların anlaşılacağını ve kurtuluşa erdireceği umudundadır. hacib, kitabın sonunda şöyle seslenmektedir:

“Aklımın erdiği sözlerin hepsini yazdım. Nasıl hareket edileceğini ve hangi yola gideceğini bir parça izah ettim. Bunlara göre hareket ederek hayatına esaslı bir temel kur. Bunlardan biri din yolu, diğeri dünya yoludur. Her iki yol da anlatılmıştır. Sen kendi kulluğunu yerine getir. Tanrı sana kuvvet verir. Bunlardan hangisini istersen onu seç; üçüncü bir yol arama(6496-6500). Ben kendime şan şöhrat veya iyi bir ad dilemedim; yakın olsun uzak olsun ben herkesin iyiliğini istedim. Bunları okuyanlar belki bana dua ederler diye düşündüm. Dileğim bu idi, umudum da budur. Dilim söyledi, elim bunları yazdı. Bunu okuyan canlı, ben dünyayı bırakıp toprağa düşünce beni unutma (6502-6507)” (Bıçak, 2009: 98)

Kutadgu Bilig'de işlenen esas tem “ideal insan”dır. Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig ile ilgili görüşü şu şekildedir:

“Yusuf’un Kutadgu Bilig’i ne gibi sa’iklerin tesiri ile kaleme alınmış olduğu açık olarak bilinmemekle birlikte, eserde bunun dışarıdan gelen bir emir veya arzu üzerine yazılmış olduğunu gösteren bir işarete de tesadüf edilmiyor.” (Arat, 2007: XXV) “Kutadgu Bilig, ne vakaları nakleden bir tarih, ne muntaka ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya, ne din âlimlerinin ictihadlarını toplayan bir te’lif, ne hâkimlerin fikirlerine istinad eden bir felsefe ve ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır.”(Arat: XXVI)

Yusuf Has Hâcib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durmanın yanı sıra ideal insanı tarif etmekle yetinmez, nasıl ideal bir insan olunacağını tarif eder. Bu ideal insan, idealliği üzre tertemizdir, tüm kötü özelliklerinden kurtulmuş, nefsinin terbiye etmiştir. Zamanının bütün ilim ve hünelerini öğrenmiş ilim sahibi, diniyle bütünleşmiş bir yol göstericidir. Eser sadece bu dünyayı kazanmayı değil her iki dünyayı kazanmayı öğütüyor. İki dünyayı kazanırken de iyi bir ad sürmenin gerekliliği üzerinde de durmuştur. Arat eserin içeriği hakkında şunları kaydeder : “ şair eserinde, devrinin üslup ve tarzına uyarak kendi fikirlerini takviye için, bugün yapıldığından daha çok, muhitin fikir mahsullerine müracaat etmiş görünmektedir.” (Arat: XXVII)

Esas yapı, manzum hikâye şeklinde olmakla beraber şahısların karşılıklı konuşmaları esere tiyatro havası katmaktadır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig’e, Türk Edebiyatının ilk tiyatro eseri denebilir. (Ercilasun, 2011: 303) Ercilasun, budist Uygurlara ait olan Maytrisimitin de tiyatro görünümlü bir eser olduğunu; fakat bu eserin Toharcadan çeviri olması dolayısıyla Kutadgu Biligin ilk tiyatro eseri sayılmasını söyler. (Ercilasun: 303). Ayrıca şahısların belli kavramları temsil etmesi sebebi ile Kutadgu Bilig “alegorik” bir eserdir. Böylece Kutadgu Bilig hem bir siyasetname hem de bir tiyatro eseri hem mesnevi hem de alegorik tarzda yoğunlaşmış didaktik hikâyedir. Eserin didaktik oluşu okuru sıkılmakta, kuru bir ahlak kaidesi kitabı gibi durmamaktadır. Türk Edebiyatı ilk defa bu eserle nazım edebiyatının temelini kurmuş, Türk kültürü ise tarihini daha da eski çağlara taşımıştır. (Caferoğlu, 2000: 51).

Kutadgu Bilig, sultan, vezir ve devlet adamlarına siyaset sanatı konusunda pratik yol gösteren, idari aksaklıkları gidermek için siyasi ve ahlaki öğütler veren eserler ile

siyaset ve devlet idaresini, felsefi ve idealist açıdan ele alan eserler arasına dâhil edilebilir. (Adalıoğlu, 2009: 38) bunun dışında Kutadgu Bilig’de Türk folklor motiflerini de bulmaktayız. Örnek verecek olursak Oğuz Kağan’ın annesinin adı Ay Kagan’dır. Kutadgu Bilig’de yer alan Ay Toldı ile bir ilgi kuracak olursak eserin Türk kültürü geleneklerine bağlılığını ortaya çıkarabiliriz. (Caferoğlu, 2000: 55)

Kutadgu Bilig, Çinceden, Toharcadan ya da Sanskritçeden çeviri değildir, tamamen orijinal, Türklere ait bir eserdir. Bu eser eğer başka bir dilden çevrilmiş olsaydı müellif onu değiştirir ve Türk Dilinden örneklere yer vermezdi. Kutadgu Bilig yazılırken aynı tarihlerde Singu-Seli Tutung Altun Yaruk adlı eseri Türkçeye çevirmekteydi. Bu iki eser arasında din farkı bulunduğu için, biri çeviri diğeri orijinal bir eser olduğu için Altun Yaruk Kutadgu Bilig kadar Türk Edebiyatımızda yer edinmemiştir. (Caferoğlu, 2000: 56)

Kutadgu Bilig üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı aşağıda listelenmiştir:¹

2.6. Kutadgu Bilig Üzerine Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

2.6.1. Kitaplar

ARAT, Reşit Rahmeti (2007), Kutadgu Bilig I (Metin), TDK Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (1985), Kutadgu Bilig II (Çeviri), TTK Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig III (İndeks), TKAE Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (), Kutadgu Bilig (Metin-Çeviri-İndeks), Kabcacı Yayınevi, İstanbul

ASLAN, Mahmut (1987), Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul

¹ Bibliyografya bilgileri Zeki Kaymaz’ın “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiyede Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme” adlı makalesinden alınmıştır.

BAŞER, Sait (1990), Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

ERCİLASUN, A. Bican (1984), Kutadgu Bilig Grameri - Fiil, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara

KAFESOĞLU, İbrahim (1980), Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul

Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası (1942), TDK Yayınları, Ankara

Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası (1943), TDK Yayınları, Ankara

Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası (1943), TDK Yayınları, Ankara

2.6.2. Makaleler

ABİK, A. Deniz (2003) “Kutadgu Bilig’de Zamirlerin Ayrılma Hali”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, Mustafa Canpolat Armağanı, Yayımlayanlar: Aysu ATA, Mehmet ÖLMEZ

AÇIKGÖZ, Halil (1987), “Kutadgu Bilig ve Bir Çalışma”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 46

ANIL, Adile Yılmaz (2004), “Kutadgu Bilig’de Kadın”, Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, S.32

ARAT, Reşit Rahmeti (1991), “Kutadgu Bilig’de Eğitim Mesajı”, Türk Yurdu, S. 44

ARAT, Reşit Rahmeti (1970), “Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi”, Türk Kültürü IX/98

ARAT, Reşit Rahmeti (1936), “Kutadgu Bilig’de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar”, Birinci Kanun 1936, C.8 S.46

ARAT, Reşit Rahmeti (1952), “Kutadgu Bilig”, İslam Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul

ATA, Aysu (1993), “Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzenleme Denemesi: Kör mü? Kür mü?”, A.Ü. DTCTF, Türkoloji Dergisi, XI

BOMBACI, Alessio (1953), “Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar”, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, DTCTF Yayınları, İstanbul

CANER, Cantürk (2002), “Kutadgu Bilig’de Türk Yönetim Felsefesi”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 137

CANPOLAT, Mustafa (2004), “Günümüzde Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t - Türk”, Türk Dilleri Araştırmaları, C.14, İstanbul

ÇAGATAY, Saadet (1967), “Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’un Kişiliği”, TDAY-B, Ankara

ÇAGATAY, Saadet (1970), “Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş”, Türk Kültürü, IX/98

ERGİN, Muharrem (1965), “Rahmeti Arat’ın Bazı Eserleri- Kutadgu Bilig II, Çeviri”, Türk Kültürü, III/27

ERGİN, Muharrem (1965), “Rahmeti Arat’ın Bazı Eserleri- Kutadgu Bilig I”, Türk Kültürü, III/27

GÜLENSOY, Tuncer (1970), “Kutadgu Bilig’den Hikmetler”, Türk Kültürü Kutadgu Bilig Özel Sayısı, IX/98

GÜLSEVİN, Gürer (2006), “Kutadgu Bilig Türkçesinden Anadolu Ağızlarına”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı Tuncer Gülensoy Armağanı, S.20

İNAN, Abdulkadir (1943), “Kutadgu Bilig’e Göre Komutan Nasıl Olmalı?” Gök Börü 4

İNAN, Abdülkadir (1970), “Yusuf Hashacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, Türk Kültürü IX/98

İNAYET, Alimcan (1994), “Kutadgu Bilig İle Çin Felsefesi Arasındaki İlişki Üzerine”, TD. S. 514

KARA, Mehmet (1991), “Kutadgu Bilig’de Kur’an ve Hadis’in Tesiri”, Türk Dünyası Araştırmaları S. 72

Lİ, Yong Song (1997), “Kutadgu Bilig’de Gözden Kaçan İki Sontakı: körü ve sayu Üzerine”, Türk Dilleri Araştırmaları, C. 7

NALBANT, Mehmet Vefa (2002), “Kutadgu Bilig’de Kısaltma Grupları”, Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları,

ORKUN, H. Namık (1940), “Kutadgu Bilig Hakkında”, Varlık Dergisi S. 117, Ankara

ÖLMEZ, Zuhâl (1998), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler I”, Bahşı Ögdisi, 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhbörn Armağanı, Yayımlayanlar: Jens Peter Laut-Mehmet Ölmez, Simurg Yayınları, İstanbul

ÖLMEZ, Zuhâl (1997), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler II”, Türk Dilleri Araştırmaları, C.7

SERTKAYA, Osman Fikri (2004), “Kutadgu Bilig’deki Dörtlükler Üzerine”, Türk Dilleri Araştırmalar, C.14

ŞAHİN, Hatice (1997), “Kutadgu Bilig’de Şimdiki Zaman”, Türk Dili, S. 545

TEKİN, Talat (1986), “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri) S. 409

TENİŞEV, Ethem R. (2002), “Kutadgu Bilig ve Altun Yaruk”, (Çev. Hüseyin Hacıoğlu), İlmî Araştırmalar 14, İstanbul

TEZCAN, Semih (1981), “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, TDK Belleten, C. XLV/2

ÜSTÜNER, Ahat (1991), “Kutadgu Bilig’de Atasözleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 5 S. 1

2.6.3. Bildiriler

ERDAL, Marcel (1985), “Kutadgu Bilig’de Değişken Ekler ve Kelimeler”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul

HUANG, Chi-Huei (1985), “Kutadgu Bilig ve Çin Askeri Taktiği”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul

KAYA, Nesrin (2004), “Kutadgu Bilig’de Ölüm Kavramı”, Türk Kültüründe Ölüm Kavramı, Marmara Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul

ÖNLER, Zafer (1999), “Kutadgu Bilig’de Küntogdı ve Aytoldı Karakterleri”, Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul Ü. Türkiyat Enstitüsü, İstanbul

ABİK, A. Deniz (2011), “Kutadgu Bilig’in Mısır Nüshasında İki Yazım Özelliği”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

ARSLAN, Mahmut (2011), “Dünya ve Batı Edebiyatı Karşısında Kutadgu Bilig”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

BAYAT, Fuzuli (2011), “Kutadgu Bilig’de Orta Çağ Modeli”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

HUNKAN, Ömer Soner (2011), “Kutadgu Bilig’in Yazıldığı Ortam: Turan ve İran Rekabeti”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

KAÇALIN, Mustafa (2011), “Kutadgu Bilig’de Bilge”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

SERTKAYA, Ayşegül (2011), “Kutadgu Bilig’in İngilizce Çevirileri”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

TİLAVOV, Abdumurad (2011), “Özbekistan’daki Kutadgu Bilig Çalışmaları”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

TOR, Gülseren (2011), “Yusuf Hashacib’in Gözüyle Kızlar ve Kadınlar”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

YAVUZ, Kemal (2011), “Yusuf Hashacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler” Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

ZIEME, Peter (2011), “Kutadgu Bilig ve Eski Uygurcada Yazılı- Fiiline Dair Birkaç Not”, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, (26-27 Ekim 2009), TDK Yayınları, Ankara

III. BÖLÜM

3. GERUNDIÜMLAR

Gerundiumların ne olduğu hakkında bilgi vermeden önce zarf ve zarf öbeklerinin ne anlama geldiğini açıklayalım:

Zarf : (Alm. Adverbium, Umstandswort; Fr. Adverbe; İng. Adverb)

Zarf fiil: (Alm. Konverbum, Konverb, Gerundif, Gerundium; Fr. Gerondif, Converbe; İng. Gerund) (Korkmaz, 2010: 250)

Zarf fiil grubu; grup içinde yüklem görevi almış bir zarf fiil veya ad çekimi ekleriyle genişletilerek zarf görevi yüklenmiş sıfat fiili ekleriyle bunlara bağlı ögelerden oluşan kelime grubu. Zarf fiil, grubun sonunda bulunur ve anlamca özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı görevi yüklenmiş ögelerle tamamlanır. (Korkmaz: 250)

Zarf tümleci; cümlede yüklem anlamını zaman, tarz, ölçü, yer, yön vb bakımından daha belirgin duruma getiren, sınırlayan kelime veya kelime gruplarından oluşan tümleç. (Korkmaz: 250)

Zarf; fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türüdür. (Korkmaz: 250)

Zarf, hal ve durum karşılayan kelimelerdir. Gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir diyebiliriz. Ne fiil ne de isimlerdir. Fiilden türemiş ve yüklem hareket yönünü etkilemiş yapılardır. Ergin'e göre:

“Gerundiumlar hareket hali ifade eden fiil şekilleridir, şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hali karşılarlar. Onun için partisipe isim fiil dediğimiz gibi gerundiuma da zarf fiil diyebiliriz. Gerundiumlar hareket hali ifade ettikleri için mana bakımından partisiplerden çok farklı olarak isim değil, fiil olan kelimelerdir. İsim gibi kullanılamaz, isim çekim ve işletme eklerini almazlar. Zaten fiillerin zarf şekilleri olarak daima çekimsiz

kullanılan kelimelerdir. Onun için gerundiumlar tasrif edilemeyen fiil şekilleridir diye tarif edilirler.” (Ergin, 2004: 338)

Ön Türkçede fazla bir gerundium yoktur, en eski gerundium olarak -p ve -a / -e ‘yi gösterebiliriz. (Serebrennikov ve Gadjeva, 2011: 197) En sık bu gerundiumlara rastlarız. Daha sonra bu gerundiumlar çeşitli eklerle birleşerek birleşik gerundiumları oluştururlar.

Gerundiumlar hareketi şahsa ve zamana bağlamadan bir hal şeklinde ifade eden fiil şekilleri olduğu için hüküm taşıyan bitimli bir hareket değil, hüküm taşıyan çekimli fiil hareketine yardımcı bir hareket ifade ederler. Yani çekimli fiillerin fiil zarflarıdır. İsim zarfları vasıf mahiyetinde bir hal, fiil, zarfları olan gerundiumlar ise hareket şeklinde bir hal ifade ederler.

Zengin bir gerundium sistemine sahip bulunan Türkçede bu kelimeler partisiplerle birlikte Türk cümlesine geniş bir ifade kabiliyeti, büyük bir sadelik verirler. Asıl hareketin yardımcı hareketlerini ifade eden kelimeler olarak gerundiumlar Türkçeyi birkaç hareketi basit bir cümle ile karşılayan, böylece cümle kalabalığından uzak bulunan bir dil haline sokarlar.

Gerundiumlar çekimli fiil haline gelmeye elverişli değildirler. Gerundiumluklarını kaybedip çekimli fiil durumuna geçmeleri çok nadirdir; fakat büsbütün yok değildir. Bazı devir ve sahalarda bunun misalleri görülebilmektedir. Aynı şekilde aslında gerundium iken fonksiyonlarını kaybedip klişeleşerek isim ve edat durumuna geçen kelimeler de vardır.

Gerundiumlar ya tek başlarına zarf şeklinde kullanılırlar (gelerek, alıp, vermeden gibi) ya da yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil oluştururlar (alıver- , düşe yaz- misallerindeki alı, düşe gibi). Birleşik fiillerde daima vokal gerundiumu kullanılır. Şüphesiz birleşik fiiller de aslında kendilerinden sonra gelen yardımcı fiilin zarfı durumundadır; fakat yardımcı fiil asıl manayı taşımadığı için zarflıkları kaybolmuş ve asıl fiilin yardımcı fiile bağlanmak için girdiği şekil mahiyetini almışlardır. (Ergin, 2004: 338)

Zarf fiil öbeği, bir zarf fiil ile ona bağlı bir veya birden çok ögeyle kurulan söz öbeğidir. Zarf fiil eklerinin temel işlevleri, eylemlerin adlarını asıl eyleme bağlamaktır. Bu yüzden asıl görevleri zarf yapmaktır. Cümlelerde eylemi niteleyici zarflar yapan zarf fiiller isimleri de niteleyerek sıfat halinde niteleme öbeklerinde de yer alabilirler. Hacı Ömer Karpuz, zarfların belirtme özelliklerinden başka niteleme yönlerinin de olduğunu, zarflar için kullanılan “belirteç” ifadesinin yanlış seçilmiş olduğunu söyler. (Karpuz, 2001: 2)

Bizim düşüncemiz, gerundiumların fiilleri zarf haline sokan, zarflaştırılan ekler olduğu yönündedir. Gerundium bir yapı değil; ektir.

Gerundiumların görevlerinden bir tanesi bağlama görevidir. Gerundiumlar, iki ya da daha fazla cümleyi ard arda kurmamızı engeller. Ard arda sıralayarak kurduğumuz cümleleri bir takım eklerle birbirine bağlama görevi görürler: “*elbiseleri sıraladım, dolaba koydum. Sonra dışarı çıktım*” cümlelerini gerundiumlar yardımı ile daha düzenli şekilde sıralamamız mümkündür: “*elbiseleri sıralayarak dolaba koyduktan sonra dışarı çıktım.*”

Gerundiumlar zaman, mekân ve şahıslardan bağımsız değildirler. Gerundiumlar yüklemi belli yönlerde etkiliyor, belli bir formata (geçici de olsa) sokuyorsa gerundiumları bu oluşumlardan bağımsız tutamayız. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* kitabında ısrarla gerundiumların zamana ve şahsa bağlanamayacağını söyler; fakat gerundium eklerinin zaman ve şahıs eki aldığı durumlar söz konusudur:

“*kitabı aldığımızda sana da uğrayacağız*” örneğinde görüldüğü gibi şahıs ekinin de gerundiumda ekli olabileceği durumlar vardır. Bu sebepten “*gerundiumlar şahıs eki almazlar*” ibaresi ile gerundiumların işlevini sınırlamamak, yapısını inkâr etmemek gerekir.

“*beni anlıyor-muşçasına konuşuyordu.*”

“*Nasıl konuşuyordu?*” sorusuna : “*anlıyormuşçasına*” cevabını alıyoruz. Bu kelimeyi tahlil edecek olursak;

Anla-yor-muş-ca-sı-n-a; sırasıyla fiil kökü - zaman eki - zaman eki - eşitlik eki (hal eki) - 3. Teklik şahıs iyelik eki (bir nevi şahıs eki) - pronominal n (zamir eki) - a datif eki (yönelme hal eki). Görüldüğü üzere -mişçasına birçok ekin (şahıs ve hal ekleri, zaman ekleri) yığılması ile meydana gelmiş “geçici zarf” şeklindedir.²

Aynı şekilde Ergin, gerundiumların çekimli fiil haline gelmeye elverişli olmadıklarını belirtir. (Ergin, 2004: 339) Ancak daha sonraki cümlesinde gerundiumluklarını kaybedip çekimli fiil durumuna geçtiklerinin çok nadir olduğunu fakat büsbütün yok olmadığını söyler. Bazı devir ve sahalarda bunun misalleri görülebilmektedir. Aynı şekilde aslında gerundium iken fonksiyonlarını kaybedip klişeleşerek isim ve edat durumuna geçen kelimeler de vardır.

Zaman ve şahıs eki alabildiklerini söyleyen araştırmacılarımız da söz konusudur. Bu konuda Muharrem Ergin ve F.Kadri Timurtaş gerundiumlar şahsa bağlı değildir derken T.Nejat Gencan ve T. Banguoğlu gibi araştırmacılar böyle bir sınırlama koymamaktadırlar. Hakan Özdemir, “Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sa Şart Ekine Yansımaları” makalesinde de belirttiği gibi, gerundiumların şahıssızlığı konusu her durumda geçerli olmayıp, gerundiumlar iyelik eklerinin üzerinden şahıs eki alabilirler. (Özdemir, 2013: 8) Biz de gerundiumların işlevlerini sınırlamamak amacı altında zaman, şahıs ve hal ekleri alabileceklerini düşünüyoruz.

Gerundiumlar hakkında bazı araştırmacıların görüşlerini bildirecek olursak:

Zeynep Korkmaz:

“Türkçede ek kalıplaşmalarının en ilgi çekici örneklerini zarf fiiller vermektedir. Şahsa ve zamana bağlı olmayan soyut birer hareket ifade eden ve zarf olarak kullanılan birer fiil şekli olan zarf fiiller, isim çekim eki almamaları hal ve durum gösteren kelimeler olmaları dolayısıyla, görevleri bakımından adi zarflar ve cümle yapısı bakımından zarf olarak da kullanılan edatlar ile ortaklaşan özellikler gösterirler.” (Korkmaz, 2011: 57)

² “geçici zarf” şekli sözlüklere madde başı olarak girmeyen zarflardır. (Gülsevin, 2001)

“Cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden etkileyen ve fiilden gibi belirli bazı eklerle yapılan, kişi ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı anlatan, bir esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiiller kuran ve zarf olarak fiilin anlamını zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime.” (Korkmaz, 2010: 251)

Günay Karaağaç:

“Yüklemlere hal ekleri getirilerek elde edilen zarf fiil ekleri, cümleyi yeni bir cümle içinde, yeni bir ilişkiye hazırlar; fakat bu durumda bile zarf fiil oluşu veya zarflaşmayı sağlayanlar isim hal ekleri ve edatlardır. Bu yüzden isim hal ekleri ve çekim edatlarına “söz diziminin omurgaları” denebilir.” (Karaağaç, 2009: 140)

Gürer Gülsevin:

“Fiilleri başka fiillerle bağlamak üzere zarflaştırın eklerdir. Aslen zarf fiil eki olan şekiller bulunduğu gibi başka eklerin bir araya gelmesi ile zarf fiil fonksiyonunu üstlenen yapılar da vardır. (-duk - ta gibi). Ayrıca cümlenin içindeki başka unsurlarla bir araya gelerek zarf fiil görevinde kullanılmış olan zaman veya kip ekleri de bulunmaktadır. (örn. fiil -dı yapısı... -diğında... -ınca anlamında kullanılmaktadır.” (Gülsevin, 2007: 125)

Şınası Tekin:

“İsim veya fiilin muhtelif çekim veya yapım eklerinden hiçbirini almayan bir fiil şekline zarf fiil diyoruz. Diğer adları: gerundium, konverb.” (Tekin, 1976: 31)

Erdoğan Boz:

“Zarf fiiller (fiillerden geçici zarflar yapan), asıl zarf fiiller ve (asıl görevleri başka olup ya diğer ekler ya da edatlarla birleşip geçici zarflar yapan) birleşik zarf fiiller olarak iki başlık altında incelenir” diyerek geçici zarflar yapan eklerle gerundium dendiğini ifade eder. (Boz, 2005: 1)

Gülsevin makalesinde gerundiumları iki ana gruba ayırmıştır: Birinci grupta asli görevleri fiilleri geçici olarak zarflaştırmak olan ekler vardır; ikinci grupta ise aslen gerundium eki olarak doğmamış, farklı işlevdeki eklerin bir araya gelmesi ile oluşan birleşik gerundiumlar vardır. Bu gerundiumların hepsinin görevleri aynıdır; fakat kuruluş şekilleri farklıdır. Bu birleşik gerundiumlar ek + ek(ler) (-dikça / -acağına, -yormuşcasına) ya da ek(ler) + edat (-ek(ler) beri, -ek(ler) sonra, -ek(ler) göre, -ek(ler) kadar) şeklindedir. Sayıları 91 tane olan bu gerundiumlar makalenin sonunda tablo olarak sunulmuştur. (Gülsevin, 2001: 5)

Lewis, gramer kitabında gerundiumların listesini şu şekilde vermiştir:

“-e
-erek
-ıp
-ince
-inceye kadar, -inceye dek, -inceye değin
-ene kadar , -ene dek, -ene değin
-esiye
-eli, -eli beri, -eliden beri, -dim -eli
Oldum olası(ya)
-meden / -mezden
-r- -mez
-dikçe
-diğince
-dikten sonra
-dikten başka

-diğinden başka

Gerund - equivalents

-diği müddetçe

-diği halde

-diği takdirde

-diği için, -diğinden

-diği nispette

-diği kadar

-diği gibi

-eceğine, -ecek yerde

-mekle

-mektense , -mekten ise, -medenle

-meksizin

Equivalents of ‘ as if ’

-mecesine

İken” (Lewis, 2000: 174-190)

Görüldüğü gibi Lewis gerundiumlara “yaklaşıklık - aşağı yukarılık” ya da “-mış gibi olma” anlamı veren şekilde bakmış, incelemiştir. Bu durum Gürer Gülsevin’in makalesinde de belirttiği gibi “yarı gerundium - quasi gerundium” olabilir:

“Osman Nedim Tuna’nın kullandığı “quasi” kelimesi dilimizde “hemen hemen - aşağı yukarı” anlamlarını taşır. Yani “quasi” gerundium demek “tam zarf fiil değil de, hemen hemen zarf fiil olabilecek bir yapı; ya da aşağı yukarı zarf fiil sayılabilecek bir yapı” demektir.” (Gülsevin, 2001: 4)

Osman Nedim Tuna, bu açıklamayı “-maksızın” gerundiumunun yapısını incelerken yapmıştır. Bu nedenle Lewis’in tasnif yaparken kullandığı “equivalent” ile O. Nedim Tuna’nın kullandığı “quasi” kelimelerinin aynı durumu ifade ettiğini düşünüyorum.

Bugün Türkiye Türkçesinde gerundium olarak kullanılabilen başlıca ekler:

-a / -e; -ı / -i; -u/-ü; -ıp / -ip/ -up / -üp; -arak / -erek ve -araktan / -erekten; -ınca / -ince / -unca / -ünce; -alı / -eli ve -alıdan / -eliden; -madan / -meden; -ken; -dıkça / -dikçe / -dukça / -dükçe / -tıkça / -tikçe / -tukça / -tükçe; -maksızın / -meksizin; -dığında / -diğinde / -duğunda / -düğünde / -tığında / -tiğinde / -tuğunda / -tüğünde; -casına / -cesine; -anda / -ende. (Karaağaç, 2009: 141)

Bu eklerin dışında gerundium göreviyle kullanılan bazı yapılardan da Türkiye Türkçesinde bahsetmemiz mümkündür:

“çalıştı mı kazanır; tatlıyı yedim yiyeli karnım ağrıyo, oldum olsa onu hiç sevmem”

3.1. KUTADGU BİLİĞ’DE YER ALAN GERUNDİUMLAR

3.1.1. Vokal Gerundiumları

Vokal gerundiumları birleşik fiil yapımında kullanılan, tek başlarına edat, zarf hatta isim yapabilen, tekrar grupları oluşturan, günümüz lehçelerinde yardımcı fiillerin tasarruf edilmesiyle tek başlarına zaman eki görevi üstlenebilen bir gramer yapısıdır.

3.1.1.1. Süretilik İfade Edenler

Vokal gerundiumları fiilleri hal ve durum bakımından niteleme özelliğine sahiptirler. Bir işlevleri de fiilin sürekliliğini ifade etmektir. Bu işlevlerini tek başlarına kullanarak gerçekleştirebildikleri gibi yardımcı bir fiile eklenerek de süreklilik belirtebilirler.

3.1.1.1.1. -a / - e; - ı / - i ; - u / - ü gerundiumu

Zarf fiiller içinde kaynaşık kalıplaşmaya en müsait olanı ünlüler ile türetilenlerdir. (-ı / -i / -u / -ü vokal gerundiumları dâhil) bundan dolayı bu eklerdeki

kalıplaşma, Türk Dilinin hemen her devir ve lehçesinde örneklerinde rastlayabildiğimiz bir genellik gösterir. Meydana gelen yeni anlamlı kelimeleri zarf, edat, bağ ve isim bölümlerine sokabilirsek de çok defa kalıplaşmış kelimelerin meydana getirdikleri gramer şekilleri için kesin birer sınırlama yapmak imkânı yok gibidir. Çünkü aynı şekil cümle içinde hem sıfat hem edat hem de isim olabilmektedir. Kelimenin zarf veya edat oluşu birçok hallerde doğrudan doğruya o kelimenin cümle içindeki kullanımına bağlıdır. (Korkmaz, 2011: 58)

Bu gerundiumların süreklilik bildirmesi yönü şu şekilde ele almak mümkündür:

1. Tek başlarına kullanılarak tekrar grupları oluşturup, süreklilik ifade ederler: koşa koşa işe yetişti “*koşarak*”, musluktan su aka aka tüm banyoyu su basmış “*akarak*” örneklerinde işe yetişme eylemi sürekli bir koşma eylemi ile gerçekleşmiştir. Banyoyu su basmasının nedeni suyun sürekli ve durmadan akmış olmasıdır.

2. Yardımcı fiillerle birleşerek süreklilik ifade ederler:

Karakoldan eve kadar kovalayıverdi, tüm ipi yumağa sarıverdi. Kovalama eylemi sürekli bir hareket sonucu gerçekleşmiştir. İpin yumağa sarılması da sürekli yapılan bir eylem sonucu gerçekleşmiştir.

Vokal gerundiumları edat yapımında da kullanılırlar. Bunun neden Türkçede edat yapımı için müstakil bir ek bulunmamasıdır. (Korkmaz, 59-60) *yan-a, ka-y-u, tap-a, kör-e...* gibi dilde bağımsız olarak var olmayan, kendi başlarına değil söz öbeği ve cümle gibi dil birimlerini bir araya getiren (bağlama edatları), onları çekime sokan (çekim edatları), veya cümleye dışarıdan işlev katan (ünlem edatları) dil birimleridir. Anlamları yoktur, işlevleri vardır. Ortaya çıkabilmeleri için başka bir varlığa ya da eyleme ihtiyaç duyarlar. (Korkmaz: 60)

Bu tip gerundiumlar bütün Türk yazı dillerinde görülmektedir; bu durum bu gerundiumların ön Türkçede de var olduğunu kanıtlar. (Serebrennikov, Gadjieva, 2011: 197)

Nemeth, gramerinde -a / -e gerundiumunun genellikle tekraralarda kullanıldığını vurgular:

“-a / -e (after stems ending in vowels -ya / -ye): (usually reduplicated!) seve seve ‘lovingly, gladly’” (Nemeth, 1962: 86)

Vokal gerundiumlarının birleşik fiil yapımında da kullanılması rolü oldukça önemlidir. Asıl fiilin yardımcı fiile bağlanması için vokal gerundiumlarına ihtiyaç duyulduğu görüşünü savunan ve doktora tezinde bu görüşü işleyen Nadir İlhan, yazdığı bir makalesinde bu görüşünü değiştirdiğini belirtir. Birleşik fiil yapımında sadece vokal gerundiumlarından değil; aynı seslere dayalı veya aynı seslerden oluşmuş farklı isimleri ve farklı işlevleri olan ekler de vardır. Eski Türkçe döneminde vokal gerundiumlarına başvurulduğu için günümüzde de sadece bu eklerle ilgili kalınması zorunluluğunun olmaması gerektiğini makalesinde vurgular. İlhan makalesinin sonunda, bunların bir gerundium ekinden çok, fiilleri birbirine bağlayan ve daha çok yardımcı fiille kalıplaşmış olarak kullanılan bağlama ünlüleri olduğu görüşüne varmıştır. (İlhan, 2001: 5)

Bu görüşe itirazımız şu yönde olacaktır:

bak - a tur - ur - ı > bak - a tur - ı > bak - atı > bak -a - ı Vokal gerundiumu tek başına zaman eki fonksiyonu görebilir; fakat herhangi bir bağlama ünlüsü tek başına şimdiki zaman ya da öğrenilen geçmiş zaman (-p) fonksiyonu göremez. Yaşayan birçok lehçemizde vokal gerundiumları tek başlarına zaman eki görevi üstlenmektedir. -a / -e / -y (turur / dur) + şahıs ekleri yapısıyla zaman bildiren bu ek tarihsel gelişim içerisinde ekleşerek tek başına zaman işlevi üstlenmiştir. (Balcı, “*turur / dur-*” yardımcı fiillerinin şahıs ekleri değil şahıs zamirleri ile birleştiğini makalesinde belirtmiştir. (Balcı 2012: 6) Bunun gramer kurallarımız gereği doğru olduğunu düşünmüyorum. Şahıs zamirleri yani zamirler, fiiller ile doğrudan ilişkiye girmemektedirler. Balcı’nın belirttiği şahıs zamirleri aslında şahıs ekleridir. Bu ekler henüz ekleşme süreçlerini tamamlamadıkları için fiilden ayrı yazılmaktadır; bu nedenle ek değil zamir zannedilmektedir: kel - e tur - ur men >> kel - e - men “geliyorum” haline geldiğinde 1. Teklik şahıs ekinin varlığı daha net ortaya çıkmaktadır. Bu şahıs eki artık ekleşme sürecini tamamlamıştır. Tamamlamadığı dönemde ona “*zamir*” deyip, tamamladığı dönemde “*ek*” demek Türk Dili gramerimiz için bir çelişki olacaktır.) “*Bar - a tur - ur men*” “*geliyorum*” . Ancak

Çağatay Türkçesinde alışılmış veya tekrarlanmış bir hareketi de bildirir, böylece geniş zaman ifadesi verir: *maksudga sen yetkür - e sen ehl - i talebni “istek sahiplerini dileklerine sen ulaştırırsın.”* (Balcı, 2012: 6) Bu durum sadece Çağataycada değil Türkiye Türkçesinde de söz konusudur: *“Haftanın beş günü çalışıyorum”* cümlesinde haftanın beş günü tekrarlanan bir çalışma eylemi ifade edilmiştir. *“Haftanın beş günü çalışırım”* anlamı -yor şimdiki zaman ekine yüklenmiştir.

Birleşik fiillerde -a / -e gerundiumlu örnekler vermek gerekirse:

“Tat. Yaza başla- yazmaya başla-
Ukıy bir- okuyuver-
Kzk. Ayta bastadı konuşmaya koyuldu
Kırg. Ayta koy- , bara tur-”

Burada örnekleri verilen -a / -e eki her üç lehçe için de ortaktır. Bu gerundiumun olumsuz şekli -me / -me ekinin eklenmesi ile yapılır, Tatarcedeki -y eki olumsuzluk ekindeki vokali daraltır, ek -mıy / -miy şeklini alır: -uylamıy eyt- *“düşünmeden konuşmak”* (Öner, 1998a: 229)

Özezen’e göre -a / -e gerundiumunun ilk görevi geçici zarflar oluşturmaktır. Araştırmacımız -a / -e gerundiumunun bir gerundium eki olarak Türkiye Türkçesinde işlevliğini yitirdiğini öne sürer. Kalıplaşmış tekrar gruplarında (ağlaya ağlaya, baka baka...), saat ifadelerinde (geçe, kala) ve edatlarda (göre ile...) yer alarak kullanımı sınırlıdır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra kullanım sıklığı azalan, işlevliğini yitiren bu gerundium, üzerine başka ekler alarak işlevliğini devam ettirmektedir : -ArAk (Özezen, 2008: 3)

“Rasgele (haphazardly); *“rasgele bir tanesini aldım”, (I took one of them haphazardly, at random).* Ortaklaşa (jointly, in common); *“bütün bu servisler, Comet 4B uçaklarıyla ve Olympic Airways ile ortaklaşa yapılır”.* (All these services are carried out with Comet 4B jet aircraft and in conjunction with O.A)”

kelimelerinde bir -a / - e vokal gerundiumlarının varlığına dikkat çekilmiştir.
(Lewis, 2000: 175)

-a / -e gerundiumu ile ilgili beyitler:

“ünün ödti keklik küler katğura

kızıl agzı kan teg kaşı kap kara” (KB 76)

“Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı kapkara”

“Keklik katula katula gülüyor; ağzı kan gibi kızıl, başı kapkara”

“bu kaç neng birikse biregü öze

anungdın yırrar ol iduk kut teze” (KB 343)

“Bu birkaç şey birinin üzerinde toplanırsa, kutlu mutluluk ondan kaçır”

“Bu birkaç şey birbirinin üzerine birikirse, kut, talih ondan tezerek (hızlıca) kaçır”

“yanut birdi ögdülmiş aydı ata

sening kadgularing yip küyer men tüte” (KB 1229)

“Ögdülmiş yanıt verdi: ey baba dedi, senin kaygın ile yanıp tutuşuyorum”

Ögdülmiş yanıt verdi: ey baba dedi, senin kaygılarınbeni tüterek yakar, yer beni”

“kadaş yak yagukka yakınlık uka

ulugka kiçigke sevüg bol küle” (KB 1327)

“Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; büyüğün ve küçüğün güleryüzle gönlünü al”

“Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; büyüğüne ve küçüğüne gülerek sevgi göster”

“bayatka tutuzdum muni yalvara

tilese küdezgey küyer ot ara” (KB 1483)

“Yalvararak Tanrıya emanet ettim onu; o isterse, yanar ateş içinde de olsa korur onu”
“Yalvararak onu Tanrıya emanet ettim; o isterse, yanar ateş içinde de olsa korur onu”

“yana aldı oğlın koninga kuça
öpüp yıgladı bürnü yaşın saça” (KB 1500)
“Oğlunu kucaklayarak tekrar bağına bastı; öpüp ağladı, yüzü gözyaşlarıyla kaplandı”
“Oğlunu kucaklayarak tekrar bağına bastı; öpüp gözyaşlarını saçarak ağladı”

“negü tir eşit emdi bilge öge
bilgisiz ukup emdi boynung ege” (KB 1754)
“Hükümdara her hususta yol gösteren bilge danışman ne der, dinle; ey bilgisiz, bunu anla ve itiraz etme”
“Hükümdara her hususta yol gösteren bilge danışman ne der, dinle; ey bilgisiz, bunu anlayarak ve boynunu eğerek dinle”

“negü tir eşitgil kingeşçi öge
kingeşte töker begke yünçü üge” (KB 2935)
“Dinle, istişarede beyin önüne yığınla inci döken has müşavir ne der”
“İstişarede Beyin önüne yığarak inci döken has müşavir ne der, dinle”

“sanga men bireyin törü küç bile
bu yirde tirilgil sevinçin küle” (KB 3207)
“Ben kudretimle senin hakkını vereyim; neşe ve sevinç içinde burada yaşa”
“Ben kudretimle senin hakkını vereyim; neşe ve sevinç içinde gülererek burada yaşa”

“ay ilig bu tört hacetim kıl revâ
sanga tapnayın men elig yüz ova” (KB 3755)

“Ey hükümdar, şu dört hacetimi yerine getir; ben de el ve yüz öperek sana kulluk edeyim”

“Ey hükümdar, şu dört hacetimi yerine getir; ben de el ve yüz öperek sana kulluk edeyim”

“bu aymış sözüm çin erür mü köre
çin erse hava bas berü kel tura” (KB 3937)

“Bu söylediğim doğru mu bir bak; doğruysa nefesine hâkim ol, buraya gel, burada yaşa”
“Bu söylediğim doğru mu bir bak; doğruysa buraya gel, burada yaşayarak nefesine hâkim ol”

“basıtma katılğan kiçigke özüng
tilin oynamagıl tıda tut sözüng” (KB 4184)

“Gayret et küçüklerin sana baskıya kalkışmasına izin verme; onlarla ağız şakası yapma, diline hâkim ol”

“Katlan, küçüklerin sana baskıya kalkışmasına izin verme; sözünü engelleyerek dilinde tut”

“telim bar bu yanglıg sasa söz uzar
özüng sen uğa bar sözüm söz üzer” (KB 4460)

“Bunların sayısı çoktur; sayarsan söz uzar; kalanları sen kendin düşün, ben sözümü kesiyorum”

“Bunların sayısı çoktur; sayarsan söz uzar; kalanları sen kendin düşün^üver, ben sözümü kesiyorum”

“tadung tumlıg erse isigin küçe
isig erse tumlıg yiyü tur içe” (KB 4628)

“Doğan soğuksa, onu sıcakla güçlendir; sıcaksa soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler iç”
“Soğuksa, onu sıcakla güçlendir; sıcaksa soğuk (şeyler) iç**erek** yiyiver”

“ilel tip turup çıktı ögdülmişe
evinge kelip kirdi kıldı tüşe” (KB 5027)
“Ögdülmiş “baş üstüne” diyerek kalkıp çıktı; atına binip evine döndü”
“Ögdülmiş “baş üstüne” diyerek kalkıp çıktı; atına binip evine dönü**verdi**”

“yavuz kıлма könglüng tilingni yığa
yazukқа kefareet bolur ig toğa” (KB 5979)
“Gönlüne kötü şeyler getirme, böyle şeyler söyleme; ağrı ve hastalık günahlara kefareet olur”
“Diline kötü şeyler yığ**arak** (getirerek) gönlünü karatma; ağrı ve hastalık günahlara kefareet olur”

“neçe bilding erse tağı bir tile
biligli tegir kör tilekke sora” (KB 6607)
“Ne kadar bilsen de yine ara, bak bilen dileğe sorarak erişir”
“Ne kadar bilsen de yine ara, bak bilen dileğe sor**arak** erişir”

“neçe dünya yigli ajun begleri
ölüm tuttu bardı közi telmire” (KB 6634)
“Dünyaya nail olan nice cihan beylerini ölüm yakaladı ve onlar gözleriyle etraflarından dua dilenerek gittiler”
“Dünyaya nail olan nice cihan beyleri gözleriyle etraflarından (dua) dilen**erek** öldüler”

“tegür savçımızқа tümen ming selam

tözü dört işinge tağı ertüre” (KB 6645)

“Peygamberimize ve onun dört arkadaşına da binlerce selam ulaştır”

“Peygamberimize ve onun dört arkadaşına da binlerce selam ulaştırarak erıştır”

-U gerundiumu, günümüz Türkçesindeki -ArAk eki işlevinde kullanılır; yani esas fiille aynı zamanda yapılmış olan bir işi ifade ederler. (Çağatay: 8)

-A / -I/ -U gerundiumları başka bir fiile yakınlaşarak ve onlarla birleşerek tasviri fiiller oluştururlar. Bu durumda ikinci fiil kendi manasından uzaklaşır ya da gerundiumda olan anlam ikinci fiile verilerek devamlılık vs gibi ikinci (esas) fiilin kendisinde olmayan başka bir mana bu fiile yüklenebilir. (Çağatay: 10)

Bacanlı, makalesinde “*art fiiller*” alt başlığı altında “*zarf fiil eki + yardımcı fiil*” kuruluşundaki yapıları kastetmiştir. Makalesinde Güney Sibiryaya Lehçelerindeki birleşik fiillerle ilgili teorik sorunları işleyen Bacanlı, gramatikal olarak art fiillerin anlam boşalması yaşayıp leksikalleşmesine değinmiştir. Birer morfem olan art fiiller gramatikal anlamlarını kaybederek bazen birleştikleri bir fiilde yeni bir leksik anlam bildirmeye başlarlar. Standart Türkiye Türkçesinde “alıkoymak, koyvermek” ve “salıvermek” fiilleri bu duruma örnektir. “bırakmak, koymak” anlamına gelen *sal-* fiili *a ber-* art fiili ile birleşerek (*sala ber-*) “yola koyulmak, gitmek, çekip gitmek” anlamında, aynı şekilde *al -* fiilinden *alıkoy-* ve *koy-* fiilinden *koyuver-* > *koyver-* olarak leksikalleşmiştir. (Bacanlı, 2013: 4) Leksikal yapının oluşmasında vokal gerundiumlarının etkisi burada belirtilmiştir.

Vokal gerundiumları, tur- yardımcı fiili ile birleşerek işin devamlılığını, sürerliliğini belirtirler. Haploloji ve kullanım tasarrufu ile zamanla vokal gerundiumları tek başlarına şimdiki zaman eki olarak kullanılmıştır. Günümüz lehçelerde ve Doğu Türkçesi metinlerinde durum bu şekli korumaktadır:

-u tur - ur > - u tur- > - u

Doğu Türkçesinde yardımcı fiiller kullanımdan düşürülerek zaman işlevi vokal gerundiumlarına yüklenmiş: *kel - e tur - ur - men* >> *kelemen*. Batı Türkçesinde ise vokal gerundiumları kullanımdan düşürülerek yardımcı fiille zaman işlevi yerine getirilmiştir: *kel - e yor - ur - men* >> *geliyorum*

Vokal gerundiumları ile yeterlilik fiillerinin olumlu ve olumsuz şekilleri oluşturulur. Osman Yıldız, makalesinde Eatü. Dönemindeki olumlu yeterlilik fiilleri ve olumsuz yeterlilik fiillerini ele alarak, gerundiumların fiillere göre kullanımına dikkati çekmiş, tek heceli ve çok heceli fiillerde bu gerundiumların durumunu incelemiş, istatistik verilere ulaşmıştır. Fiillerin vokal gerundiumları ile birleşmeleri hakkında Karahanlı Dönemi ile Eatü dönemini de karşılaştırmıştır. (Yıldız, 2013: 3-15)

Eski Türkçeden beri gerundium eklerinin birçok fiili edatlaştırdığı veya zarflaştırdığı, ortaya çıkan sözcüklerin sonradan sentaktik açıdan daha serbest bir ilişkiye geçerek sıfat, isim ve hatta bağlaç haline geldikleri görülür. Bu edatlaştırmada en çok kullanılan gerundium eki -a ve -u ‘ dur. Nadiren -I ve -p gerundiumları da bu görevi yerine getirir. (Bacanlı, 2013: 4)

Baka, basa, bile, dapa, göre (köre), keçe, öte, tapa, tegre, yana gibi edatların yapımında da -a / -e gerundiumunun fonksiyonu büyüktür:

bağ - a > bağa

bas - a > basa

bil - e > bile

tap -a > dap - a > tapa / dapa

kör - e > gör - e > köre / göre

keç - e > keçe / geçe

öt - e > öte

tegir - e > tegre (Hacıeminoğlu, 1992)

-1 / -i gerundiumları dolayı, ulatı gibi edatların yapımında rol oynar. Ulatı, Eski Türkçede görülen çekim ve bağlama edatıdır. Dolayı edatı ise Eski Türkçeden beri kullanılagelen *ötrü*'nün bir benzeri olarak Batı Türkçesinde yaygın kullanılan çekim ve bağlama edatıdır:

tola - y -1 > dola- y - 1 > dolayı
ula - t - 1 > ulatı (Hacıeminoğlu, 1992)

-U gerundiumu, aşnu, başlayu, karşıu, tegrü, utru, yagru gibi edatlar yapar:

aşın - u > aşnu
başla - y u > başlayu
kar - 1 - ş - u > karşıu
tegir - ü > tegrü
utur - u > utru
yağır - u > yagru (Hacıeminoğlu, 1992)

-la / -le eki -u / -ü vokal gerundiumu ile birleşerek -layu / -leyü “*gibi*” anlamı veren bir gerundium oluşturur. Kelimeler arasında benzerlik ilişkisi kuran bu gerundium, -cı eki alarak genişleyebilmektedir: bulut -çılayu “*bulut gibi*”

-layu / -leyü gerundiumu için KB'den örneklerimiz aşağıdadır:

“*kamuğ barçasınga bügüler sözi*
tizip yinçüleyü kamuğ tüp tüzi” (KB A11)
“*Bunların her birine birçok hakimın sözlerini inciler dizer gibi sıralamıştır*”
“*Bunların hepsine birçok hakimın sözlerinin inci gibi dizerek sıralamıştır*”

“*kayu tağ qazar körse tüplür kayag*
kayu yir kulaçlayu yügrür yadağ” (KB 1734)

“Kimi dağ kazar, bakarsın kayaların dibine iner; kimi yeri kulaçlayarak yaya koşar”
“Kimi dağ kazar, bakarsın kayaların dibine iner; kimi yeri kulaçlar **gibi** yaya koşar”

“tonguz teg titimlig böri teg küçi
adığ**layu** azgır kutuz teg öçi” (KB 2311)
“O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı”
“O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı **gibi** azılı ve yaban sığırı gibi kinci(dir)”

“uluğ tutsa hamyet kör arslan**layu**
ügi teg usuz bolsa tünle sayu” (KB 2314)
“Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli”
“Arslan **gibi** hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli”

“turu ölmegüçe yigil ay kadaş
yime ud**layu** sen tadung bolğa baş” (KB 4770)
“Ey kardeş sen ölmeyecek kadar bir şey ye, öküz gibi çok yeme, mizacın bozultur”
“Ey kardeş sen ölmeyecek kadar bir şey ye, öküz **gibi** çok yeme, mizacın bozultur”

“özüm haydar erse yaşing teg kılıçlığ
ya rüstem**leyü** men ajunda çavıktım” (KB 6549)
“Yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem gibi dünyada meşhur oldum”
“Yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem **gibi** dünyada meşhur oldum”

-u / -ü gerundiumu ile ilgili beyitler:

“iletü manğa açtı dünya sözün
ayur körmedingmü bu hakan yüzün” (KB 82)

“Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi: sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?”
“Söze başlayıverdi ve şöyle dedi: sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?”

“törütti ödürdi seçü yalngukuğ
angar birdi erdem bilig ög ukuğ” (KB 148)

“Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi”
“Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi”

“bu kün tügme kaşınğ ay bilge büğü
özüm uzrin aysa yime eymenü” (KB 191)

“Bugün ürkerek kendi özrümü söylersem bana kaşını çatma, ey bilge hakim”
“Ey bilge hakim Bugün ürkerek kendi özrümü söylersem bana kaşını çatma”

“mungar mengzetü keldi Türkçe mesel”
okıgıl munı sen köngül ögke al” (KB 319)

“Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku gönlünde ve aklında tut”
“Buna benzeyerek Türkçe bir atasözü (fikrime) geldi sen bunu oku gönlünde ve aklında tut”

“sözin aydı şair mungar mengzetü
tili lafzı birle angar yangzatu” (KB 471)

“Şairin söylemiş olduğu söz de bu anlamdadır ve aynı fikri ifade eder”
“Şair de buna benzeyerek ve aynı fikri ifade ederek bir söz söyledi”

“tapuğ arturu bardı künde yangı
ağırladı ilig küninge öngi” (KB 610)

“O günden güne hizmetini arttırmakta, hükümdar da onu günden güne yükseltmekteydi”

“O günden güne hizmetini arttırmakta, hükümdar da onu günden güne yükseltiverdi”

*“şeker teg süçiyü barır ol kişi
sevinçlig bolur anda yazlur kaşı” (KB 813)*

“O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler”

“O kişi benden şeker gibi tatlılaşarak ayrılır; sevinir ve yüzü güler”

*“özelü barır men öz erksiz bolup
kutulğu yirim yok tiriglik bulup” (KB 1096)*

“Elimde olmayarak ve istemeyerek gidiyorum; çünkü ölümden kaçıp sığınacak yerim yoktur”

“Istırap çekerek, istemeyerek gidiyorum; çünkü ölümden kaçıp sığınacak yerim yoktur”

*“budun munka bolsa yırağ tur saça
kara bulğakınga katılma kaçça” (KB 1313)*

“Halk serkeşlik ederse, ondan irak dur; avamın kargaşalığına katılma, ondan kaç”

“Halk serkeşlik ederse, oradan dağılarak uzak dur; avamın kargaşalığdan kaçarak onlara katılma”

*“yir öpti kör ögdülmiş aydı ilig
uzun kiç yaşağıl aşayu ilig” (KB 1553)*

“Ögdülmiş yer öptü ve dedi ki: Ey hükümdar Tanrı sana Devletin başında uzun ömürler versin”

“Ögdülmiş yer öptü ve dedi ki: Ey hükümdar Devletin başında uzun yılları aşarak yaşa”

“yüreklig tigüçi uvutluğ bolur

uvutluğ kişi ölse urşu ölür” (KB 2293)

“Yüreklid dediğın haysiyet sahibi olur; haysiyetli kişi ölürken vuruşarak ölür”

“Yüreklid dediğın haysiyet sahibi olur; haysiyetli kişi ölürken vuruşarak ölür”

“tonguz teg titimlig börü teg küçi

adığlayu azgır kutuz teg öçi” (KB 2311)

“O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı”

“O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı **gibi** azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı”

“katılğan ay ilig bu birkaç kişig

talulayu ödrü tutuzgıl işig” (KB 2932)

“Ey hükümdar, gayret et, bu birkaç kişiyi iyi seç, sonra da işleri onların ellerine bırak”

“Ey hükümdar, gayret et, bu birkaç kişiyi iyi seçerek işleri onların ellerine bırak”

“erejlensü ilig tutçı inçrünü

tilek arzu kelsü özi tınçrunu” (KB 3138)

“Hükümdar her zaman rahat ve huzur içinde bulunsun; sükun içinde bütün dilek ve arzuları yerine gelsin”

“Hükümdar her zaman rahat ve huzurlanarak; sessizce bütün dilek ve arzuları yerine gelsin”

“negü teg kıılır sen bu işke itig

manga yakru bir sen anı ay tetig” (KB 3154)

“Bu işin çaresi neyse bak; ey zeki, sen onu mutlaka yanıma getir”

“Bu işin çaresi neyse bak; ey zeki, sen onu mutlaka **yanıma** getiriver”

“manga ayğıl emdi törünü neçe

tokularnı sayu atayu biçe” (KB 4026)

“Şimdi bana kaç türlü töre ve usul olduğunu, isimlerini bir bir sayıp kesin olarak anlat”

“Şimdi bana kaç türlü töre ve usul olduğunu, isimlerini sayarak kesin olarak anlat”

“küvezlenme elging sala kirmegil

elig alşu tuştu yime turmağıl” (KB 4111)

“Kibirli olma, elini kolunu sallayarak girme; selam verirken de fazla laubali hareketlerde bulunma”

“Kibirli olma, elini kolunu sallayarak girme; selam verirken de fazla laubali hareketlerde bulunma”

“kalı itseler aş sanga oğrayu

ol aşka yime bar sevündür yiyü” (KB 4583)

“Eğer senin için bir ziyafet çekerlerse, o ziyafete de git; yemeklerini yiyerek onları sevindir”

“Eğer senin için bir ziyafet çekerlerse, oraya uğrayarak yemeklerini yiyerek onları sevindir”

“tadung tumlîğ erse isigin küçe

isig erse tumlîğ yiyü tur içe” (KB 4628)

“Doğan soğuksa onu sıcakla güçlendir; sıcaksa soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler iç”

“Soğuksa, onu sıcakla güçlendir; sıcaksa soğuk (şeyler) içerek yiyiver”

“yidi arzu ni'met özüm udlayu

tirildim hem ud teg bilü bilmeyü” (KB 5635)

“Ben öküz gibi heves ve nimet yedim; bilerek bilmeyerek bir öküz gibi yaşadım”
*“Ben öküz **gibi** heves ve nimet yedim; **bilerek bilmeyerek** bir öküz gibi yaşadım”*

*“severin bulup körse sevnü küle
kalır adrilurda bu kadğu bile” (KB 6201)*

“Sevdiklerini bulunca, onlara sevinerek ve gülererek bakar; ayrıldığındaysa yine kederiyle baş başa kalır”

“Sevdiklerini bulunca, onlara sevinerek ve gülererek bakar; ayrıldığında kederiyle baş başa kalır”

*“ökünçün yaturlar kör inçıklayu
küsep edgülükni ming arzu yiyü” (KB 6407)*

“Bak pişmanlıkla inleyip yatarlar; bin özlemle iyilik isterler”

“Bak pişmanlıkla inleyerek yatarlar; bin özlemle iyilik isterler”

3.1.1.2.Bitmişlik İfade Edenler

3.1.1.2.1. (-I / -U) p gerundiumu

Bu gerundium Çuvaşçadan başka bütün Türk yazı dillerinde görülür: Tat. *Álip*, Az. *Alıb*, Kırg., Trkm., Kmk, Gag., Kzk., Alt. *Alıp* vb. -ıp / -ip ekinin meydana gelmesi açık değildir. (Serebrennikov, Gadjieva, 2011: 197) -p gerundiumu şahıs ve teklik-çokluk bakımından bağlı olduğu fiilin fonksiyonlarına sahiptir. (Gabain, 2007: 84) İş ve hareketin kendisinden sonra gelen fiilden önce olup bittiğini göstermesi bakımından Türk Dilinde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra bitmiş bir eylemden ziyade iki eylemin aynı anda ya da ardı ardına geliştiğini ifade etmede de önemi büyüktür. - p gerundiumu esas fiille aynı zamanda olan işi, esas fiilden bir an evvel tamamlanmış işi ifade eder. -ma -y-ı-p menfi şekli Türk Dilinde çok örneği olmasa da mevcuttur

diyebiliriz. Kazan lehçesinde bu gerundiumun menfisi -ma ile yapılmamaktadır.
(Çağatay: 2)

- (Ip / - (U)p gerundiumunu işlev ve görevleri olarak incelersek;

* İşlev olarak; fiilin tarzını, zamanını, sebebini, dayanağını gösterme işlevi vardır.

* Görev olarak; tekrar grupları yapmak (böylece hendiadyoin oluştururlar), birleşik fiiller oluşturmak, harekete yön vermek gibi görevleri vardır. -p gerundiumu bazen ana fiilin belirttiği hareketten önce yapılan bir hareketi bazen de ana fiilin belirttiği hareket ile aynı anda yapılan bir hareketi ifade etmesi bakımından harekete “yön” verir. Çağatay bu gerundiuma “mazi gerundifi” der, maziye yani geçmişe atıf eden gerundiumlardan biri olan - p gerundiumu başka bir fiille beraber, aynı zamanda iki işi birlikte tek bir anlam ifade eder gibi davranırlar. Yani fiilin biri gerundium şeklinde olup diğer fiile zarf gibi yaklaşır. (Çağatay, 2)

İşlev olarak fiilin tarzını belirtmesi durumu, aslen bitmişlik ifade eden -p gerundiumunun süreklilik / sürerlilik ifade etmesi, yani bir nevi işlev nöbetleşmesidir.

İşlev olarak fiilin zamanını belirtmesi durumu, eklendiği fiilde zaman eki olmaksızın eylemin gerçekleştiği anı bize göstermesidir:

“meni körüp can da quuy (beni gördükçe yan da yan).”³

Ana fiilden önce veya arka arkaya yapılan hareketi bildirir:

³ “Örnekler 1997 yılı yazında Eskişehir merkez köylerinde ve ilçelerine bağlı köylerde bizzat tarafımızdan derlenen metinlerden verilmiştir. Bu metinlerin büyük bir kısmı da Eskişehir ve Yöresi Kırım Tatar Ağzı isimli Yüksek Lisans tezimize alınmıştır. Ayrıca bakınız Arzu Sema Ertane Baydar (1999), Eskişehir ve Yöresi Kırım Tatar Ağzı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara.” (Ertane Baydar, 2008: 1)

“ *Ayşe bakkala (kadar) gidip geldi*” Ayşe önce bakkala gitmiş, akabinde hemen bakkaldan geri gelmiştir. Gitmek ve gelmek eylemleri arada çok bir zaman farkı gerçekleşmeden, peşisıra meydana gelmiştir. Eylemler arka arkaya yapılmıştır.

Görev olarak tek başına ya da tur- yardımcı fiiliyle birlikte öğrenilen geçmiş zaman bildirmesi:

Fiil + -p tur- ur- şahıs eki ; ... - p turur - 3. Teklik şahıs eksiz çekimi > - ptur

-p = ögz

Örnek:

Görev olarak cümle içerisinde tekrar grubu oluşturmaları durumu:

“*odaya girip çıkıp ne yapıyorsun?*”

“*aynı lafı söyleyip söyleyip iyice canımı sıkıyorsun.*”

“*kaç gündür aynı yemeği pişirip pişirip önüme koyuyor, sesimi çıkarmıyorum.*”

Örneklerinde görüldüğü üzere sadece -a / - e gerundiumları tekrar grubu yapmamakta; -p gerundiumu da tekrar grupları oluşturmaktadır.

-(y)Ip/-(y)Up’lu zarf-fiil, bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılar. Bu kullanılışı ile şekilce, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir “ikame” özelliği arka arkaya aynı sekil yapısındaki kiplerin tekrarını önlemek üzere, bir önceki fiilin çekim eki atılmış ve yerine -(y)Ip/-(y)Up zarffiil eki getirilmiştir. (Korkmaz, 2003: 999)

- p ekli zarf-fiil / zarf-fiil grubu bazı kullanılışlarda ana cümlenin yüklemine belirttiği hareket ile aynı zamanda, bazı kullanılışlarda ise ana fiilin belirttiği hareketten önce yapılan hareketi ifade etmektedir. (Ertane Baydar, 2008: 9)

“*çocuklar bahçede elele tutuşup köpeğin etrafında dönüyorlardı.*” örneğinde çocukların elele tutuşması ile dönmesi aynı anda gerçekleştirilen bir eylemdir. Burada -p gerundiumu bir “bitmişlik” belirtmemekte; aksine dönme eylemi gerçekleşirken elele tutuşma eylemi de bir yanda devam etmektedir.

“*Ayşe’yi otobüse bindirip kendileri taksiyle gittiler.*” Örneğinde Ayşe’nin otobüse bindirilmesi ile diğerlerinin taksiye binmesi aynı anda gerçekleşemez. Önce Ayşe otobüse bindirilmiş, daha sonra kendileri taksiye binmiş ve gitmişlerdir.

Bu durumun birbirinden bu kadar keskin bir şekilde ayrılmadığı örneklerimiz de mevcuttur. -p gerundiumunun -ArAK gerundiumunun işlev ve görevini üstlendiği durumlarda eylemlerin aynı anda mı yoksa birbiri peşisıra mı gerçekleştiği konusunda çelişkiye düşeriz:

“*Zehra odaya girip selam verdi.*” örneğinde Zehra önce odaya girmiş sonra mı selam vermiştir, yoksa odaya selam vererek mi girmiştir? Odaya girme eylemi ile selam verme eylemi aynı anda da gerçekleşmiş olabilir, önce odaya girme eylemi daha sonra da selam verme eylemi de gerçekleşmiş olabilir. Aynı şekilde:

“*İhtiyar adam Kapıyı kırıp kendini sokağa attı*” Bu cümleden de iki tür anlam çıkartmaktayız: İhtiyar adam kapıyı kırarak mı kendini sokağa attı yoksa kapıyı kırdıktan sonra mı kendini sokağa attı? Burada bir anlam kargaşası ile karşı karşıya kalmaktayız.

“*Elimi tutup gözlerime baktı*” Nasıl baktı? sorusuna “elimi tutarak” cevabını alabiliriz; ama bakma eylemi, önce eli tutulup daha sonra da gerçekleşmiş olabilir veya el ile göze bakma eylemi aynı anda gerçekleşmiş olabilir. Burada görmemiz gereken

nokta -p gerundiumu sadece “bitmişlik” anlamı vermemekte; aynı zamanda -ArAK gerundiumu ile görev ve işlev ortaklığı yaparak bir “sürerlilik” de ifade etmektedir.

Bu konuya farklı bir bakış açısı getirmek için Mustafa Uğurlu’nun görüşlerini aynen belirtmekte fayda görmekteyim:

“ gerçi -ArAK ve -p zarf fiil ekleri kendi başlarına bir zaman ifade etmezler ve Johanson’un düşündüğü gibi görünüş yönünden (“aspektüel”) bir görev üstlenirler, ancak zarf fiillerle kurulan ZP ve TP arasında zaman yönünden olan ilişki yorumlanabilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda “aynı zamanda” veya “daha önce” olarak belirtilen bu ilişkinin yine bazı çalışmalarda belirtildiği üzere “bazen” gerçekleşmediğini, bir düzeninin olması gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü dildeki şekillerin tesadüflere bağlı olarak vazife göremeyecekleri açıktır.

Bu düşünceyle çalışmalarda verilen ZP örneklerinin “tam fiil”lerini johanson tarafından geliştirilen modele göre tasnif ettik: (bkz. Johanson 1971, 195 vd)

Bir delikanlı elindeki çingırağı çalarak bağıryordu; Hasan gülümseyerek düşündü; külip gäpirdi gibi cümlelerdeki bir delikanlı elindeki çingırağı çal-; Hasan gülümse -; kül - “gülmek” gibi kısımlar ile beni görünce yerinden kalkarak koşmaya başladı; Hamdi beni yalnız bırakarak yıkanmaya gitti; üyge kirip oturdu cümlelerindeki yerinden kalk -; Hamdi beni yalnız bırak -; ve üyge kir - “eve girmek” kısımlarının tam fiillerinin “sınır vurgulayış” yönünden farklı sınıflara ayrıldığını gördük. Buna göre, ilk kısımdakiler “sınır vurgulamayan”, ikinciler ise “sınır vurgulayanlardan” oluşmaktadır.

Bu durumda birçok araştırmacı tarafından zarf fiilin belirttiği hareketin temel cümlelenininkiyle “aynı zamanda” veya “daha önce” olarak yorumlanmasında, zarf fiil ekinin getirildiği tam fiilin sınır vurgulayış yönünden durumunun etkili olduğu düşünülebilir.

Konuya biraz daha açıklık getirebilmek için aşağıdaki örnekler üzerinde durmak istiyoruz.

Gülerek anlattı cümlesi “o gülüyordu ve anlatıyordu = o anlatırken gülüyordu = o gülmeye devam ederken bir yandan da anlatıyordu” şeklinde yorumlanabilir.

Eğer ZP’nın tam fiili, sınır vurgulamayan cinsten ise, temel parça ile “zaman süreçleri” örtüşmekte; diğer bir ifade ile, ikisi de “aynı zamanda” gerçekleşmektedir. Bu durum, fiillerin zaman süreçlerini belirten bir şekilde şöyle gösterilebilir.

Anlat-

[-----]

Gülerek

[-----]

Oturarak anlattı cümlesi ise “o oturdu ve oturmaya devam ederken anlatıyordu” şeklinde yorumlanabilir.

Eğer ZP’nın tam fiili “ön sınırı vurgulayan” cinsten ise, hareketin önemli noktası “başlangıç”ıdır. Bu durumda, TP’nın gösterdiği hareket, ZP’nın başlangıç noktasından sonra başlamakta ve her ikisi birlikte sürmektedir. Yukarıdaki örneğin zaman süreçleri şekil ile şöyle gösterilebilir:

Anlat-

[-----]

Oturarak

[X-----]

Gelerek masaya oturdu cümlesi , “o geldi ve masaya oturdu = o geldikten sonra masaya oturdu” şeklinde yorumlanabilir. Bu cümlenin , “o gelmeye devam ederken bir yandan da masada oturuyordu” veya “o geldi ve gelmeye devam ederken bir yandan da masaya oturuyordu” şeklinde yorumlanmasının mümkün olamayacağı gayet açıktır.

Eğer ZP'nin tam fiili “son sınırı vurgulayan” cinsten ise hareketin önemli noktası “sonuç”udur. Bu durumda TP'nin gösterdiği hareket, ZP'nun sonuç noktasından sonra başlamaktadır; burada zaman süreçlerinin birbirini takip etmesi söz konusudur. Bu, şekil ile şöyle gösterilebilir:

Oturdu

[-----]

Gelerek

[-----X]

Bütün bunların sonucunu şöyle özetleyebiliriz: zarf fiille kurulan parçanın belirttiği hareketin temel parçaninkiyile “aynı zamanda” veya ondan “daha önce” olarak yorumlanmasını, zarf fiil ekinin getirildiği “tam fiili”nin “sınır vurgulayış” açısından durumu belirlemektedir. Zarf fiille kurulan parçanın belirttiği hareket ile temel parçanın hareketinin “zaman ilişkisi”, “sınır vurgulamayan”larda “aynı zamanda”; “sınır vurgulayan”larda ise, temel parçanın gösterildiği hareketten “daha önce” olarak yorumlanmaktadır.” (Uğurlu, 1999: 1184-1185)

-p gerundiumu -ken ile beraber kullanıldığında bir işin hala devam ettiğini belirtir. (Çagatay,1948: 29) “Zehra kutuyu açıp kapatırken yüzünde tarifsiz bir gülümseme vardı” cümlesine göre Zehra kutuyu açma - kapama eylemini hala sürdürdüğünü anlıyoruz. Bunun sebebi -p gerundiumunun -ken ile birlikte

kullanılmasıdır. Aynı zamanda aç- ile kapa- eyleminin aynı anda gerçekleştiğini de görmekteyiz.

Gerundiumların sadece fiilleri etkilemediğini aynı zamanda isimleri ve isimlere bağlı olan sıfatları da etkilediğini ispatlayan bir özellik de; gerundium eklenmiş olan fiil eğer ikinci fiil partisip ise sıfatın yerini tutar. (Çagatay, 1948: 3) “*geçip gid-en zaman*”

Türkçe cümlede zarfın tıpkı sıfat gibi tamlayıcı, niteleyici bir öge olduğu ve olma yapma süreçlerini yönettiği bellidir. Dolayısıyla zarf ögesi de tıpkı sıfat gibi sadece söz dizimi (sentaks) ilişkileri ile ortaya çıkan çekimsiz bir ögedir. Bu özellikleri zarfın ancak cümle içinde görülen bir kullanımlık söz olduğunu gösterir. Fiil ve isim gibi çekim içinde görülmeyen zarf ögesi şekil bilgisi (morfoloji) bakımından isimlerin özellikle eşitlik, vasıta ve yön halleriyle iç içedir. Bu isim çekimi şekillerinin adeta bir yapım eki gibi kalıplaştığını da belirtmek gerek. Bunun yanı sıra zarf fiil (gerundium) biçimlerinin de cümlenin zarf kaynakları içinde önemli yer tuttuğunu biliyoruz. (Öner, 2007; 2) Bu eklerin anlam boşalması yaşaması, çeşitli eklerle genişleyerek kalıplaşması, işlevlerini arttırmaları, edat yapımına yardımcı olmaları pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir.

-p gerundiumu -rAk eki ile kalıplaşmış, -prAk gerundiumunu da oluşturmuştur. (Öner, 2007: 79), (Korkmaz, 2011: 5) Çağdaş Türk lehçelerinde de -p gerundium ekinin görülen şekilleri, Özbekçede -râk eki ile kalıplaşmış şeklidir ki buna örnek olarak kurkibrâk “*korkarak*” örneğini verebiliriz. (Öner: 79)

Zeynep Korkmaz ok / ök edatı ile ilgili çalışmasında -ar / -er + ok edatı = -arak / -erek yapısına yer vermiştir. (Aynı şekilde -ça + ok edatı = - çak / - çek buradan da - acak/-ecek oluşumu bkz. Korkmaz 1959: 3-8) Ayrıca Korkmaz, ok edatının -p gerundiumu ile ilişkisini de aynı makalede incelemiş, çeşitli tarihi dönemlerden örnekler vermiştir:

“ok edatı isim cinsi kelimeler ile meydana getirdiği edat gruplarında ve isim fiillerle yaptığı birleşmelerde çok kere zaman zarfı vazifesi gördüğünden, bu durum onun benzetme ve aktarma yolları ile zarf fiil yapan eklerden sonra da gelmesine yol açmıştır:

- a) *Altay, Abakan vb lehçelerde ok, birleşik fiillerde yardımcı fiil ile -p zarf fiil şeklinde bulunan esas fiil arasına girer. Közüniñ yajı çığıb ok keldi. ‘onun da gözlerinden yaşlar akmaya başladı.’*
- b) *Uygur metinleri ile Altay, Kazak, Kırgız, Kazan ve Özbek lehçelerinde -p ile yapılan zarf fiillerden sonra gelen ok, bu zarf fiil ile cümlelerin asıl fiili arasındaki ilgiyi kuvvetlendirir. Bazen da ok edatındaki bu vazife körlenmeye başlar: kımıldap-ak ekpeldi ‘kımıldayıp... alıp geldi’*
- c) *Ok edatı Uygur metinlerinde -p zarf fiillerin olumsuz şekillerinden sonra da gelmektedir: nızbanıların ıya basa umadın ok... otça öpelür opuça kinlenür ‘ihtiraslarını yenemeyerek... ateş gibi yanar, girdap gibi dolanırlar.’ (Korkmaz, 2005: 98-109)*

Oğuzhan Durmuş makalesinde, tüm araştırmacıların -ArAk ekinin kökeni hakkındaki görüşleri bir araya getirerek bu gerundiumun -A vokal gerundiumu ile -rAk karşılaştırma ekinin birleşmesinden doğduğunu belirterek, Korkmaz’ın ekin -ok edatı ile olan ilgisini savunduğu görüşe itiraz etmiş, bu görüşü isabetsiz bulduğunu söylemiştir. -ArAk ekinin kökeninde bir -Ar partisibinin olduğu görüşünü savunanlara araştırmamızın itirazı, -ArAk ekinin Çuvaşçada -ArAh şeklinde yaşıyor olması ve Çuvaşçada -r / -Ar partisibinin mevcut olmadığı yönündedir. (Durmuş, 2012: 33)

Öner, makalesinde Nuri Yüce’nin -a / - e gerundiumu üzerine -rAk karşılaştırma ekinin kalıplaştığını ileri sürmesi üzerine -p gerundiumunun da -rAk eki ile kalıplaşabileceğini, bunun mümkün olabildiğini öne sürer. (Öner, 2007: 79)

-p gerundiumu karap, inçip gibi edatlarda bulunur. *Kara- p* “karşı” edatı Kaşgarlı’da bulunan karu ve bugünkü karşı > karşı ile aynı kökene bağlamak mümkündür. (Hacıeminoğlu, 1992: 52)Şekil bakımından -p gerundiumu ile yapılmış bir edat olarak gözükür. İnçip edatı, Eski Türkçede görülen bir cümle başı edatıdır. Ahmet Temir kelimeyi açıklarken inç- fiilinin gerundium eki almış şekli olduğunu belirtir. (Hacıeminoğlu: 163)

-p gerundiumu asıl fiilin yardımcı fiile dönüşmesini sağlayarak asıl fiile sürerlilik ve yineleme anlamı yükler (Delice, 2012: 7): “*Ne bakıp duruyorsun?*” cümlesinde bakma eylemi sürekli bir olma durumu göstermektedir. “*Evden kaçıp geri gelme huyu vardı*” cümlesinde kaçma eylemi yinelenme, tekrar durumu içerisinde ifade edilmiştir.

Ti- , ay-, ayıt- fiilleri saygı ifade eden fiillerle birleşince -p gerundium ekini alarak kullanılır: ti-p *ötün-* “hürmetle arz etmek, söylemek” gibi (Tekin, 1976: 30)

-p gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“*uçuğlı yoriğli tınığlı neçe*

tirilgü seningdin bulup bir içe” (KB 23)

“*Uçan yürüyen ve duranların hepsi rızklarını senden bularak yiyip içerler*”

“*Uçan yürüyen ve duranların hepsi rızklarını senden bularak yiyip içerler*”

“*ay mungsuz idim sen bu munluğ kuluğ*

suyurkap keçürgil yazukın kamuğ” (KB 28)

“*Ey gönlü tok rabbim, sen bu muhtaç kulunun bütün günahlarını şefkatle affet*”

“*Ey gönlü tok rabbim, sen bu muhtaç kulunun bütün günahlarını şefkatli (olarak) affet*”

“*atada anada bağırsak bolup*

tiler erdi tutçı bayattın kolup” (KB 41)

“Atadan ve anadan daha merhametliydi; tanrıdan daima bunu niyaz eder, bunu dilerdi”

“Atadan ve anadan daha merhametli olup, tanrıdan daima bunu dileyerek isterdi”

“yağız yir yıpar toldı kafur kitip
bezenmek tiler dünya körkin itip” (KB 64)

“Kafur gitti, yağız yer misk ile doldu; dünya kendini süsleyerek bezenmek istiyor”

“Kafur gidince yağız yer misk ile doldu, dünya kendini süsleyerek bezenmek istiyor”

“bu ödte ajun öz özinge bakıp
küvenip sevinip edinge bakıp” (KB 81)

“Bu sırada dünya kendi kendine baktı; sevinip övünerek hazinesini gözden geçirdi”

“Bu sırada dünya kendi kendine bakarak ; sevinip övünerek hazinesine bakıp”

“tümen yılda berü tul erdim tulas
bu tul tonı suçlup örüing kedtim as” (KB 84)

“Ben binlerce yıldan beri duldum, benzim solmuştu; bu dul giysisini çıkarıp beyaz kakımdan gelinlik giydim”

“Ben binlerce yıldan beri duldum, bu dul elbisesini çıkarıp beyaz kakımdan gelinlik giydim”

“ajun tındı ornap bu hakan öze
anın ıdtı dünya tanguklar tüze” (KB 93)

“Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi”

“Hakan tahta oturunca dünya asayiş buldu; bu yüzden dünya ona şahane hediyeler gönderdi”

“öger atın ündep ünin türtüşüpler

küvenç birle avnur sevinçke tuşup” (KB 95)

“Ötüşleriyle yarış ederek adını anıp sevinç ve huzur içinde onu överler”

*“Adını **anarak** ötüşleriyle yarış ederler; sevinç ve huzur ile avunurlar”*

“akı suretin kim köreyin tise

kelip körsü hakan yüzini usa” (KB 104)

“Kim cömert yüzü görmek isterse; gelsin, hakanın yüzünü görsün”

“Cömert suretini kim görmek isterse gelip hakanın yüzünü görsün”

“bilip sözlese söz biligke sanur

biligsiz sözi öz başını yiyür” (KB 170)

“Söz bilerek söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer”

*“Söz **bilerek** söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer”*

“ölürin bilip kılmış özke itig

bitip kıdemiş atın tirigke bitig” (KB 258)

“Öleceğini bilerek kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek yaşayanlara bırakmıştır”

*“Öleceğini **bilerek** kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara yazıp / yazarak yaşayanlara bırakmıştır”*

“yarağlıg yarağsızni titrü körüp

kereğlik kereksizni kirtü sorup” (KB 328)

“İnsan işine yarayana yaramayana iyice dikkat ederek gerekli ve gereksizi hakkıyla sorup soruşturarak...”

“(insan) yararlı ve yararsız dikkatlice görüp; gerekli gereksizi hakkıyla araştırıp...”

“sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunni tutğu elig” (KB 351)

“Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir”

“Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım;(bu kitap) uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir”

“yarağsızni boğdı eligde urup

isizig yıvattı ilindin sürüp” (KB 437)

“Uygunsuz hareket edenlerin ellerini bağladı, susturdu; kötülerini memleketinden sürerek uzaklaştırdı”

“Uygunsuz hareket edenleri vurarak susturdu, memleketinden sürerek... (memleketini yönetti)”

“yana aydı mundın barur men turup

ilig tapğınğa bu özüm yüz urup” (KB 476)

“Bir de düşündü: hükümdarın hizmetine girmek üzere buradan kalkıp gidiyorum”

“Dedi (ki): hükümdarın hizmetine gir-mek üzere buradan kalkıp gidiyorum”

“mungadı muyanlıkta tüşti barıp

kiçe yattı anda tünedi serip” (KB 489)

“Canı sıkıldı; sonunda gidip bir imarethaneye indi ve orada yatarak sabırla geceyi geçirdi”

“Sıkıldı; imarethaneye gidip sabrederek geceyi orada geçirdi”

“körüp sevdi hacib bu ay toldını

tilinde yorıttı kamuğ ögdini” (KB 53)

“*Hacib bu Ay-Toldı ’yı gördü ve sevdi; onu çok övdü*”
Hacib Ay-Toldı ’yı **görünce**; (onu) sevdi ve (onu)çok övdü”

“*mening me özüm bu uzun yol yorıp*
sanga keldi emgep hem artuq arıp” (KB 837)
“Ben de bu uzun yolu yürüyüp ve çok zahmet çekip yorularak sana geldim”
“Ben de bu uzun yolu çok zahmet çekip yorularak, yürüyerek geldim”

“*kalı ilig ödlep tilese sini*
yorik tüz tapuğ kıl basınma anı” (KB 1504)
“Eğer gün gelir de hükümdar seni isterse tavır ve hareketini düzelt, hizmet ve hürmette kusur etme”
“Vakti geldiğinde hükümdar seni isterse tavrını düzelt hizmet et kusur işleme”

“*negü tir eşitgil uç ordu begi*
bilip sözlemiş sözke yetrüp ögi” (KB 1594)
“Sözü bilerek ve anlayarak söylemiş olan Uç-Ordu beyi ne der dinle”
“Sözü bilerek ve anlayarak söyleyen Uç-Ordu beyi ne der dinle”

“*kişi öğrenip mü bolur ol büğü*
azu tadu birle toğarmu tiğü” (KB 1816)
“Kişi öğrenerek mi hakim olur, yoksa doğuştan mı böyle doğar”
“Kişi öğrenerek mi bilge olur, yoksa doğuştan mı böyledir”

“*üçünçi yüreklig kerek kögsi kür*
yüreksiz yağı körse iglep yatur” (KB 2326)

“Üçüncüsü yürekli ve göğsü pek olmalı; yüreksiz kişi düşmanı görünce hastalanarak yatağa düşer”

“Üçüncüsü yürekli ve göğsü pek olmalı; yüreksiz kişi düşman gördüğünde hastalanarak yatağa düşer”

“körü bekletip çıkırsa karşı kapuğ
tükel boldı ol künki barça tapuğ” (KB 2535)

“Saray kapısını gözü önünde kapatıp çıkınca o günün bütün hizmeti tamamlanmış olur”

“Saray kapısını kilitleyip (de) çıktığında o günün bütün hizmeti bitmiş olur”

“özüm bargu ermez bu yirdin naru
özüng emgetip kelme yandru berü” (KB 3827)

“Ben buradan kalkıp oraya gidecek değilim; kendini zahmete sokup tekrar buraya gelme”

“Ben bu yerden oraya gidecek değilim; zahmet edip dönüp gelme”

“boğuz övkesi bolsa yavlak bolur
öçep kek sürer ölse ötrü kalur” (KB 4651)

“Boğaz meselesinden doğan öfke çok kötü bir şeydir; insan ölünceye kadar kin ve intikam besler”

“Boğaz (yüzünden)öfke kötüdür; insan ölünceye **kadar** kin ve intikam besler”

“ilig aydı emgep yügürdüng öküş
yanut birsü tengri ol emgekke tuş” (KB 5020)

“Hükümdar şöyle dedi: çok koştun, çok zahmet çektin; bu zahmetlerin karşılığında Tanrı sana hak ettiğin ödülü versin”

“Hükümdar dedi (ki); zahmet çekerek çok koşturdun, Tanrı bu zahmetlerine karşılık versin”

“bu beglik küçün almading sen tilep
bayat birdi fazlı bile belgülep” (KB 5469)

“Bu beylik makamına sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlıyla sana ihsan etti”

“Bu beyliği sen isteyerek elde etmedin, onu Tanrı kendi fazlıyla sana belirledi (ta'yin etti)”

“sözin kesti ilig özi amrulup
kopup çıktı ögdülmiş andın turup” (KB 5623)

“Hükümdar müsterih olarak sözünü bitirdi; Ögdülmiş kalkıp huzurdan çıktı”

“Hükümdar rahatlayarak sözünü bitirdi; Ögdülmiş kalkıp huzurdan ayrıldı”

“ulugluğka esriip kim ahsumlahasa
kara yir katında kıyın yir basa” (KB 6140)

“Kim büyüklükten sarhoş olup kendini kaybederse sonunda kara toprak altında inlemekten kalbi parçalanır”

“Kim büyüklükten sarhoş olarak kavga etse kara toprak altında cezasını çeker”

“olarning kılınçı ne kılki sözi
eşitip kutadğu ol edgü izi” (KB 6429)

“Onların tavrı hareketi ve sözüyle bıraktıkları iyi izler hakkında söylenenleri duymak da bir mutluluktur”

“Onların tavrı hareketi ve sözünü işiterek mutlu ol”

-p gerundiumu cümle içerisinde ard arda sıralanarak kullanılabilir; fakat aynı durum -p gerundiumunun genişlemiş şekli -pan / -pen; -uban / -üben ; -ubanı / -übeni; -ubanın / -übenin şekillerinde görülemez (Çagatay: 2-5): “odaya girip girip çocukları rahatsız ediyordu” , “güvercin merdivenlerden hızlıca uçup gelip yanibaşımında durdu.”

-n gerundiumunu ispat etmede -pan gerundiumunun oldukça önemi vardır. -p gerundiumunun genişletilmiş şekli -pan / -pen gerundiumu, anlam ve işlev bakımından bir farklılık arz etmez. -n, - y - n : -a / -e , -u / -ü ve -p gerundium eklerine paralel tarz zarfları üreten ve Moğolcada da sık kullanılan bir gerundium ekidir. Moğolcada işlek olmasına rağmen, Türk Dilinde Eski Türkçe döneminden beri oldukça seyrek görülmektedir. Görev bakımından asıl fiilin anlamı ile gerundium anlamı arasında tarz göstermesi ile bir yakınlık kurar. (Korkmaz , -pan / -pen) Korkmaz, makalesinde -pan gerundiumunun -p eki ile -n vasıta eki kaynaşmasından mı yoksa - p eki ile -n zarf fiili kaynaşmasından mı oluştuğunu tartışır. Şunu da belirtmekte yarar vardır; bir ekin sadece bir tek etimolojisi mevcuttur, diğer görüşler görüş olmaktan öteye gidemez. Peki, bu ekin etimolojisi bir gerundiuma mı gider yoksa bir vasıta hal ekine mi gider?

Korkmaz’a göre -pan / -pen gerundiumundaki -n eki vasıta hal eki değil, bir gerundiumdur. (Korkmaz, 2005a: 179-187) Bizce de bu ek vasıta hal eki değil gerundiumdur. Korkmaz’ın makalesinde de yer verdiği üzere, vasıta hal eki isme eklenebilir, -p ise bir gerundiumdur. Yani fiil menşelidir. Nasıl fiilden fiil yapan bir ekin üzerine isimden isim yahut isimden fiil yapan bir ek getirilemiyorsa -p gerundiumunun üzerine de hal eki getirilemez. Ayrıca -pan > -uban > - ubanı > - ubanın şeklindeki genişleme -p gerundiumunun semantik anlamında bir değişiklik yapmamakta, aksine anlamı kuvvetlendirmektedir.

-n vasıta eki ile n gerundiumunu aynı menşeye dayandırmak Türk Dilinin hem semantik kuralına aykırıdır hem de eklerin kendi yapılarına aykırıdır. Yani vasıta eki bir isim çekim eki olup yalnızca isimlerle çalışabilen bir ektir. Bu eki fiillerle çalışan -n gerundiumu ile aynı göstermek ya da tek bir eke / köke indirgemek Türk Diline ve Türk Dili gramer kurallarına uymaz. Bilindiği üzere vasıta ekleri -la / -le ve -n’ dir. Bunlar

isimlerle çalışırlar. Fakat semantik açıdan incelendiklerinde fiili hal, durum bakımından etkilediklerini görürüz. Aynı durum -ça eşitlik eki için de söz konusudur. -ça eki de semantik olarak bakıldığında gerundiummuş gibi gözükür. Bunlara anlamsal açıdan fiili etkilediği için gerundium demek sağlıklı bir inceleme olmaz.

3.1.2. Birleşik Yapıdaki Gerundiumlar

3.1.2.1. -rda / -Arda / -Urda; -rça / -Arça / -Urça -rça / -Arça / -Urça

Hacıeminoğlu gramer kitabında bu ekler için, gerundium eki olmadıkları halde gerundium işlevinde olduklarını söyler. Yapı bakımından partisip eki (-ar / -er / -ur / -ür) olmalarına rağmen üzerine aldığı lokatif eki ile gerundium işlevi görürler: kes - erde “ *kestiğinde* “, kir - erde “ *girdiğinde* “ (Hacıeminoğlu, 2008: 175) zaman bildirir: -ken ; -dığı zaman, - dığında manalarına gelir. (Ercilasun, 1984: 187)

-r / -ar / -er ekleri yaygın kullanılan partisiplerdendir. Eksiz olarak, iyelik ekleriyle, hal ekleriyle ve son çekim edatları ile birlikte kullanılabilirler. (Ercilasun, 1984: 167) Etü’de -r / -ur / -ür şekilleri yaygın olarak kullanılmış, Etü döneminden sonra -ur / -ür kullanımdan düşünce -ar / -er yaygınlaşmıştır. Eski Türkçe döneminde fiillerin zaman çekimi partisip ekleri ile yapılırdı. Bu ekler Etü’den beri şekil ve zaman eki durumuna geçip geniş zaman fiil çekimini oluşturmuştur. (Eraslan, 1980: 29; Öner, 1998: 225) Gabain’in de görüşü bu yönde olup bu ekin daha çok sıfat yapımında kullanıldığını belirtir. (Gabain, 2007: 54)

Ergin geniş zaman partisibi olarak, bu eklerden ziyade -an / -en (Etü. -ğan / -gen) ekinin kullanıldığını ifade eder. Ayrıca şekil ve zaman eki olarak -r / -ar / -er / -ur / -ür’ün varlığına işaret ederek -ur / -ür ‘ün daha sonra ortadan kalktığını da ekler. (Ergin, 2004: 335) Nemeth eki geniş zaman partisibi olarak gösterir. (Nemeth, 1962: 71)

Bu ekin oluşturduğu isimlerin bünyesinde bir “dinamiklik” söz konusudur: “Türkç. çağla- > çağla - r ‘şelale’ ; git - > gid - er ‘gider, masraf’ ; Trkm. aç - > aç - ar ‘anahtar’ ” isimlerde olduğu gibi bu ekin oluşturduğu sıfatlarda da bir dinamiklik bulunur: Az. aḡ - > aḡ - ar ‘akar, akışkan’ (Serebrennikov ve Gadjeva, 2011: 194) Ayrıca bu partisip Yakutça hariç hiçbir lehçede aktif biçimde şimdiki zaman partisibi görevinde kullanılmadığı halde bu partisipten şimdiki zaman ve gelecek zaman fiil çekimi oluşturmak için yararlanılmıştır. (Serebrennikov ve Gadjeva: 194)

-rda gerundiumunun bünyesinde barındırdığı lokatif eki, söz öbeklerinde ve cümlelerde fiilin gerçekleştiği yer ve zamanın adını belirtme işlevine sahiptir. Bu çekimin ana görevi bulunma ifade etmektir. (Karaağaç, 2009: 68) Cümle içinde yer tamlayıcısı görevi yapar. (Hacıeminoğlu, 2008: 30) isimleri fiillere aḡlamakla birlikte bu ek de daima ekli çekim yapmaktadır; eksiz lokatif çekimi bulunmamaktadır. (Ergin, 2004: 234) Bu görevlerinin yanısıra:

- a) Eylemin işlendiği yeri bildirir: *Ötüken yıŷta*
- b) Eylem süresince nesnenin durumunu ifade eder: *Kırgız bodunug uda bastımız Kırgız halkına uykuda (iken) saldırdık*
- c) Eylemin etki alanını bildirir: *edgü kü at tört bulungta yadıltı “iyi ad ve ŷöhret dört bir yana yayıldı”*
- d) Eylemin çıkış noktasını, başlangıç yerini belirtir: *köngülte sıgıt, közde yaŷ*
- e) Orhun Türkçesinde ve Eski Uygur Türkçesinde lokatif eki ablatif eki görevinde de kullanılırdı: *tabgaç kaganta bedizçi kelürtim “çin hükümdarından süslemeci getirttim”*
- f) Ablatif göreviyle de kullanılabildiği için karşılaştırma görevi de yapmaktadır. *Barçada içgerürek barçada üzerek “her ŷeyden daha merkezi her ŷeyden daha yüksek”*

Karaağaç’a göre ekin kullanımı ŷu şekildedir:

- a. Bulunma hali çeŷitli zaman ifadelerinde kullanılır: *yürüyerek üç saatte vardılar; seherde yola çıkılacağı duyurulmuştu.*

- b. Etrafında bir düşüncenin toplandığı nesneye yönelik bir durum ifade edebilir: *evrim teorisinde kuşklar giderildi mi? ticaret işinde sana güvenilmeyeceğini tüm mahalle biliyor.*
- c. Bazen bulunma hali bir hareketin şekline işaret eden bir tarzlık durumu bildirir: *işler yolunda gibiydi; tümsek biçiminde bir engeli aştık.*
- d. Bazen bir nedenin ifade edilmesinde bulunma haline başvurulur: *evlat acısında yandım; yılların zenginliğinde yalnızlığı yaşadım.* (Karaağaç,2009: 69)

Lokatif eki, tarihi dönemlerde aşağıdaki gibidir:

Eski Türkçe:	-da / -de / -ta / -te
Eski Anadolu Türkçesi:	-da / -de
Kıpçakça:	-da / -de / -ta / -te
Çağatayça:	-da / -de / -ta / -te
Uygurca:	-da / -de / -ta / -te
Özbekçe:	-de
Azerice:	-da / -de
Türkiye Türkçesi:	-da / -de / -ta / -te

Tablo.1 (Karaağaç, 2009: 69)

Geniş zaman partisibi üzerine lokatif ekinin kalıplaşması ile oluşan -rda / -arda / -urda gerundiumu Harezmi Türkçesi döneminde ortaya çıkmış, Çağatay döneminde de görülmeye devam edilmiştir. Bugün de Yeni Uygur Türkçesi döneminde kullanılmaya devam edilmektedir. Ek, eserlerde çok sık görülmediği için gramer kitaplarında fazla yer edinmemiştir. Türkiye Türkçesine *-ınca / -ken / -dikta / -dığında / -dığı zaman* şeklinde aktarılabilir. Kısasü'l - Enbiya, Münü'l - Mürid, Gülistan Çevirisi, Leylü vü

Mecnun, Babür Divanı gibi eserlerde bu eke rastlamak oldukça mümkündür. (Üstüner, 2001: 2)

-r / -ar / -er / -ur / -ür eklerini “Geniş Zaman Sıfat Fiilleri” başlığı altında veren Hacıeminoğlu, -urda / -urça eklerini “partisip” olarak verirken, örneklerin Türkçe karşılıklarını “gerundium” şeklinde vermiştir: ölüde < öl-ür-de ‘ölende, ölünce’; *neng ol-ur-da* ‘bir şey olduğunda’ ; *tiriglik bol-ur-ça* ‘canlılık olunca’ (Hacıeminoğlu, 2008: 165)

Yeni Uygur Türkçesi Gramerinde “sıfat fiil ekleriyle teşkil eden zarf fiil ekleri” başlığı altında incelenen -arda / -erde gerundiumu, -iken , -dığı zaman anlamını verir. Yaygın bir kullanımı yoktur. Zaman bildirir. Yezilarda “yazarken” (Öztürk, 2010: 111)

Eckmann,-r partisibi üzerine lokatif ekinin geldiği bir örneği isim fiil olarak açıklar fakat - kendisi de farkında olmalı ki - Türkiye Türkçesine aktarırken bir gerundium anlamı vererek aktarır: *çiqarda* yoluqtı manga ruberu “*çıkarken bana yüz yüze geldi*” (Eckmann, 1962: 6)

Arat’ın Doğu Türkçesi Metinlerinde -ürde gerundiumlu örneklere rastlanmaktadır: “*Edemni tupraktin süret kilip can kirgür - ürde.*” (Arat, 1987: 37)

-rda gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“*bu Türkçe koşuğlar tüzettim sanga oqırda unıtma du’a kıl manga*” (KB B 75)

“*Bu Türkçe beyitleri senin için düzenledim; ey okuyucu, okurken unıtma, bana dua et*”

“*Bu Türkçe beyitleri senin için (sana) düzenledim; okuduğunda unıtma, bana dua et*”

“*ara bir ıçar kör yorır belgüsüz ara köz körürde bolur belgüsüz*” (KB 1532)

“Bazen kaybolur, kendini göstermeden dolaşır; bazen daha göz önündeyken silinip gider.

*“Bazen kaybolur, kendini göstermeden dolaşır; bazen daha göz **gördüğünde** (göründüğünde) silinip gider.”*

*“**törütürde** birse bayat ög köngül
tükel maye buldı biligke oğul” (KB 1818)*

“Tanrı yaratırken akıl ve gönül ihsan ederse, çocuk bilgi için tam bir sermaye elde etmiş olur”

*“Tanrı **yaratırken** akıl ve gönül ihsan ederse, çocuk bilgi için tam bir sermaye elde etmiş olur”*

*“usal bolsa er kör **yorırda** ölür
usal bolmasa er tilekin bulur” (KB 2393)*

“İnsan ihmalkar olursa yürürken ölür; ihmalkar olmazsa dileğine erer”

*“İnsan ihmalkar olursa **yürürken** ölür; ihmalkar olmazsa dileğine erer”*

*“**üçünçi körürde** küdezse özin
tilinde çıkarmasa tegme sözün” (KB 2505)*

“Üçüncüsü huzurda uyanık olmalı ve ağzına gelen her sözü söylememeli”

*“Üçüncüsü (insan) (hükümdarı) **gördüğünde** kendini korumalı, gözetmeli her sözü dilinden çıkarmamalı”*

*“**törüçe** yorısa tapuğ kılsa öz
kirürde **çıkarda** köni tutsa köz” (KB 2869)*

“Usul ve erkan dairesinde hareket ile hizmet etmeli ve girip çıkarken daima önüne bakmalı”

“Usul ve erkan dairesinde hareket ile hizmet etmeli, (huzura) girip çıkarken - girdiğinde (ve) çıktığında - daima önüne bakmalı”

“oğulsuz ölü^rde öküⁿdi tilin

aya kin keligli ogul kız kılın” (KB 3373)

“Oğulsuz insan ölü^rken pişmanlığını söyledi; Ey benden sonra gelen, oğul kız sahibi ol, dedi”

“Oğulsuz insan ölü^rken pişmanlığını söyledi; Ey benden sonra gelen, oğul kız sahibi ol, dedi”

“yanarda kadaşımka aydım bu söz

yana ıdgay ilig sanga kelgey öz” (KB 3863)

“Dönerken kardeşime: hükümdar beni yine sana gönderecek ve ben de geleceğim”

“Dönerken kardeşime: hükümdar beni yine sana gönderecek ve ben de geleceğim dedim”

“özüng otka atma kişiler için

özüngni küyürme kö^rürde küçün” (KB 5168)

“İnsanlar için kendini ateşe atma; göz göre göre zorla kendini yakma”

“İnsanlar için kendini ateşe atma göz göre göre zorla kendini yakma”

“sakınç kısğa tutgıl tapuğ kıl uzun

iverde amul bol buşarda tüzün” (KB 6090)

“Dünya düşüncesini kısa tut, ibadeti uzun; acele ederken sakın, hiddetlenirken de hadim ol”

“Dünya düşüncesini kısa tut, ibadeti uzun; acele ederken sakın, hiddetlenirken yumuşak huylu ol”

“kiçiglik tatığı yigitlik ereji

yitürdüm men emdi tutarda kürettim” (KB 6526)

“Artık gençlik zevkini ve yiğitlik huzurunu kaybettim, elimde tutarken kaçııverdim”

“Gençlik zevkini ve yiğitlik huzurunu kaybettim, elimde tutarken kaçııverdim”

Birleşik gerundiumlar -ar / -er partisibine lokatif ekinin gelmesi ile gerundium oluşuyorsa, -ar / -er partisibine eşitlik ekinin getirilmesi ile de bir gerundium oluşabilir :
“-rça”

-ça eşitlik eki hakkında bilgi vermek gerekirse:

-rça gerundiumunun bünyesinde bulundurduğu -ça eşitlik eki, ismin eşitlik, benzerlik, gibilik ifade eden halidir, bu hal de ekli olup ek “yön” ekidir. Yön ve eşitlik ekleri, isimleri fiillere bağlar, fiilin şartlarını gösterir, zarf yaparlar. (Ergin, 2004: 239)

Söz öbeklerinde ve cümlede eylemin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, eylemin oluş veya yapılış tarzını ifade etmeye yarayan bir ektir. Eşitlik hali eşitlik ekleri ve edatları ile yapılırlar. Asıl işlevleri gibilik, benzerlik ifade etmektir. (Karaağaç, 2009: 74) Ergin’e göre bu ek görelilik, kadarlık gibi hallere de büründüğü için genel olarak bütün bu fonksiyonları ifade amaçlı bu eklere “eşitlik” ekleri denmelidir. (Ergin: 239) Gabain’in eşitlik ekinin bir son çekim edatı olduğu görüşü vardır. (Gabain; 2007: 65)

Asıl eşitlik ekleri -ça / -çe dir. c’li şekiller Türk Dili Tarihinde daha geç zamanda ortaya çıkmışlardır. “-ca / -ce” Ekin bir başka hali -çak / -çek şeklindedir. (- cak / -cek

şekilleri daha sonra ortaya çıkmıştır.) Bu ek Osmanlı Türkçesi döneminde işleklğini yitirse de birkaç örnekte kalıplaşarak yaşamaktadır: çabuk - çak > çabucak, evcek örneklerinde olduğu gibi. (Karaağaç: 74-75) Ayten Atay makalesinde, eşitlik ekinin isimlere gelerek zarflar oluşturduğunu Türk Dilinin Tarihi dönemlerinden örnekler göstererek Nogay Türkçesi ile karşılaştırarak işlemiştir: Etü. *Anı körüp an-ça biling*, Eatü. *Yalanguzça*, Ttü. *Sessiz - ce, yavaş - ça* (Atay, 2001: 3-5)

Eşitlik eki:

- a) Eşitlik - karşılaştırma görevinde kullanılır: ... otça borça kelti “*ateş gibi fırtına gibi geldi*”
- b) Sayıca yaklaşıklık ifade etmede kullanılır, sayı adlarına getirilerek o sayıya “*yaklaşık*” bir değer kazandırır: yüzçe er “*yüz kadar asker*”
- c) Görecelik ifade eder: bence “*bana göre*”

Karaağaç’a göre ekin kullanım alanları:

- a. Hem nitelik hem de nicelik bakımından hal, zaman vb. eşitlik durumlarını ifade etmede bu eke başvurulur: *çocukça davrandığın için özür dilemeliydin, insanca davranmam suç muydu?*
- b. Eşitlik eki, bir hareketin neden olduğu sonuç veya hedefe işaret için sık sık yaklaşma halinden sonra eklenerek “*sınırlayıcı*” eşitlik durumunda kullanılır: yarım *küngeçe*, *Edirne yolunaça*. Bu işlev bugün datif eki ve kadar edatıyla aynı görevde gerçekleşir: *iki saate kadar geliyorum, İzmir’e kadar sıkıntı çekmeden gittik*. (Karaağaç, 2009: 75-76)

Eşitlik eki tarihi dönemler boyunca aşağıdaki gibi bir durum sergilemiştir:

Eski Türkçe:	-ça / -çe
Eski Anadolu Türkçesi:	-ça / -çe nadiren -ca / -

	ce; -çak / -çek
Türkmençe:	-ça / -çe
Çağatayça:	-ça / -çe
Uygurca:	-çe / -çilik
Özbekçe:	-çe / -dey; -dek vb
Azerice:	-ca / -ce

Tablo.2 (Karaağaç: 76)

Türk dilinde bir -rça gerundiumunun varlığına her dönemde bir işaret bulmak mümkündür: Üze tengri köbürgesi et - er - çe “*yukarıdaki gök davulu gümbürder gibi*” (gümbürdercesine) (BK B 3- 4), öñreki er yugurça (< *yugur - ur - ça*) “*öncü askerleri (karları) yoğururcasına yürütüp*” (T 25 - 26), (Tekin, 2000: 169 -170) -rça gerundiumu için KB'den örneklerimiz de aşağıdadır:

“fesad birle devlet turumaz kaçar

kalı tursa tang yok tünerçe konuk” (KB 4415)

“Devlet fesatla bir arada duramaz kaçar; onun ancak bir gecelik konuk olmasına hayret etmemeli”

*“Devlet fesatla bir arada duramaz; eğer durursa **bir gece kadar** durur”*

“ajun bütrü tuttum sikender tutarça

tükel nuh yaşın men yaşadım yaşattım” (KB 6548)

“İskender gibi bütün dünyayı elimde tuttum; tam Nuh'un yaşını yaşadım ve yaşattım”

“İskenderin dünyayı elinde tuttuğu gibi dünyayı elimde tuttum; Nuh'un yaşını yaşadım ve yaşattım”

Aynı şekilde -ar / er partisibine lokatif ve eşitlik eki gibi bir hal eki olan datif ekinin gelmesinin de bir gerundium oluşturabileceği kanısındayım : “-rka”

-ka datif eki hakkında bilgi vermemiz gerekirse:

Datif hal, söz öbeklerinde ve cümlelerde fiilin yöneldiği veya yaklaştığı varlığın adı, yaklaşma çekimine girer. Eylemin yönünü gösteren ve yaklaşma ifade eden bu hal daima ek ile yapılmaktadır. (Karaağaç, 2009: 66) Eksiz çekim sadece genitif ve akuzatif ile yapılır. Bu tip eksiz çekimler genellikle bir şiirde ya da mesnevide ölçü gereği uygulanmaktadır. Datif ekinin ana işlevi yaklaşımdır, bu işlevinden başka yer, zaman, karşılaştırma, neden, ilgi, gereklilik gibi işlevleri de bulunmaktadır. Cümle içinde yer tamlayıcısı görevi yapmaktadır. (Hacıeminoğlu, 2008: 30) Ergin, bu ek için ismi fiile bağlayan yani ismi fiile yaklaştıran bir ek olduğundan bahseder. Bu eki, ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği bir hal olarak tanımlar. (Ergin, 2004: 228) eski Türkçe -ka / - ke nadiren -a /-e, ünlülerden sonra - ya / -ye (krş. Eski Moğolca yaklaşma hali -a / -e / -ya / -ye.) Son şekil, iyelik eklerine, son sesi k olan isimlere ve kitabelerdeki bazı yer isimlerine gelir: biri - ye “güneye” (Gaban, 2007: 63) bu ek Eski Türkçede hem yönelme hem bulunma görevinde kullanılmıştır:

“*atığ ıka bayur ertimiz*” (yönelme görevinde),

“*kırğızığ uka bastımız*” (bulunma görevinde).

Karaağaç, bu ekin kullanımını hakkında toplu bir bilgiye yer vermiştir:

- a) Bir varlığın yanına yaklaşma, onunla yakınlaşma durumu: *Tanrıya tapındı*
- b) Bir varlığa yönelme, yönünü ona dönme durumu: *bana sen gereksin*
- c) Hareket bildiren fiillerle kullanılan datif eki, hareketin yöneldiği yeri bildirerek yer hali olur. Bu durumda önüne ya da yanına başka bir hareket belirtmek gereksizdir. Ek bu durumu tek başına sağlamaktadır: *İzmir’ e ulaştı, Arabaya gitti*
- d) Datif hal yani yaklaşma hali bir kişinin bakış açısına hitap edebilir: *sınav bana göre zordu*

- e) Datif hal, bir hareketin sonucunu belirtebilir: *bunca çaba, sevinç ve mutluluğa dönüştü*
- f) Datif hal, amacı belirtmek için kullanıldığında amaçlık yaklaşma hali olur: *askeri savaşımaya gönderdi, seni görmeye geleceğini söylemişti, sevmeye hazır mısın?*
- g) Yaklaşma hali almak, satmak, değer vermek gibi fiillerle kullanılır: *seninle bir ömür geçirmek, dünyalara bedel; bu kitap olsa olsa elli liraya gider; bu elbiseyi kaçaya verirler? Ekmeği kaçaya satıyorsun?*
- h) Yaklaşma hali, bazen zaman ifadelerinde zamana yaklaşma ifade eder: *üç aya Trabzonda olacağım; Kanseri onu günden güne yatağa bağladı; bu tezi üç aya bitirmelisiniz.*
- i) Karşılaştırma yapıldığında datif ekine başvurulduğu görülmektedir: *beni ona tercih etmesi gerekirdi; sınavda gösterdiği başarı ile herkese üstünlük sağladı; aşkı acıya mı teslim etmeliydi yoksa merhamete mi? (Karaağaç, 2009: 67)*

Datif eki dönemlere göre aşağıdaki değişimlere uğramıştır:

Eski Türkçe:	-ğa / -ge (bkz. Gabain, -ka / -ke / -a / -e)
Eski Anadolu Türkçesi:	-a / -e
Kıpçakça:	-ğa / -ge / -ka / -ke / -a / -e
Çağatayça:	-ğa / -ge
Uygurca:	-ğa / -ge / -ka / -ke
Özbekçe:	-ge / -ke / -qa
Azerice:	-a / -e
Türkiye Türkçesi:	-a / -e

Tablo. 3 (Karaağaç: 66)

-r partisibi ve -ka datif ekinin birleşmesi ile oluşan -rka eki, hareketi hal yönünden ifade etmesi, şahıs eki ve iyelik eki almaması nedeniyle gerundiumdur. Bu gerundiumun olumsuz şeklinde -mas / -mes partisibi kullanılmaktadır: “*kaytmaska, kilmeske...*” (Öner, 1998a: 235) Bu ek gereklilik çekiminde de kullanılmaktadır: “*yaz -arga kirek ...*” gereklilik çekimi için: “Çağ. -ğu / -gü ; -sa kerek; Kıpç. -ğay / -gey (gelecek zaman - istek - gereklilik)” (Öner, 1998a: 207) Tatarca, Karaçay Balkarca, Başkırçada -rğa + kerek ile gereklilik sağlanmaktadır. (Karaağaç, 2009: 106)

Başkurtça ve Tatarcada -rğa / -rge birleşik gerundiumu mevcuttur, “-mek için, -meye” anlamlarını vermektedir: *hežərlərsəz bülerge səz “hazırsınız bölmeye siz”* (Ercilasun, 2007: 727)

Eski Türkçe dönemini tam olarak anlayabilmek, Eski Türkçenin gerek gramerini gerek kelime dağarcığını bünyemize alabilmek için lehçeleri; lehçelerdeki gramer ve kelime yapısını tam olarak öğrenmek, metinleri eksiksiz anlayabilmek için Eski Türkçeyi iyi bilmek gerekmektedir. Şu an -rğa ekinin Tatarca, Karaçay Balkarca, Başkurtçada yaşıyor olması ile aynı ekin KB’deki varlığı (aynı şekilde-rça ekinin de yazıtlarda bulunması) yukarıda savunduğum ifadeyi doğrulamaktadır.

-rka gerundiumunun KB’den örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

“*bu kaşım tügüki bu körksüzlüküm*

kücemçi kelürke bu yüzsüzlüküm” (KB 816)

“*Benim bu sertliğim, kaşımın çatıklığı, bu asık suratım bana gelen zalimler içindir*”

“*Zalimler geldiğinde sertliğim, kabalığım, suratımın asıklığı vardır*”

“*oığıçı kelürke anungu kerek*

uzun yol yorırka itingü kerek” (KB 1473)

“*Davetçinin gelmesine hazırlanmak gerek, uzun yol yürümek için hazırlık yapmak gerek*”

“*Davetçi gelirken hazırlanmak gerek, uzun yol yürü-mek için hazırlanmak gerek*”

“sini birle bolsa kör asğı öküş

öz asğın tilerke kingeşmez ukuş” (KB 3490)

“Seninle birlikte olmak benim için çok faydalıdır; kendi faydasını isteyene akıllı insan istişare etmez”

“Seninle birlikte olmak bana çok faydalıdır, akıllı insan kendi faydasını isterken istişare etmez”

“toğardın batarka bir örlem yir ol

vefa birle bilse yakınlık hakın” (KB 3706)

“Yakınlık hakkı vefakarlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arası hemen bir tepe aşılınca ulaşılabilecek kadar yakın bir mesafe olur”

“Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilse, doğudan doğan (güneş) batarken çok yakın bir mesafe olur”

“kamuğ teprenürke bulardın asığ

tözüke tegir yim içimdin tatığ” (KB 4402)

“Her canlı bunlardan yararlanır; yemek içmek zevkini herkese bunlar verir”

“Her canlı kımıldadığında (yaşam bulduğunda) yeme içme zevkini bunlardan alır”

“tüşüing teg keçer bu tiriglik barır

tiriglik keçerke keçer kün tanuğ” (KB 5845)

“Bu ömür rüyan gibi geçer; hayatın geçeceğine her geçen gün tanıktır”

“Bu ömür rüyan gibi geçer; hayat geçerken gün tanıktır”

3.1.2.2. - dUqTA

Aslında bir partisip eki olan -duk / -dük eki, üzerine lokatif hal eki alması ile gerundium işlevi kazanmıştır. Bu ek de zaman bildirir -ken , -dığında, -dığı zaman manalarına gelir. (Ercilasun, 1984: 187)

Etü. -tUk + dA / -dUk + dA eçim kagan olurtukta...

Uyg. -dUk + dA / -tUk + dA

Eatü. -dUk+ dA

Karahan. -dUk + dA / -tUk + dA

Kıpç. -dUk + dA / -tUk + dA (-dIk + da / -tIk + ta) şeklindedir. (Sev, 2007: 371)

Bu gerundiumu oluşturan ekleri tek tek inceleyecek olursak:

Bu ek, KB'de -mış / -miş partisibi kadar sık geçmese de örnekleri fazladır:

“tilig ögdüm ança ara söktüküm

tilekim söz erdi sanga yördüküm (KB 35 - 184)

seve bahting erse közüm yümdüküm

sanga körkitür men negü erdükim (KB 82 - 663)

bilir men bu yanglıg tapuğ kıldukung

bağırsaklık ol bu mini koldukung (KB 205 - 1878)” (Ercilasun, 1984: 160 - 161)

Ayrıca ekin yazıtlardaki şekline de örnek verecek olursak:

yagru koontukta... “yaklaştığında” (KT G 5) (Tekin,1998: 20)

-dık / -dik / -duğ / -dük geçmiş zaman partisibi, sıfat, isim ve nadiren de yüklem ismi teşkil eder: barduk yirde “vardığın yerde” (Gaban, 2007: 82-83) Bu ek Eski Türkçe döneminde iyelik eksiz kullanılırdı: tengri küç birdük üçün “tanrı güç verdiği için” iyelik eksiz kullanılan bu örneklerde -duk / -dik eki cümlede aktif olarak kullanıldığı halde cümleye pasif bir anlam katmaktadır: barduk yerde “varılan yerde” (KT, D 24), közün körmedük kulkakın eşitmedük bodunum “gözle görülmemiş kulakla işitilmemiş kadar çok halkım” (BK, K 11). (Tekin: 30-48) Fiil + -duk / -dük yapısında fiilin aktif olup anlamın pasiflik taşıması fiilin hareket kavramından etkilenen varlığı ön

plana çıkarır ve bu varlık cümle içinde yer tamlayıcısı veya nesne görevinde bulunur: Bu yapının iyelikli şekilleri onu yapan varlığa bağlayarak meçhullüğü ortadan kaldırmakta ve aktiflik sunmaktadır: Ali'nin vardığı yer (iyelik eki nedeniyle aktiflik) // vardık yer (iyelik eki yoksunluğu sebebiyle pasiflik). (Karabeyoğlu, 2011: 2-6) Tüm bu açıklamalar -duk partisibi için geçerlidir. -duk partisibinin çeşitli hal ekleri ile birleşip oluşturduğu gerundiumlarda da iyelikli ya da iyeliksiz kullanımlar söz konusudur. KB'de daha çok iyelik ekli kullanılan bu ek, KB'de eksiz olarak da kullanılmıştır:

*“kişi kirmediük ilke kirse kalı
kelin teg bolur er ağın teg tili” (KB 64 - 494)*

*“eşitmiş sözüğ sen eşitmediük it
közüng körmişin sen körünmediük it” (KB 410 - 4477) (Ercilasun,1984: 162)*

-mıšta / -mıştın gerundiumu başlığı altında açıklayacağımız -mış eki için de oluşturacağımız tabloyu burada da bu -duk / -dük eki için vereceğiz. Bu ekler hem zaman eki, hem partisip hem gerundium hem de fiilden isim yapım eki görevi görmektedir. Tek bir ek yapısının birçok görevi yerine getirmesi bir fiil nöbetleşmesidir.

Partisip	Gerundium	Zaman eki	Fiye
-duķ / -dük	-duķta / -dükte / -duķça / -dükçe	-ķ	- duķ

Tablo.4

“Zavallı kadın oğlunun doktor olduğunu göremedi” örneği geçmiş zamanda değişim,

“Ona amcası olduğumu söylemediniz mi?” örneği sürekli bir durumun anlatılması,

“Hasta olduğum için gelemedim.” örneği de durumdaki değişme ve sürekliliğin ifadesi yönündedir. (Karabeyoğlu, 2011: 2)

Ergin ek için: “görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahsını kendine benzeterek ikinci tipteki şahıs eklerinin çokluk birinci şahıslarının -k olmasına bu ek sebep olmuştur” der. (Ergin, 2004: 299) Eski Türkçede bu ekin sadece -duk / -dük şekilleri vardı ve iyelik eksiz kullanılırdı. Osmanlıca dönemi itibariyle ek vokal uyumuna bağlanmıştır.

Bu ek için DLT’de Kaşgarlı Mahmut : “Oğuzların birçoğu birinci şahsın birinci sıgasında, öbür Türklerin “bardım” dedikleri yerde “barduk” derler”. “Suvarlarla Kıpçaklardan bir takımları ile Oğuzlar onlardan ayrılmışlardır: “biz ya kurduk” denir ki, “biz yay kurduk”.” (DLT, 2006: 61)

Lokatif eki hakkında bir önceki gerundium yapısında bahsettiğimiz için burada bahsetmemeyi tercih etmekteyim.

Bu partisip eşitlik eki alarak partisip olma özelliğini yitirmiş, gerundium olmuştur. -dığı zaman, -ken, -diğında anlamlarına gelmektedir. Ağzılarda “vardığınan” “varınca”, geldiğinen “gelince” örnekleri bulunmaktadır. (Ergin, 2004: 336) Ali Akar, Orta Karadeniz bölgesinde “-diğında / -dığı zaman” anlamına gelen “-diklğIn” gerundiumunun varlığını eskicil bir öge olarak makalesinde ayrıntılı şekilde işlemiştir. (Akar, 2011: 2-4)

-dukta gerundiumu ile aynı manada olan -dukça gerundiumunda; bir partisip olan -duk ekinin, üzerine -ça sınırlandırma ekini aldığı görüşünün yanı sıra buradaki -ça ögesinin Tat. Rusça, Türk. Almança örneklerindeki gibi karşılaştırma zarfının eki olduğunu düşünmenin daha akla uygun olacağı görüşü de bulunmaktadır. Ayrıca -dikça / -dikçe gerundiumu için “Kökeni Belli Olmayan Zarf Fiiller” başlığı açılmıştır. (Serebrennikov, Gadjeva, 2011: 197)

Lewis -dikte gerundiumunu “her mektup aldıkta yüzü güler” (every time he gets a letter his face lights up), “her geldikte kavga eder” (every time he comes he quarrels) örnekleriyle “on doing, at the moment of doing” olarak açıklar. Olayın gerçekleştiği anı tasvir eder. “Her geldiğinde kavga eder, her geldiği zaman muhakkak kavga eder”

anlamını buluyoruz. Açıklamasında Lewis: “*This is not very frequent. It may be reinforced by ‘her’*” diyerek olayların sık sık gerçekleştiği zamanı ifade etmediğini, belki de bir kuvvetlendirme ifadesi için “her” kelimesini kullanmamızın etkin görevini daha iyi açıklamaya yardımcı olacağını söyler. (Lewis, 2000: 183)

“-duktan / -diktan sonra” gerundiumunun Türkiye Türkçesinde yapı ve işlevleri üzerine bir araştırma yapan Ayfer Aktaş, bu gerundiumun görünüş açısından bir “bitmişlik”, “sınırlama” açısından bir zaman noktasını göstermektedir. (Aktaş, 2001: 4-7) Ağızlarda “-duhcan / -dükcen soña / sora” gerundiumu yazı dilindeki “-diktan / -duktan” gerundiumunun tam karşılığıdır diyebiliriz. (Erdem, 2002: 2-5) Zamanda sınırlama işlevi için: “*ben okuldan çıktuktan sonra sinemaya gideceğiz*”. Örnekte görüldüğü gibi “sinemaya gitme” eyleminin gerçekleştirilmesi için “okuldan dönme” sınırlaması getirilmektedir. Bu durum zamanda sınırlamadır. “*Yemek yedikten sonra, çayını içer*”. Burada bir alışkanlık ifadesi ve bitmişlik söz konusudur. “çay içme” eyleminin gerçekleşmesi için “yemek yeme” eyleminin bitmesi gerekmektedir.

-dukta/ -dükte gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“*yağıda kör arslan yüreki gerek*

karıştuқта esri bileki gerek” (KB 2310)

“*Onun yüreği savaşta arslan yüreği gibi, dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalı.*”

“*Savaşta arslan yüreği gerekir, karşı koyarken dövüşürken (de) kaplan bileği gerekir*”

“*ödi bolsa körkit meliklerke yüz*

ayıttuқта sözle tilin sözke söz” (KB 2522)

“*Meliklere vakti gelince yüzünü göster, sorduklarında söyle ve ancak sorduklarına cevap ver*”

“*Meliklere vakti gelince yüzünü göster, sorduğunda söyle ve ancak sorduklarına cevap ver*”

“bağırsak tapuğçı ışık yastanur

*tile**dükte** tutçı kapuğda turur”* (KB 2727)

“Sadık hizmetkar eşiği yastık yapar ve her istenildiğinde kapıda hazır durur”

*“Sadık hizmetkar eşiği yastık yapar ve her istenildi**ğinde** kapıda hazır durur”*

*“ayıt**tuқта** sözle okıduқта kir*

selamet tirilgil tuçı bol ağır” (KB 4101)

*“Sorduğunda söyle, çağır**dığında** yanına gir; sağ ve selamet yaşa, daima ikbalde ol”*

*“Sorduğunda söyle, çağır**dığında** yanına gir; sağ ve selamet yaşa, daima ikbalde ol”*

*“sevindi **tidükte** sasitur söker*

*yazıldı **tidükte** buşup kaş tüger”* (KB 4756)

“O “sevindi” derken ortalığı berbat eder, söver; “yüzü güldü” derken hiddetlenir, kaşlarını çatar”

*“O “sevindi” der**ken** ortalığı berbat eder, söver; “yüzü güldü” der**ken** hiddetlenir, kaşlarını çatar”*

“unutmasunı ol du’ada mini

*bayatka **uladuқта** sırrın köni”* (KB 5666)

“O sırrını doğruca Tanrıya ulaştırdığı vakit, duada beni de unutmasın”

*“O sırrını Tanrıya ulaştırdı**ğında**, duada beni de unutmasın”*

“esürtmesü devlet sini ay kadaş

*adıl**duқта** şeksiz közüng tolğa yaş”* (KB 6137)

“Ey kardeş, devlet seni sarhoş etmesin, ayılınca hiç şüphe yok ki gözün yaşla dolar”

*“Ey kardeş, devlet seni sarhoş etmesin, ayıl**ınca** hiç şüphe yok ki gözün yaşla dolar”*

-dığında < -dik - ı - n - da / -dükin gerundiumu da - dık / -dik partisibi üzerine 3. Teklik şahıs iyelik eki vasıta eki ile lokatif ekine bağlanarak oluşmuştur. Bu durum Zeynep Korkmaz'ın bahsetmiş olduğu “ek yığılması”na en güzel örneklerden bir tanesidir. Günümüz Türkçesinde -dığında / -duğunda şeklinde kullanılan bu ek, -duk / -dık - ça / -ça ve iyelik zamiri ekleri ile genişletilmiş -ınça / ince gerundiumu olarak kullanılır. (Çagatay: 2)

İyelikli yapı ile iyeliksiz yapı kullanımı arasındaki farkın ne olduğunu Erdoğan Boz makalesinde şöyle açıklamaktadır:

“iyeliksiz yapılar (örneğin: -dik + da), asıl zarf fiillerden (örneğin : (y) ArAk) gizli bir zaman ifadesi ile ayrılırlar. İyelikli yapılar ise (örneğin -dik in - da) ile asıl zarf fiiller (örneğin : (y)Ip) arasındaki fark hem zaman hem de şahıs ifadesi bakımından olmaktadır. Kanaatimizce, Türkiye Türkçesinde iyelikli yapıların daha çok kullanılması, bizim iyeliksiz şekillerdeki gizli zaman ifadesi yanında ayrıca şahıs ifadesini önemseyişimizden kaynaklanmaktadır.” (Boz, 2005: 5)

KB’de iyelik ekli gerundium için tek bir örnek bulunmaktadır:

“sakışta usansa kayu işçiler

sakış birdükünde ulır baş çalar” (KB 2781)

“Hangi hizmetkar hesapta ihmalkar davranırsa, hesap verirken inler, başını yerlere vurur”

“Hangi hizmetkar hesapta ihmalkar davranırsa, hesap verirken inler, başını yerlere vurur” (araya iyelik eki girmiştir)

3.1.2.3. - ğAll

Talat Tekin, bu gerundiumun iki farklı görevi olduğunu belirtir:

1. asıl eylemin amacını bildirir: yadag yabız boltı tip al-galı kelti “*Türklerin piyadesi bozuldu diyerek bizi tutsak almak için geldiler.*”

2. asıl eylemin başlangıç noktası olan bir eylemi ifade eder: türk bodun kılınkalı... “*Türk halkı yaratılalı...*” (Tekin, 2000: 177-178)

Bu gerundiumun kullanılışı:

1. asıl eylemin başlama noktasını belirtir: men ölgeli köp oldı “*ben öleli çok oldu.*”

2. amaç ifade etmek (amaç gerundiumu): meni köydürgeli “*beni yakmak için...*”

3. yavaş- ve yet- fiilleri ile bu gerundium, olup bitmiş bir hareketi ifade eder: ölgeli za’f içinde yavuştum “*zayıflıktan ölecek oldum*” (Karaağaç, 1988: 112)

Kutadgu Bilig’de yakın gelecek zaman eki -galır / -gelir’dir. Brockelman bu eki, gerundium bahsinde Bang’dan etkilenererek -galı / -geli eki içinde almıştır. Bang’a göre ek, -galı / -geli gerundiumuyla kel- fiilinin geniş zaman halinin haploloji yoluyla birleşmesinden meydana gelmiştir. Ercilasun, Gabain’in Bang’ın bu görüşünden etkilendiğini fakat ekin gerundium kökenli değil fiil kökenli olarak işlediğini belirtir. (Ercilasun, 1984: 133) Batı Türkçesine -alı / -eli şeklinde geçmiştir. -kalı ekli gerundium -ka ekli fiil isminin birliktelik şeklidir. -kanlı / -kenli örnekleri de görülür: sen kelgenli macan boldum “*sen geleli ben iyi oldum*” (Serebrenneikov, Gadjeva: 199)

Şinasi Tekin, Eski Türkçe adlı makalesinde bu ekin yardımcı fiillerle esas fiilleri birleştirdiğini, ayrıca bir diğer mana olarak -mak için manasına da geldiğini aktarır. “*tilegeli taluy ögüzke kir- ...aramak için denize açılmak*” (Tekin, 1976: 31) Tekin makalesinde bir de not düşer: “*-Kalır eki belki de kal- veya -kel yardımcı fiillerinden türemiştir, sonuna geldiği fiilin gösterdiği işi çabuklaştırır: at-kalır ‘hemen atar’. Bu manalardan, sondaki -ir’in geniş zaman eki olduğu açıkça görülüyor; ancak bunun aslında esas fiil ile hangi ‘zarf fiil’ vasıtası ile birleşmiş olduğu kesin olarak tesbit edilemiyor, herhalde - a veya - u olmalıdır; -p veya diğerlerinin çabuk aşınabileceğini tasavvur etmek güçtür.*” (Tekin, 1976: 31)

Bu ek *-arak*, *-mek için*, *-mek üzere*, *-den beri* anlamlarına gelmektedir. *-mek için* şekliyle sebep bildirir, *-mek üzere* şekliyle iki fiilin aynı anda gerçekleştiği durumları ifade eder, *-den beri* şekliyle hareketin başladığı noktaya işaret eder. (Ercilasun, 1984: 186; Gaban, 2007: 86, Mansuroğlu, 1998: 161) nomluğ sav sözlegeli oğradı “*dinli söz söylemeye // söylemek için niyetlendi.*” (Le Coq, 1946: 68)

-galı / -geli gerundiumu tasviri yardımcı fiillerin önünde kullanılır. U- fiili (muktedir ol-, gücü yet-) GökTürk ve Uygur metinlerinde *-galı/-geli* gerundiumlarından sonra olumlu veya olumsuz ifadelerde esas fiile iktidar anlamı veren bir yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır: “*ötkürü bil - geli u - mamak üze*” bu gerundiumun *bol-* yardımcı fiiline bağlanarak iktidar ifadesi verdiği de görülmektedir: “*uç - kalı bat -kalı bolurlar*”; (*uçabilirler, dalabilirler*). (Tuncer, 1996: 69)

-galı / -geli gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“*nelük toğdum erki yana ölgeli*

nelük küldüm erki sıgıt körgeli” (KB 1136)

“*Ölecek olduktan sonra sanki niye doğdum; ağlayacak olduktan sonra sanki niye güldüm*”

“*Ölecek olduktan sonra (öleceksem) sanki niye doğdum; ağlayacak olduktan sonra (ağlayacaksam) sanki niye güldüm*”

“*özüng saklanur sen ajun tirgeli*

ölüm saklanur kör sini tutğalı” (KB 3619)

“*Sen dünya malını toplamak için can atıyorsun; ölüm ise seni yakalamak için can atıyor*”

“*Sen dünya malını toplamak için can atıyorsun; ölüm ise seni yakalamak için can atıyor*”

“tirendi unamaz berü kelgeli

ne iş tuş kadaşlar yüzün körgeli” (KB 4921)

“Direndi buraya gelmeye, dost ve kardeşlerinin yüzünü görmeye razı olmadı”

“Buraya gelmek için direndi, dost ve kardeşlerinin yüzünü görmeye razı olmadı”

“ayur ay kadaşım kalı kelding ay

sanga tuşgali men taķı keçmez ay” (KB 5685)

“Ey kardeşim niçin geldin söyle dedi, seninle buluşalı daha bir ay bile geçmedi”

“Ey kardeşim niçin geldin söyle dedi, seninle buluşalı daha bir ay bile geçmedi”

“aya aç közi suķ bu dünya kulu

ölüm saķlanur kör sini tutgali” (KB 6169)

“Ey aç gözlü, tamahkar, bu dünyanın kulu olan kişi, ölüm seni tutmak için tamah ediyor”

“Ey aç gözlü, tamahkar, bu dünyanın kulu olan kişi, ölüm seni tutmak için tamah ediyor”

“anunmuş turur bu ölüm tutgali

özüng idmağıl sen udıp yatgali” (KB 6269)

“Bu ölüm seni yakalamak üzere hazırlanmış durumdadır; kendini gaflet uykusuna bırakma”

“Bu ölüm seni yakalamak üzere hazırlanmış durumdadır; kendini uyuyup yatmaya bırakma”

“küsep keldim erdi sini körgeli

nelük kizleding yüz manga kelgeli” (KB 6301)

“Buraya seni görmek arzusuyla gelmiştim; benden neden yüzünü gizledin

Buraya seni görmek için gelmiştim; benden neden yüzünü gizledin”

3.1.2.4. - gInça

Bu ekin kaynaklarda belirtilen iki işlevi olduğu bilinir. Bunlar zamandaşlık (-*dığı zaman, -dığı vakit, -dığı anda*) ve sınırlama (-*incaya kadar / dek / değin*) işlevleridir. -gınça ekinin bu işlevlerinin yanı sıra bir o kadar sistematik kullanılan başka bir işlevi de karşıtlık - kıyaslama (-*acağına, -acağı, -acak yerde / -maktansa*) işlevidir. (Hünerli, 2012: 2-3) Ek, bu işlevleri ile günümüz Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. Şinasi Tekin, ekin dört unsurdan meydana geldiğini söyler : “-g - ı - n - ça” Tekin, bu ekin -g ekinin üzerine 3. Teklik şahıs iyelik, - n pronominal eki ve eşitlik ekinin birleşerek oluştuğunu söylemiş olmalıdır. (Tekin, 1976: 31) ayrıca bu gerundiumun ekli olduğu fiil sonra gelen fiilde ifade edilen hareketin son sınırını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum, -ça ekinin eski bir sınırlama eki olduğu düşüncesi ile paraleldir. (Serebrennikov, Gadjieva, 2011: 198)

Tahsin Banguoğlu -gu fiilden isim yapım eki ile -ça eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğunu; -dukça zarf fiili ile aynı yapıda olduğunu belirtir. (Banguoğlu, 2007: 439) Gabain, - g fiilden isim yapım eki ile teklik 3. şahıs iyelik eki -(s)ı(n) ve -ça eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğunu söyler. (Gabain, 2007: 87) Deny, ekin -gan ve -kan ile - ça eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğunu, ekin -kança ile akraba olmasına bakarak aslının daha eski bir *-kan + çan şekline gidebileceğini söyler. (Deny, 2012) Kononov’un görüşüne makalesinde yer veren Uçar -ınca / -unce gerundiumunun eski bir -gança / - gınça gerundiumuna dayandığını alıntılamıştır. (Uçar, 2012: 2) Ergin’e göre bu gerundium -gın yapım eki ve - ça eşitlik ekinin birleşmesinden oluşmuştur. (Ergin, 2004: 341) Ercilasun, ekin -gın / -gin fiilden isim yapım eki ile - ça / - çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğduğunu belirtir. KB’de örnekleri çok fazla olmayan bu ek daha çok olumsuz gövdelere gelerek bugünü -dıkça / -dikçe manasını verir. bu örneklerde hem zaman hem şart ifadesi vardır. (Ercilasun, 1984:184) Uçar, Bodroligeti’nin A Grammar of Chagatay adlı eserinden yer verdiği görüşe göre Bodroligeti’ye göre Çağataycadaki -kınça / - kunça ve -guça şekillerinin -gu fiilden isim yapım ekinin - ça eşitlik eki ile zamir n’si almaksızın birleştiğini düşünür. (Uçar, 2012: 2) Bu görüş -guça gerundiumunun izah etme yolunu da açmaktadır.

Bu ek bünyesinde bir eşitlik eki “-ça” bulundurması sebebiyle anlamsal olarak bir sınırlama (-e kadar, -ınca, -incaya kadar), bitmişlik işlevi yüklenmektedir. Ekin sınırlama fonksiyonu gösteren -gança / -gençe şekli de mevcuttur. (Serebrennikov, Gadjeva: 198) Günümüz Türkçesi yani Batı Türkçesine kadar -ça eki tek başına sınırlama işlevi görürken, Batı Türkçesinde -ça ekinin sınırlama işlevi unutulduğu için kadar edatı ile sınırlandırma fonksiyonu sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra -gınça ekinin eklendiği kelimeye mukayese - karşılaştırma fonksiyonu yüklediği de görülür. Biz bu işlevleri Kutadgu Bilig beyitleri üzerinde göstereceğiz:

“Miñ edgüg adakını tutgınça sen

Yakañnı bir ök yolu tutgıl esen” (KB 3806)

“Sen bin iyinin ayağına yapışacağına, sağlamca kendi yakana yapış”

Erdem Uçar’ın bu gerundiumun oluşumuna dair görüşü, ekin partisip kaynaklı olduğudur. Partisip ekinin iyelik ve hal eki (eşitlik eki) ile birleşerek gerileyici benzeşme etkisi ile -gınça ekini oluşturduğu yönünde bir görüşe sahip olan Uçar, ekin ilk ünlüsünün Eski Türkçe döneminde düz ünlü olarak kalmasını -gu partisipi üzerine gelen -(s)I(n) iyelik ekine bağlar. (Uçar, 2012: 3)

Hünerli-gınça gerundiumu ile ilgili makalesinde -gınça’nın etimolojisi hakkında bir görüş belirtmemiş, karşıtlık ve mukayese işlevinin ihmal edildiğini söyleyerek, çağdaş Türk lehçelerinde bu ihmal edilen işlevi araştırıp makalesinde buna yer vermiştir. (Hünerli, 2012: 3)

-gınça/-ginçe gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“yağız yir bakır bolmağınça kızıl

ya otta çiçek önmeginçe yaşıl” (KB 120)

“Yağız yer kızıl bakır oluncaya kadar ya da ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar...”

“Yağız yer kızıl bakır olmadıkça ya da ateşten yeşil çiçek çıkmadıkça...”(şart ifadesi)

“kiçig oğlanığ kör ukuşka ulam

yaşı yetmeginçe yorımaz kılam” (KB 293)

“Küçük bir oğlana bak, akıl ona ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez”

“Küçük bir oğlana bak, akıl ona ulaşacaktır; fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez”

(şart ifadesi)

“ayıklık turur bu ölüm belgölüg

ödi kelmeginçe er ölmez külüg” (KB 2286)

“Ölüm için hiç şüphesiz ecelin gelmesi gerekir; eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez”

“Ölüm için hiç şüphesiz ecelin gelmesi gerekir; eceli gelmedikçe hiçbir yiğit ölmez”

(şart ifadesi)

“tapuğka körüinginçe körse anı

aşı boğzı ornı atı hem tonı” (KB 2563)

“Huzura çıkmadan önce onu görmeli; yiyeceğine, içeceğine, yerine atına ve giysisine dikkat etmeli”

“Huzura çıkmadan önce onu görmeli; yiyeceğine, içeceğine, yerine atına ve giysisine dikkat etmeli” (zaman ifadesi)

“bu halka tözü yapmağınça kapuğ

törütügli rabka kılumaz tapuğ” (KB 3341)

“Kişi bütün bu halka kapısını kapatmayınca yaratan Tanrıya ibadet edemez”

“Kişi bütün bu halka kapısını kapatmadıkça yaratan Tanrıya ibadet edemez” (şart ifadesi)

“özüng todmağınça manga tegmez aş
mini todrur öngdün özi yimez aş” (KB 3766)

“Sen doymadan bana yemek gelmez; Tanrıysa kendi yemekten münezzeh olduğu halde beni doyuruyor”

“Kendin doymadan bana yemek gelmez, Tanrıysa kendi yemediği halde beni doyuruyor” (**şart ifadesi**)

“ming edgüg adakını tutğınça sen
yakangı bir ök yolu tutğil esen” (KB 3806)

“Sen bin iyinin ayağına yapışacağına, bir defacık olsun sağlamca kendi yakana yapış”

“Sen bin iyinin ayağına yapışacağına, bir defacık olsun sağlamca kendi yakana yapış”

“uğınça kamugka özüng edgü kıl
sanga edgü bolğay sizik tutmağıl” (KB 4256)

“Gücün yettiğince herkese iyilik et hiç şüphe etme sana bundan ancak iyilik gelir”

“Gücün **yettiği kadar** herkese iyilik et hiç şüphe etme sana bundan ancak iyilik gelir”

“bu kün kodmağınça hava arzular
yarın bulğu ermez özüm edgüler” (KB 4736)

“Bugün bu nefsi ve arzuları üzerimden atmadan, yarın iyilik bulmama imkan yoktur”

“Bugün bu nefsi ve arzuları üzerimden **atmadıkça / atmadan**, yarın iyilik bulmama imkan yoktur” (**şart ifadesi**)

“hava arzu boynı sım ağınça öz
könilik yolunga kirümez et öz” (KB 4807)

“Kendi nefsinin ve hevesinin başını ezmedikçe vücut doğruluk yoluna giremez”

“Kendi nefsinin ve hevesinin başını **ezmedikçe** vücut doğruluk yoluna giremez” (**şart ifadesi**)

“kızı suk kişi nenge todmaz közi

meğer tolmağınça kara yir tozu” (KB 5390)

“Gözü aç insan kara toprağın tozu gözüne dolana kadar mala doymaz”

“Gözü aç insan kara toprağın tozu gözüne dolmadıkça mala doymaz” (şart ifadesi)

“bu tetrü kılınçlığı bu tetrü kişi

ısız tügmeginçe ongarmaz işi” (KB 5507)

“Bu doğası ters zararlı ve kötü kişilerin eli kolu bağlanmadıkça işler selametle yürümez”

“Bu doğası ters zararlı ve kötü kişilerin eli kolu bağlanmadıkça işler selametle yürümez” (şart ifadesi)

“bu devlet esürtse adın adılumaz

ölüm tutmağınça udır odnumaz” (KB 6143)

“Devletin sarhoş ettiği insan bir daha ayılamaz, ölüm yakalayınca kadar uyur, uyanamaz”

“Devletin sarhoş ettiği insan bir daha ayılamaz, ölüm yakalayınca kadar uyur, uyanamaz” (zaman ifadesi)

3.1.2.5. -ğUÇA

-ğuçā ve -ğınçā birbirinden tamamiyle farklı oluşumlara sahip olup tarih boyunca farklı çizgilerde seyrini sürdürmüştür.

-ğu / -gü / -ku / -kü ekleri, tüm Türk lehçelerinde kullanılan, gelecek zaman ve gereklilik ifade eden partisiplerdir. Doğu Türkçesinde ekin +çı / +çi / +luğ / +lük / +suz / +süz isimden isim yapım ekleri ile genişlemiş şekilleri bulunmaktadır. Ekin partisip, gelecek zaman ve gereklilik işlevleri -ğuğa / -güğe gerundiumu başlığı altında ayrıntılı olarak işlenecektir. (bkz.-ğUĞA)

-ça eşitlik eki hakkında ayrıntılı bilgi verdiğim için bu başlık altında eşitlik ekini tekrar işlememeyi uygun görmekteyim. (bkz. -rçA)

Aslen -gu / -gü partisibinin -ça eşitlik eki ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan bu gerundium *-kadar*, *-süresince*, *-yeterince* anlamı taşır. Ercilasun'a göre ek -ecek kadar anlamı taşımaktadır. (Ercilasun, 1984:) -gunça / -günçe şeklini almış olan -gınça / -ginçe gerundiumu, 15. Yy'da -guça / -güçe gerundiumu ile karıştırılınca -guça / -güçe'nin anlamı -gunça / -günçe'ye ya da tam tersi -gunça / -günçe'nin anlamı -guça / -güçe'ye geçmiştir. Böylece Çağatayca'da -gunça / -günçe gerundiumu, bazen -guça / -güçe gerundiumu anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. (Karaağaç, 1988: 113)

-guça / -güçe gerundiumu için KB'den örneklerimiz aşağıdadır:

*“karın tod**guça** yi kamuğ yim içim*

kerek arpa yür tut todurğu açım” (KB 4769)

“Yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak kadar yemeli; içinde ister arpa ister darı olsun, karnımı doyuracaktır”

*“Yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak **kadar** yemeli; içinde ister arpa ister darı olsun, karnımı doyuracaktır”*

*“turu ölmeg**üçe** yigil ay kadaş*

yime udlayu sen tadung bolğa baş” (KB 4770)

“Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozulur”

*“Ey kardeş, sen ölmeyecek **kadar** bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozulur”*

3.1.2.6. - ğUқа

-ğuka / -ğüke gerundiumunun işlevini açıklamadan önce bu gerundiumu oluşturan ekleri izah etmekte fayda görmekteyim.

Datif eki hakkında daha önce ayrıntılı bilgi verdiğim için bu başlık altında sadece -ğu / gu eki hakkında bilgi vereceğim.

Gelecek zaman partisibi olarak bilinen -ğu / -gü eki genellikle sıfat tamlamalarında sıfat görevi görür: *kitgü yir* ‘*gidecek yer*’ iyelik ekli kullanılışları oldukça azdır: “*kavuşgum kaçan erki tengri bilir*” (KB 6176) Ayrıca fiilden isim yapım ekidir: ülgü ‘*terazi*’; yigü ‘*yiyecek*’. Kutadgu Bilig’de teg edatı ile kullanıldığı bir örneğe de rastlanılmıştır:

“*bir ança iş ermez ağır kelgü teg*

Bu iştin belinglep yırak tezgü teg”(KB 4950) (Ercilasun, 1984: 174)

Çağataycada tek başına gereklilik arz etmektedir, “*kerek*” eklenerek de gereklilik işlevi sağlanmaktadır.

Eski Türkçe döneminde zaman çekiminde kullanılan bu ek, KB’de genellikle partisip olarak kullanılmıştır. Fiil ismi olarak kullanıldığı ve çekime girdiği örnekler de mevcuttur:

arınğu ‘*temizlenmiş*’

“*arınğu kılını bu dünya evin*” (KB 3522)

“*...temizlenme yeri olarak yaratıldı*” (fiil ismi)

aymagu ‘*söylememeli*’

“*ayıp birmegü neng tilin aymağu*” (KB 2811)

“*verilmeyecek şeyi dilin söylememeli*” (çekime girmiş) (Hacıeminoğlu, 2008: 168-169)

Gabain, gramerinde -ğu şeklinin yüklem olarak, bazen datif eki ile genişletildiğine dair örneklere yer vermiştir: *inanç bol - gu - ka* ‘*inanç (özel isim)*

olmalıdır' yardımcı fiillerle yan yana geldiğinde bazen -ğalı anlamını verir: oğıguğa tutuzur men 'okumayı emrediyorum' (Gabain, 2007: 83)

Datif eki almış -ğu partisibi sebep bildirir; -mak / -mek için anlamına gelir. Bu şekliyle artık partisip değil gerundiumdur. (Ercilasun, 1984: 175) Gramer kitaplarında -ğuka / -güke gerundiumuna çok fazla dikkat çekilmediğini görmekteyiz.

-ğuka / -güke gerundiumu için KB'den örneklerimiz aşağıdadır:

"toğardın ese keldi öngdün yili

*ajun it**güke** açtı uştmah yolu"* (KB 63)

"Doğudan bahar yeli eserek geldi; dünyayı süslemek için cennet yolunu açtı"

*"Doğudan bahar yeli eserek geldi; dünyayı süs**mek için** cennet yolunu açtı"*

*"ajun tut**ğuka** er ukuşluğ kerek*

*budun bas**ğuka** ög kerek hem yürek"* (KB 217)

"Dünyayı elde tutmak için kişide anlayış gerekir; halka hakim olmak içinse hem akıl hem de yürek gerekir"

*"Dünyayı elde tut**mak için** kişide anlayış gerekir; halka hakim **olmak için**se hem akıl hem de yürek gerekir"*

"sanga tegse beglik uluğluğ oğa

*kiçiglik anuğ tut örüng bol**ğuka**"* (KB 552)

"Sana beylik ve büyüklük erişirse bu devlet içinde saç ve sakalın ağarması için kendini küçük tut ve mütevazi ol"

*"Sana beylik ve büyüklük erişirse saç ve sakalın ağarması **için** kendini küçük tut ve mütevazi ol"*

*"bayat birsü küç bu tapuğ kıl**ğuka***

küdezsü sangar öz tapuğ yazğuka” (KB 600)

“Bu hizmeti başarmak için Tanrı bana kuvvet versin; hizmetinde hata etmekten beni korusun”

“Bu hizmeti yapmak için Tanrı bana kuvvet versin; hizmetinde hata yapmaktan beni korusun”

*“topık yastading emdi oldurğuka
ne oldrug yiri bu ma könglün uka”* (KB 647)

“Otururken altına bir top koyup üstüne oturdun, böyle bir şeyin üzerine oturulur mu bir düşün”

“Oturmak için bir top yasladın, böyle bir şeyin üstüne oturulur mu?”

*“bu ay toldı aydı ay ilig ku
mening sözlegüke öziim yok şatı”* (KB 776)

“Ay Toldı dedi ki: ey devletli hükümdar benim konuşmaya cesaretim yok”

“Ay Toldı dedi ki: ey devletli hükümdar benim konuşmak için cesaretim yok”

*“ata bardı ornu kuruğ hem kukuz
kukuz tolğuka kördüm oğlın ked uz”* (KB 1626)

“Baba gitti yeri boş hem de açık kaldı; bu boşluğu doldurmak için oğlunu çok uygun gördüm”

“Baba öldü yeri boş ve açık kaldı; bu boşluğu doldurmak için oğlunu çok uygun gördüm”

*“adın il kişisi eşitti muni
yüzin körgüke arzuladı anı”* (KB 1887)

“Başka memleketlerin halkı da bunu işitti ve onun yüzünü görmeyi arzu etti”

“Başka memleketlerin halkı da bunu işitti ve onun yüzünü görmeyi arzu etti”

“könilik bütünlük kerek işçike
anın bütse begler işin birgüke” (KB 2211)

“Hizmetkarın doğru ve düzgün olması gerekir ki beyler inanıp güvenerek işlerini ona bıraksın”

“Beylerin işlerini hizmetkara vermesi için, hizmetkara doğruluk düzgünlük gerekir”

“yağı sançgüka tutğu iki tolum
bu iki tolumdan yağı yir ölüm” (KB 2355)

“Düşmanı vurmak için şu iki silah kullanılmalı; bu iki silah düşmana ölüm getirir”

“Düşmanı vurmak için şu iki silah kullanılmalı; bu iki silah düşmana ölüm getirir”

“küser erdim artuğ sini körgüke
bu kün buldum inçlik sanga kelgüke” (KB 3308)

“Seni görmeyi candan istiyordum; sana gelmek için ancak bugün fırsat bulabildim”

“Seni görmeyi candan istiyordum; sana gelmek için ancak bugün fırsat bulabildim”

“negü tir eşitgil kişi ödrümi
uruğ kesmegüke kisi ol emi” (KB 3372)

“İnsanların seçkini ne der dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır”

“İnsanların seçkini ne der dinle; nesil kesmemek için çare kadındır”

“katığ arzuladı sini körgüke
mini sözçi idtı oqıp iltgüke” (KB 3456)

“Seni görmeyi çok arzu etti; seni çağırıp götürmek için davetçi olarak beni yolladı”

“Seni görmeyi çok arzu etti; seni çağırıp götürmek için davetçi olarak beni yolladı”

“kişike sınağı bir ok körse tap

tilek bilgüke bir tilin yörse tap” (KB 3963)

“Kişiyi sınamak için onu bir defa görmek yeterlidir; arzusunu anlamak için onun birkaç sözü yeterlidir”

“Kişiyi sınamak için onu bir defa görmek yeterlidir; arzusunu anlamak için onun birkaç sözü yeterlidir”

“bu il itgü tutgu budun tüzgüke

bu begler tikildi ajun süzgüke” (KB 4009)

“Bu beyler memleketi düzenleyip idare etmek halkı düzene sokup dünyayı temizlemek için atanmışlardır”

“Bu beyler memleketi düzenlemek idare etmek halkı düzene sokup dünyayı temizlemek için atanmışlardır”

“tamuğka ya uçmak begi bolğuğa

ağırlık için ya uçuz kılğuğa” (KB 4855)

“O cehennemde yanmak için veya cennette bey olarak sefa sürmek ya da bu dünyada itibarlı veya itibarsız olmak için yaratılmıştır”

“O cehennemde yanmak için veya cennette bey olarak sefa sürmek ya da bu dünyada itibarlı veya itibarsız olmak için (yaratılmıştır)”

“er at tirgüke kör telim neng barır

neng almak tilese körü küç tegir” (KB 5464)

“Asker toplamak için çok masraf gerekir; mal toplamak için de bile bile cebir kullanmak gerekir”

“Asker toplamak için çok masraf gerekir; mal toplamak için de bile bile cebir kullanmak gerekir”

“idi yakıştı aymış bu tazı tili

kişi aslı bilgüke açmış yolu” (KB 5809)

“Arapçada insanların aslını bilmeye yol açan çok iyi bir söz vardır”

“Arapçada insanların aslını bilmek için çok iyi bir söz vardır”

3.1.2.7. -ken

Şinasi Tekin'e göre sadece er- fiiline gelir: er - ken 'iken, esnasında' (Tekin, 1976: 31-33) Mansuroğlu ve Gabain'in görüşü de bu yöndedir. (Mansuroğlu, 1998: 161; Gabain, 2007: 87) Gabain, kıan “-dan önce” anlamında -maz'lı isim fiillere gelir: ak - tın - maz - kan. Gabain, er -mez - ken'e benzetilerek olumlu bir *er - ür - ken'e ulaşır ve “er - ken” yapısının varlığını bu yönde ilişkilendirir. (Gabain, 2007) Ergin:

“yalnız i- fiilinin gerundium ekidir. Diğer fiillere getirilmez. i- fiilinin de iken'den başka gerundium şekli yoktur. i- kökü düşüp gerundium eklediği zaman bile -ken değişmeyerek vokal uyumu dışında kalır: küçük - ken, çocuk - ken buradayken misallerinde olduğu gibi.” (Ergin, 2004: 346)

Makalesinde Brockelmann'ın görüşüne de yer veren Hacıolova, er - ken ile -ğan partisibinin fonksiyonlarının aynı olduğunu, -ğan ve -ken şekillerinin bir fonetik varyant değil de, paralel bir şekil olduğunu öne süren Brockelmann'ın görüşünü verdikten sonra lehçelerdeki -ken ve varyantlarını incelemiştir. Başkırtçada -ğan partisibi ile -ken birleşimine örnek vermiş : “bulğan iken” , veya -a gerundiumu ile iken birleşimi: “bula

iken”.Uygurcada özellikle masalarda yer alan “*iken - dük*” varlığına da dikkati çekmiştir: *bir iken - dük “bir varmış”* (Hacılova, 1970: 2)

Banguoğlu *iken*'in, er- cevheri fiilinin üzerine -ğan partisibinin gelmesi ile oluştuğunu belirtir ve bu gerundiumu “Hal Zarffiilleri” başlığı altında inceler: *-mişken, -irken, -ecekken, -iyorken, -meliyken* şeklinde hal zarfları oluşturduğunu söyler. (Banguoğlu, 2007: 431)

Nemeth, gramer kitabında er - fiilinden sonra kullanıldığını (*iken “being”*) (Nemeth,1962: 70), ayrıca belirsiz bir geçmiş zamanı bildirirken karşımıza çıkabileceğini söyler: *gider iken > giderken “going”* (Nemeth: 87)

Tekin bu ek hakkında asıl fiilin işleme zamanını bildirdiğini söyler: *yigit er - ken esiz yıta açığ a “genç iken öldü, yazık, ne acı, eyvah”* (Abakan 8) er -ken zarfındaki -kAn eki, (-mAz) ekli olumsuz şimdiki zaman biçimine de eklenir: *tanım tüsi takı tükemez + ken “tenimin tüyleri henüz bitmemişken...”* (Tekin, 2000: 179)

Anadolu ve Kıbrıs ağızlarında -ken gerundiumu üzerine -A / -dAn / -An / -CA eklerinin geldiği ve anlamı pekiştirdiği tesbit edilmiştir: “*Dünyaya gelirkene... , beni öylece dinlerkenden... , erkence davranmalısın*”. Ayrıca ağızlarda ve günlük konuşulan dilde “-ken” gerundiumu üzerine -ki aitlik eki de getirilerek oluşan yapılar vardır: “*-kenkine, -kenkinde, kenkinden, kenkini*” (Argunşah, 2011: 8) Bugün ağızlarda ekin vokal uyumuna bağlandığını görmekteyiz: *burday - kan, yapar - kan.* (Ergin, 2004: 347) Argunşah aynı makalesinde, “erken” zarfının “*er i - ken*” şeklinde oluştuğunu, -ken gerundiumunun üzerine hal eki alma özelliğinin buraya da yansıdığını ve “*erken - den*” zarfının oluştuğunu belirtir. (Argunşah: 9) Sibel Bayraktar, -ken gerundiumunun Anadolu ve Rumeli ağızlarında -ke / -ke ; -kan / -ken; -kana / -kene ; -kine, -kansi; -kedin / -kedin varyantlarına rastlandığını tesbit etmiştir. (Bayraktar, 2013: 4-12) Aybastı ağız çalışmaları Aydın, -ken gerundiumunun yanı sıra *-ken / -hen / -ken(e) / -han(a)* biçimleri yanında *-ket / -hat* biçimlerini de işlemiş, bunu diğer araştırmacıların görüşlerini de toplu biçimde makalesinde vererek -ken gerundiumunun çeşitli varyantlarına toplu olarak ulaşmamıza imkân sağlamıştır. (Aydın, 2000: 3)

Hacıolova, makalesinin sonunda iken ile ilgili ilginç bir bilgiye yer vermiştir. Şeyyad Hamza ve Ahmed Harami'den verdiği örneklerle iken'in "çok" anlamı olduğunu belirterek Eski Macarcada da "çok" ve "evet" anlamlarına geldiğinden bahsetmiştir:

"iken'in manası "çok"tur. Fakat çok kelimesinin bir synonymi değildir. Ancak onun manasını kuvvetlendirmektedir: igen çok "çok çok" ilgi çekicidir ki igen kelimesi Eski Macarcada "evet" manasındadır."(Hacıolova, 1970: 7)

-ken gerundiumu ile ilgili Kutadgu Bilig'deki beyitlerimiz:

*"seningde bar erken yigitlik küçi
yava kılma ta'at tapuğ kıl kuçı"* (KB 362)

"Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşa geçirme; Tanrı buyruklarına uy ve ibadet ile uğraş"

*"Sende henüz gençlik kuvveti var**ken**, bunu boşa geçirme; Tanrı buyruklarına uy ve ibadet ile uğraş"*

*"ölüm tutmaz er**ken** odun ay ilig
işingni itingil yetürgil bilig"* (KB 1366)

"Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan uyan; işini düzenle, bilgini kullan"

*"Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaş**madan** uyan; işini düzenle, bilgini kullan"*

*"kiçig er**ken** ögret oğulka bilig
kiçigde bilig bilse kötrür elig"* (KB 1493)

"Oğula bilgiyi küçükken ögret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta başarılı olur"

*"Oğula bilgiyi küçük**ken** ögret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta başarılı olur"*

“kiçiğ oğlan **erken** bilig öğrenür
uluğ bolsa ötrü tilekke tegür” (KB 1823)

“İnsan, küçük çocukken bilgi öğrenir ve büyüyünce dilediğine kavuşur”
“İnsan, küçük çocukken **bilgi** öğrenir ve büyüyünce dilediğine kavuşur”

“kılıç baldu ok ya kavi küç yürek
bar **erken** ked er nenge korkmaz kerek” (KB 2055)

“Kılıç, balta, ok, yay, güç ve yürek varken, yiğit adam mal için endişe etmemeli”
“Kılıç, balta, ok, yay, güç ve yürek **varken**, yiğit adam mal için endişe etmemeli”

“ötüg ötnür **erken** köni tut elig
iki tiz bile sök tüzün bol silig” (KB 4058)

“Bir şey arz ederken ellerini aşağı doğru sarkıt; iki diz üzerine çök, arzı içtenlik ve sükutla yap”
“Bir şey arz eder**ken** ellerini aşağı doğru sarkıt; iki diz üzerine çök, arzı içtenlik ve sükutla yap”

“sini kıodmaz **erken** bu dünyanı kıod
sanga todmaz **erken** sen ir aşnu tod” (KB 4737)

“Bu dünya seni terk etmeden sen onu bırak; o senden bıkmadan sen daha önce davran onu gözünden düşür”
“Bu dünya seni terk **etmeden** sen onu bırak; o senden **bıkmadan** sen daha önce davran onu gözünden düşür”

“közi suk ay artuğ uzun saknur ay
ölüm tutmaz **erken** barıng barça bir” (KB 5299)

“Ey aç gözlü ve tamahkar insan, henüz ölüm yakalamadan neyin varsa hepsini ver”
“Ey aç gözlü ve tamahkar insan, henüz ölüm yakalamadan **neyin** varsa hepsini ver”

“sen oğlan kiçig **erken** öldi atang

bilig erdem üstep kızartmadıng eng” (KB 5779)

“Baban sen daha küçük bir oğlanken öldü; henüz bilgi ve erdem kazanarak mutluluğa ermemiştin”

“Baban sen daha küçük bir oğlanken öldü; henüz bilgi ve erdem kazanarak mutluluğa ermemiştin”

3.1.2.8. -mAdIn

Türkiye Türkçesinde -madan / -meden şekliyle kullanılan bu ekin Eski Türkçedeki -madın / -medin hatta -medı / -medi , -matı / -meti , -may / -mey şekillerine de değinmemiz gerekecektir. -madın / -medin yanında sedasız şekilli -matın / -metin ; -matı / -meti şekilleri de vardır. KB’de hem -madı hem de -madın şekilleri mevcuttur. Bu ekin etimoloji denemeleri oldukça çeşitlidir. Bu etimoloji denemelerinden toplu olarak bahsetmeden önce bu ekin nerede, nasıl kullanıldığını inceleyelim:

-madın / -medin; -madan / -meden eki -p ; -a / -e ve -arak / -erek eklerinin olumsuzunu yapmada kullanılır: “*Bilip bilmeden konuşuyor*” , “*bize bakmadan geçti gitti*” örneklerinde olduğu gibi. Gabain , -p gerundiumunun olumsuzunun -matı / -meti; -pan gerundiumunun olumsuzunun -matın / -metin olduğunu düşünür. (Gabain, 2007: 87) Tekin , -p ve -pan gerundiumlarını birbirinden ayırmaksızın, her ikisinin de olumsuzunun -matın ile yapıldığını kaydeder. (Tekin, 2010: 1)

-madan / -meden eki Eadü döneminde -madın / -medin şeklindeydi. Bu şekli Harezmi -Karahan ve Uygur dönemlerinde de takip ediyoruz:

“*bilmetin tengrike igdeyü-ü*” (Le Coq, 1941: 18)

“*ķayu bađķa tegse suv eksümedin*

çiçek yazlur anda tümen tü yıdın” (KB 1808)

“Hangi bahçe devamlı sulanırsa orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır”

Çağatay döneminde -may / -mey / - mayın / -meyin olumsuz gerundiumları birlikte görürüz. Tekin, Çağataycada - may / -mey gerundiumunu, Orta Türkçedeki -yu / -yü gerundiumu ve - ma / - me olumsuzluk ekinin bir kombinasyonu gibi durduğunu düşünür. -mayın gerundiumu için de - ma olumsuzluk eki ve -yın’ dan oluşmuştuğunu ya da -may / - mey şeklinin n vasıta eki ile genişlemiş olabileceğini söyler. (Demirci, 2010: 205)

Türkiye Türkçesinde -madan / -meden eki, -ma / - me olumsuzluk eki üzerine - dan / - den ablatif ekinin eklenip kaynaşmasıyla bu gerundium oluşmuş gibi gözükse de (Etü. -madın / -medin; Etü. ablatif - dın / - din / - tın / -tin) yine Etü dönemindeki -matı / -meti / - madı / - medi gerundiumunu ablatif kaynaşması olarak açıklayamayız.

Lewis gramerinde bu ekten “-meden or -mezden (before, without)” olarak bahseder. -mezden şekli -meden şeklinden daha az yaygındır. Bu zarf evvel ya da önce kelimeleri kullanılarak da cümle içinde yer alabilir: “ayrılmadan iki gün evvel” ekin yapısında -me olumsuzluk üzerine ablatif eki kalıplaştığını eserinde belirtir. (Lewis, 2000: 181)

Zeynep Korkmaz makalesinde (Korkmaz, 1965: 3-5) çeşitli araştırmacıların bu ek ile ilgili değerlendirmelerini toplu olarak vermiştir. Bu bilgileri aynen aktarmanın faydalı olacağını düşünüyorum:

“İlkin 1898’da V. Thomsen ve W.Bang bunlardan -matın / -metin’in - tın / -tin ile yapılmış bir gerundium olduğu görüşünü ortaya atmışlardır. Sonradan Thomsen, Radloff, W.Bang ve Samoyloviç’ bu eki -ma - t + ın şeklinde olumsuz bir fiil tabanından - t ile yapılmış bir aksiyon ismi üzerine ayrıca + n vasıta hali eki getirilerek genişletilmiş bir şekil olarak kabul etmişlerdir. W. Bang bu ekteki -matı ve -matın gibi ikili yönü de bunlardan

birincisinin * - ma - t ismine bir - ı / -i iyelik eki, ikincisinin de iyelik eki üzerine bir vasıta hali eki alıp kaynaşmış olmaları ile açıklamak istemiştir.

W. Radloff'un görüşüne Melioranskiy, Türkçede -ma / -me olumsuzluk tabanından -t ile yapılmış isimler yoktur görüşü ile karşı koymuştur. Daha sonra H.W. Duda'nın da katıldığı bu itiraz, bugün de öneminden bir şey kaybetmiş değildir. Çünkü Türkçede gerçekten -t ile isim yapılabildiği ve hele bu şekildeki türetiler ve bazı devir ve eserlerde pek işlek olduğu halde olumsuzluk tabanı üzerine - t eki getirilerek yapılmış isimler yoktur. J. Deny, aynı eki - ma - tı -n şeklinde ayırmıştır. Ona göre -ma mastar, - tı mastara olumsuzluk eki veren bir ek, - n de vasıta hali ekidir. O -ti olumsuzluk ögesinin - tıy - < Uyg. tıd- "menet, engel ol-" fiilinden eklediği kanısındadır. Deny'nin görüşü, bu görüşün metinler ile değerlendirilememesinden doğan sakatlık bir yana, Türkçenin kelime türetme kurallarına da aykırıdır. Çünkü tıy- "menet-" gibi bir fiil köküne vasıta hali ekinin getirilmesi mümkün değildir. A.Von. Gabain, söz konusu şekiller için herhangi bir etimoloji vermemiş; S.Çagatay, W.Bang'ın görüşünü benimsemiş, M.Rasanen; Thomsen, Radloff, Bang, Gabain ve Brockelmann'ın eserlerine işaret etmekle yetinmiştir." (Korkmaz, 1965: 3-5)

Ergin, bu ekin Eski Türkçede -madın / -medin şeklinde olduğunu, Eatü döneminde de bir süre böyle kullanıldığını daha sonra Türkiye Türkçesinde -madan / -meden şekline çevrildiğini; - madın / - medin'in -madan / - meden olması sürecinin ablatif ekinin tesiri ile gerçekleştiğini söyler. (Ergin, 2004: 343) Bu durum bu gerundiumun -dan / -den yahut -dın / -din ablatif eki ile birleşerek meydana geldiğini göstermez; sadece oluşum süreçlerinin benzer olduğunu gösterir. Menfilik ekinin üzerine doğrudan isim çekim eklerinden biri olan ablatif ekinin gelemeyeceği aşıkardır. Eski Türkçede ekin -matı / -meti şeklinde gözükmesi, bu ekin şekil olarak ablatif eki ile benzerlik gösterse de asla ablatif eki olamayacağını kanıtlamaktadır.

Ergin de -me - t + (i) n / -ma - t + (ı) n şeklinde bir menfilik ekinin üzerine isim yapan bir ekin gelemeyeceğini savunur. Bu gerundium yapısının içinde ablatif ekinin

bulduğunu kabul etmeyi uygun görür ve bir haploloji olayına dikkati çeker: *bil - me - me -din* örneğinde olduğu gibi aynı sesleri taşıyan iki ek arka arkaya geldiğinde bunlardan birisinin tasarruf amacıyla düşürülmesi sonucu içinde hem menfilik hem de ablatif ekinin bulunduğu - madın / - medin ekinin ortaya çıktığını ileri sürer. (Ergin, 2004; 343) Ergin, bu ekin yapısında bir ablatif ekinin varlığı üzerinde ısrarla durmaktadır, - me fiilden isim yapım ekinin tasarrufu sonucunda menfilik ve ablatif eki kalıplaşmış ve bu yapı ortaya çıkmıştır.

Konuya daha da açıklık getirmek için Mustafa Öner'in makalesine yer vermek yerinde olacaktır. Öner makalesinde, bu olumsuzluk gerundiumunu, birleşik cümle sentaksından kalıplaşmış bir ek olarak ele alır ve çeşitli araştırmacıların bu ek hakkındaki görüşlerine sırasıyla yer verir. Bu görüşleri hocamızın makalesinden toplu olarak ifade etmek istersek: Kononov, -ma olumsuzluk eki -tı gerundium eki olarak (Ramstedt' e atıfta bulunarak) açıklar. -n vasıta ekiyle -matı'nın genişlediğini ileri sürer. K. M. Musayev, Karayimce -mayın / -meyin ve - mayınça / -meyinçe şekilleri için Etü. -matı / -matın / - madın / -mayın gelişmesini göstermiştir. Şcerbak, Thomsen ve Bang'dan beri genellikle kabul edilmiş olan -matın / -mayın gelişmesine karşı çıkmış ve -matın şeklindeki -t sesinin ancak yine -t veya -d sesine denk olabileceğini belirtir. Tenişev' e göre -matın / -metin gerundiumunun -matı gerundiumuna -n vasıta eki ile yapıldığını ifade eder. Leyla Karahan -dı / -di görülen geçmiş zaman ekinin tarz ve bağlama fonksiyonlarından bahsederken -madın / -medin gerundiumunun da -ma olumsuzluk eki , -dı / - di zarf fiil eki şeklinde bir kalıplaşma olduğunu (Leyla Karahan, *Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı/-di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair: Türk Kültürü Araştırmaları XXVIII/1-2*, (Muharrem Ergin'e Armağan), Ankara, 1992) makalesinde belirtir. (Öner,1998: 3-6)

Ablatif ekinin -dın > -dan gelişmesinin -matın > - madan şekline dönmesinde analogik etkinin olduğu açıktır. Ablatif ekinin analogisine rağmen Öner, -ma olumsuzluk eki -dı geçmiş zaman eki ve -n vasıta eki ile genişleyerek bu ekin oluştuğunu belirtir. -matı / -meti şeklinin iç içe birleşik bir cümle sentaksından kaynaklandığını, geçmiş zamanda çekimlenmiş bazı cümlelerin kalıplaşarak isim haline gelmesini de bu ıspatına örnek olarak göstererek (şıpsavdı, külbastı, imambayıldı vs.) -

matı ve - matın örneklerini de olumsuz çekimde 3. Teklik şahıs çekiminin kalıplaşması şeklinde açıklar. (Öner, 1998: 4) -madın > -mayın değişimi reddedilerek kökenlerinin farklı olduğu; ortak olan gelişmelerin ise yalnızca olumsuzluk eki ve vasıta ile genişlemiş olmaları olduğu ortaya konmuştur. Janos Eckmann *Çağatayca El Kitabında* -may / -mey ve -mayın / -meyin olumsuz gerundiumunun -madın / -medin ‘den gelişmediğini özellikle belirtir; - may / - mey ve - mayın / - mey in gerundiumları -a / -e / -y ve -p gerundiumlarının olumsuz şeklidir ; - mayın gerundiumu da -ban / -ben / -pan / -pen gerundiumunun olumsuzudur. (Karaağaç, 1998: 116) Anlam olarak -mayın gerundiumu metinlerde -madan / -meden olarak anlamlandırılmış olduğu için -madan ve - mayın gerundiumları aynı kökten gelmiş -d > -y ses değişimine uğramış olduğu düşünülmüş olabilir. KB’de bu gerundium olumsuz hal ve zaman belirtir.

Bizce -mAdIn bir gerundiumdur ve gramer kitaplarında gerundium başlığı altında işlenmelidir.

-madın / -medin gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“tilekim bu ol sen mini yirmedin

tapuğka yakın tut manga irmedin” (KB 592)

“Dileğim şudur: sen beni yermeden ve usanmadan, beni daima hizmetinden bulundur”

“Dileğim şudur ki sen beni yermeden ve benden usanmadan, beni daima hizmetine yakın tut” (olumsuz hal ifadesi)

“iveklik bu erdi sini bilmedin

yakın tuttum özke tapındurmadın” (KB 634)

“Acelecilik şurada oldu ki seni tanımadan, yeterince sınamadan kendime yakın tuttum”

“Acelecilik şurada oldu ki seni tanımadan, yeterince sınamadan kendime yakın tuttum” (olumsuz hal ifadesi)

“bu künde naru bu özüm tınmadın

*muning şükri kılgu kerek ir**medin*** ” (KB 754)

“Bugünden itibaren benim de durmadan usanmadan, bunun için şükretmem gerekiyor”

*“Bugünden itibaren benim de dur**madan** usan**madan**, bunun için şükretmem gerekiyor”*
(olumsuz hal ifadesi)

“tözü işlerine yime ök adın

*tegürsün selamım idim kes**medin*** ” (KB 1349)

“Diğer bütün ashabına da rabbim sonsuz selamlarımı ulaştırısın”

*“Diğer bütün ashabına da rabbim (kes**meyerek**) selamlarımı ulaştırısın” (olumsuz hal ifadesi)*

“mini edgü tuttung açınding öküş

*sanga tapnum**adın** barır bu öz uş”* (KB 1353)

“Bana iyilik ettin ve çok ihsanda bulundun; ben ise sana karşı görevimi yapamadan gidiyorum”

*“Bana iyilik ettin ve çok ihsanda bulundun; ben ise sana karşı görevimi yapam**adan** gidiyorum” (olumsuz hal ifadesi)*

*“kayu bağka tegse suv eksü**medin***

çiçek yazlur anda tümen tü yıdın” (KB 1808)

“Hangi bahçe devamlı sulanırsa orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır”

*“Hangi bahçe eksilmey**erek** sürekli sulanırsa orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır” (olumsuz hal ifadesi)*

“ötügçi kereksiz mungadsa özüm

*tilim tepre**medin** eşitür sözüm”* (KB 3767)

“Başın darda kalırsa aracıya gerek yoktur, dilim daha hareket etmeden sözümü işitir”
“Başın darda kalırsa aracıya gerek yoktur, dilim daha hareket etmeden sözümü işitir”
(olumsuz hal ifadesi)

“yağı kılma özke kişig bilmedi
yağlıg kişiler sevinç bulmadı”

“İnsanları bilmeyerek kendine düşman etme; düşmanı olan insanlar sevinç yüzü görmezler”

“İnsanları tanımadıkça kendine düşman etme; düşmanı olan insanlar sevinç yüzü görmezler” (zaman ifadesi)

“bu künki işing kılma kılma yarın
yarın bolsa işing kalur kılmadın” (KB 5503)

“Bugünkü işini yarına bırakma, yarın işin olursa bu yapılamadan kalır”

“Bugünkü işini yarına bırakma, yarın işin olursa bu yapılamadan kalır” (olumsuz hal ifadesi)

3.1.2.9. -mAzda

Bu gerundium -madıkça, -madan anlamlarını sağlayan olumsuz yapıda bir gerundiumdur.

-mazda / -mezde gerundiumu, Hacıeminoğlu'nun Karahanlı Türkçesi Grameri adlı kitabında gerundiumlar başlığı altında verilmemiş; -maz / -mez geniş zaman partisibini açıklarken doğrudan -mazda / -mezde ekini almış beyitleri örnek vermiştir. Örneklerine DLT'den de vererek zenginleştiren Hacıeminoğlu, açıklamasının altına -maz / -mez geniş zaman partisiblerinin lokatif ve ayrılma eklerini aldıklarında cümle içinde zarf görevi yapabildiklerini kaydetmiştir. (Hacıeminoğlu, 2008: 166)

Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri - Fiil adlı kitabında sıfat fiillerle hal eklerinin birleşerek oluşturduğu gerundiumlar başlığı altına -mazda / -mezde gerundiumunu eklememiştir. Geniş zaman partisibi bölümünde -r partisibinin olumsuz şekli olarak belirttiği -maz / -mez eki için verdiği örneklerde “*ayıtmazda, katılmazda*” örneklerinin anlamlarını cümlede zarf oluşturacak şekilde vermiştir: “*söylemedikçe, katılmadan*” (Ercilasun, 1984: 169) Ercilasun bu ekin anlamını ekin gerundium olabilecek şekilde verse de bunun bir gerundium olduğundan bahsetmemiştir.

Ergin, Türk Dil Bilgisi kitabında -mazda / -mezde ekine gerundiumlar bölümünde yer vermemiştir. Partisipler bölümüne baktığımızda -maz / -mez ekinin -ma / -me olumsuzluk ekinin üztüne -z partisip ekinin gelerek oluştuğunu ve bu ekin ablatifli şeklinin (-mazdan / -mezden) -madan / -meden gerundiumunun yerine kullanılmaması gerektiğini belirtir. Bunun dışında ekin hal ekleri ile birleştiğinde gerundium görevi olup olmayacağından bahsetmez. (Ergin, 2004: 336)

Gabain, -maz / -mez ekini partisip bölümünde; -mazda / -mezde ekini de gerundiumlar bölümüne almamıştır. (Gabain,2007: 82-87)

Gramer kitaplarında gerundium başlığı altında verilmeyen -mazda / -mezde eki bize göre bir gerundiumdur ve gerundiumlar başlığı altında işlenmelidir.

-mazda / -mezde gerundiumu için KB'den örneklerimiz aşağıdadır:

“ilig yarlıkamaz negü sözleyin

ayıtmazda aşnu negü ötneyin” (KB 959)

“Hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı; sormadan neyi arz edeyim”

“Hükümdar ne söyleyeceğimi henüz buyurmadı; sormadıkça neyi arz edeyim”

“yatıg evke idma çıkarma tişig

katılmazda aşnu sınağıl kişig” (KB 1304)

“Yabancıyı eve sokma, dışıyı çıkarma; içili dışlı olmadan önce kişiyi sına”
“Yabancıyı eve sokma, dışıyı çıkarma; içili dışlı **olmadan** (önce) kişiyi sına”

“**törütmezde** aşnu bayat bu ‘alem
törüttü yoritti bu levh-u kalem” (KB 2227)
“Tanrı bu alemi yaratmadan önce levhile kalemi yaratmıştır”
“Tanrı bu alemi yarat**madan** (önce) levhile kalemi yaratmıştır”

“ödi bolmağınça özi kirmese
ayı**mazda** aşnu ötüğ birmese” (KB 2520)
“Vakti gelmeden içeri girmemeli, kendisine sorulmadan maruzatta bulunmamalı”
“Vakti gelmeden içeri girmemeli, kendisine sorul**madan** maruzatta bulunmamalı”

“**törütmezde** aşnu yoritti kaza
kazaka tapı bol boğun eg uda” (KB 3195)
“Yaratmadan önce kaza ta ‘yin etti, kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy”
“Yarat**madan** (önce) kaza ta ‘yin etti, kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy”

“bu köç**mezde** aşnu çoç ıdsa oza
köçüp barsa asğı yarutur köze” (KB 4815)
“Kendisi daha göç etmeden göçünü önceden gönderirse, oraya varınca onun için çok faydalı olur”
“Kendisi daha göç et**meden** (önce) göçünü önceden gönderirse, oraya vardığında onun için çok faydalı olur”

3.1.2.10. -mİştA / -mİştIn

- dık - ta / -duk - ta gerundiumunda olduğu gibi benzer bir yapı -mıştA gerundiumunda da söz konusudur. -mış öğrenilen geçmiş zaman eki üzerine hal eki gelerek birleşik bir gerundium oluşmuştur. -mış - ta gerundiumunda geçmiş zaman eki üzerine lokatif eki ; -mış - tın gerundiumu geçmiş zaman eki üzerine -tın ablatif eki şeklinde kalıplaşmıştır.

-mıştA ‘nın zaman zarfı olarak kullanıldığını Deny şu cümleyi vererek örnekler: tavuk kaza bakmıştA “*baktığı zaman, bakarken*” (Deny, 2012: 960)

Uygurcada - mıştA ök ile zaman zarfı kullanılabilir: *işitmişte ök “işitince”*. Ayrıca - *mıştA kin* şimdiki “-*dıktan sonra*” anlamını taşır. -mıştA şekli Uygurcada “-*mıştan dolayı*” manasına gelir. (Çagatay: 10) Bu anlam seyrek olarak var olduğu için bir genellemeye gitmememiz daha doğru olur. Kutadgu Bilig’de de -mıştA’ya rastladık; fakat anlam olarak bir zarf ya da gerundium söz konusu değildi:

“*sözüm söylemişke sanga eymenü*
özüm ‘uzri kıldı sanga uş munu” (KB 37 - 204)

“*yanut birdi ögdilmiş aydı bu söz*
Ayıtmişka ilig cevab kıldı öz” (KB 322 - 3157)

-mış partisibi, Türk Dilinin gramerinde geçmiş zaman partisibi olarak yer alır. Bir ek hem zaman eki, hem partisip, hem fiilden isim yapım eki hem de çeşitli eklerle bir araya gelerek gerundium oluşturabilir. -mış partisibi için bir tablo oluşturmak istersek:

Partisip	Gerundium	Zaman eki	fiye
-mış /-miş (-muş / -müş)	-mışın/ -mişin -mıştA/ -mıştın	-mış /-miş (-muş / -müş)	-

Tablo.5

Partisip eki olarak bu ekin geçmiş zaman ifadesindeki “öğrenilen geçmiş zaman” ifadesi pek yoktur; sadece geçmiş zaman ifadesi vardır. (Ergin, 2004: 335) Ercilasun’a göre partisip olarak -mış / -miş; fiilden etkilenen, fiilin ifade ettiği harekete maruz kalan nesneyi veya şahsı niteler:

“*kurumuş yıgaçlar tonandı yaşıl*” (KB 24 - 67)

“*bütülmüş kişike ayıtgu sözüg*

bütülmüş kişi aysa tutğu sözüg” (KB 558 - 5621) (Ercilasun, 1984: 163)

Zaman eki olarak, tanıklık edilmemiş bir olayın ifadesinde bu geçmiş zaman ekini kullanmaktayız. Bu ek hem şekil hem zaman bildirir, şekil olarak da görülen geçmiş zaman eki olan -dı / -di / -tı / -ti eklerinden ayrılmaktadır. (Karaağaç,2009: 95)

Gabain, gramerinde bu ek için “belirsiz zaman” ifadesini kullanır. Ekin fonksiyonlarını da sıfat, isim, yüklem olarak belirler. “mecbur olmak, gereklilik” -mış’lı bir fiile “*kergek*” getirilerek yapılır. (Gabain, 2007: 81)

Karaağaç’a göre ekin zaman ifadesi ile kullanımı şu şekildedir:

- a. Belirli bir geçmişte ve kesin biçimde tamamlanmış; fakat sonradan öğrenilmiş veya kesinliği hala bilinmeyen bir durumu ifadede kullanılır:

*Sonradan öğrenme - fark etme: *çorabım kaçmış!*

*Geçmişte kesin bir şekilde tamamlanma: *Dün gece İstanbul’a çok yağmur yağmış*

*Kesinliği hala bilinmeme: *ablamın söylediğine göre adam Avrupa’ya kaçmış.*

- b. Masal ve fıkra anlatımlarında da bu ekin kullanılması, olayların görmeye değil duyulmaya dayalı olmasındandır.
- c. -dır / -dir / -tır / -tir kuvvetlendirme çekimi ile birlikte belki, sanırım, galiba gibi edatlarla aynı cümlede kullanıldıklarında cümleye kuvvetli bir ihtimal anlamı verirler : o da belki beni sevmiştir. (Karaağaç,2009: 96)

-miş ekinin olumsuz Eski Türkçe döneminde “-mamış” değil “-maduk” idi. -mamış şekli daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Ek tarihi seyirler boyunca tablodaki gibidir:

Eski Türkçe:	-miş / -miş
Eski Anadolu Türkçesi:	-miş / -miş
Kıpçakça:	-miş / -miş, fiil +p tur-
Çağatayça:	-miş / -miş
Gagavuzca:	-miş / -miş / -muş / - müş
Türkmence:	-ıptır / -iptir
Azerice:	-miş / -miş / -muş / - müş / -ib / -ib / -ub / -üb
Türkiye Türkçesi	-miş / -miş / -muş / - müş

Tablo.6 (Karaağaç: 97)

Bizce -mişA bir gerundiumdur ve gramer kitaplarında gerundium başlığı altında işlenmelidir.

-mişta gerundiumu için KB'den örneklerimiz aşağıdadır:

“öküş sözde artuğ asığ körmedim

yana **sözlemişte** asığ tulmadım” (KB 171)

“Çok sözden fazla bir fayda görmedim; ama söylemek de faydasız değildir”

“Çok sözden fazla bir fayda görmedim; (amma) **söylediğinde** de faydasız değildir”

“negü tir eşitgil odunmuş kişi

odunmuşta kidin ökünmüş kişi” (KB 1398)

“Uyanmış ve uyandıktan sonra pişman olmuş insan ne der, dinle”

“Uyanmış ve **uyandıığında** pişman olmuş insan ne der, dinle”

“tilemişte bulsa tilegli nengin

yanut kılsa bolmaz canında öngin” (KB 2819)

“İsteyen istediğini zamanında bulursa bu çöp dahi olsa ona fil kadar gözükür”

“İsteyen istediğini **istediğinde** (istediği zamanda) bulursa bu ona çok değerlidir”

-mıştın / -miştin gerundiumunun bünyesinde yer alan -tın / -tin ablatif eki söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gösterdiği hareketin kendinden uzaklaştığını bildirmek için kullanılan bir ektir. Çıkma ya da ayrılma hali olarak da adlandırılır. Bu hal için de daima ek kullanılmaktadır. (Karaağaç: 70)

Eski Türkçe döneminde çıkma - ayrılma, halini ifade etmek için bazen lokatif eklerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, az da olsa Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görülmektedir: *nire-de (bildüng)* (Ergin,2004: 236)

Karaağaç'a göre ablatif ekinin kullanımını aşağıda belirttiği gibidir:

- a. Hareket ifade eden fiillerle kullanıldığında ayrılma hali, yer bildiren bir özellik taşır: *gemiden çıktular, yukarıdan inip bahçeye çıktı, attan düşüp üç ay hareket edemedi*

- b. Ayrılma durumu ifade eden fiillerle kullanıldığında ayrılma bildirir (uzaklaşma bildirmez): *dosttan ayırdı beni bu zalim felek, ağacı kökünden koparıverdi*
- c. Uzaklaşma hali, herhangi bir şeyin türediği öz veya kaynağı bildirir: *sudan sebepler bizi boşanmaya itti, en doğrusunu kendi tarihimizden öğrenebiliriz*
- d. Bu ek, herhangi bir şeyin yapıldığı malzemeye veya benzediği şeye işaret etmek için kullanılır: *tahtadan masa, bakırdan cezve, etten kemikten bir canlıdır insan*
- e. Karşılaştırma yapar: *senden başkasına sırrımı açamazdım, senin varlığın baldan tatludur*
- f. Bir hareketin araç veya aletini ifade için kullanıldığında: *ay ışığını güneşten alır, gözlerinden yaşlar dökülüverdi, söz ve ibarelerden amaç, anlamdır* (Karaağaç, 2009: 71)

Tarihi dönemler boyunca ablatif ekinin seyri tablodaki gibi olmuştur:

Eski Türkçe:	-dın / -din / -tın / -tin (lokatif ekleri)
Eski Anadolu Türkçesi:	-dan / -den
Kıpçakça:	-dan / -den / -tan / -ten
Çağatayca:	-dın / -din / -tın / -tin
Uygurca:	-din / -tin
Özbekçe:	-den
Azerice:	-dan / -den
Türkiye Türkçesi:	-dan / -den / -tan / -ten

Tablo.7 (Karaağaç: 70)

Aşağıdaki örnekte -miş ve -tın ekinin kalıplaşması ile -dığına anlamı verebileceğimiz bir gerundium örneğinin varlığına dikkati çekmek isterim:

“ilig aydı begke idi ked yavuz

tilin sözlemiştin yana yansa öz” (KB 5072)

“Hükümdar şöyle karşılık verdi: bir bey için verdiği sözden dönmek çok kötüdür”

“Hükümdar dedi ki: diliyle söylediğinden dönerse çok kötüdür”

3.1.2.11. Geçmiş Zaman Eki + Şahıs Eki + “er” Yrd. Fiil + Şart Eki

Şart gerundiumunda da bahsedileceği üzere şart; bir eylemin gerçekleşmesi için şart koşulan başka bir eylemin söz konusu olduğu durumları ifade eder: “*çalışırsa kazanır.*” Kazanma eyleminin gerçekleşmesi için başka bir eylem yani çalışma eylemi şart koşulmuştur. Aynı şekilde; “*uslu duracaksan bizimle gelebilirsin.*” Şart çekimi, daha sonra gerçekleşecek bir eyleme işaret ettiği için bizi gelecek zamana veya geniş zamana götürür. Gerçekleşmesi istenen veya düşünülen, başka bir olay için şart koşulan bir eylemin belirli bir zamanı yoktur; bu yüzden gelecek zamana ya da geniş zamana yayılmıştır. (Karaağaç, 2009: 102) Geçmiş zamanda çekimlenmiş bir fiil iktidari fiille bir şarta bağlandığında; bu yapı artık şart bildirmez, gerundium işlevi görmeye başlar: *eşittim erse > işittiğimde*

Görülen geçmiş zaman eki bazı yapılarda işlev görürken gerundiumlaşır: “*konuştu mu susmak bilmez, sevdi mi gözü bir şey görmez*” örneklerinde “ne zaman susmak bilmez?” sorusuna “konuştu mu” cevabını alıyoruz, yani “konuştuğunda susmak bilmez” anlamına gelen bir “konuştu mu” yapısı söz konusudur. Aynı şekilde “ne zaman gözü görmez ?” sorusuna “sevdi mi” cevabını alıyoruz; yani “sevdiğinde gözü bir şey görmez” anlamına gelen bir “sevdi mi” yapısı ile karşı karşıyayız. Görülen geçmiş zaman eki bir de “şart” gibi bir çekime maruz bırakıldığında bir gerundiumlaşma görülmesi bizce şartırtıcı değildir.

“*Geçmiş zaman eki + şahıs eki + ek fiil + şart eki*” gibi bir gerundiumlaşmada hem görülen geçmiş zaman hem de şart ekinin rolünün olduğu ortadadır. Şart ekinin gerundium olma işlevini şart gerundiumu başlığı altında inceleyeceğiz.

Er- ve tur- yardımcı fiilleri, isim cümlelerinde ve yardımcı cümlelerde bağlayıcı vazifesi görürler.

Er fiili üzerine -geç ekini alarak gerundium olur: ergeç > egeç (Karaağaç, 1998:142) er- >> i- fiilinin çekimli şekilleri fiillerle birleşerek birleşik çekimleri oluşturduğu gibi (geliyor i - miş > geliyormuş) gerundium şekli de birleşik gerundium yapar. Fiillerin şekil ve zaman eki almış şahıssız şekillerine iken gerundiumu getirilerek birleşik gerundium oluşturulur: “*olacak-ken, gelmeli-y-ken*” (Ergin, 2004: 347)

Er- “olmak” fiili tüm çekimleri gerçekleştiremeyen bir yapıya sahiptir. Geniş zaman ve şimdiki zaman anlamı vererek çekimlenir: edgü er-ür men “iyiyim” örneğinde görüldüğü üzere geniş zamanda bir çekim söz konusu olmuştur. Çekime semantik açıdan yaklaştığımızda hem şimdiki zaman hem de geniş zaman söz konusu olduğunu görmekteyiz. Tıpkı “*Seni Seviyorum*” cümlesinde olduğu gibi. “*Seni Seviyorum*” cümlesi şimdiki zamanda çekimlenmiş bir sev- fiiline sahiptir; fakat sevme olayı (şimdiki zaman anlamında düşündüğümüzde), sadece o an mı gerçekleşmektedir? O an seviyor bir saat sonra sevmeyecek midir? Anlatmak istediğimiz nokta şudur: bir fiil ister geniş zamanda çekimlensin ister şimdiki zamanda çekimlensin, zaman ekinin işlevi fiilin kendisi ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Er- fiili de geniş zamanda çekimlenen “*er-ür*” şekline sahiptir ama anlam olarak bu çekim şimdiki zaman anlamı da verebilir. Bu fiil ayrıca öğrenilen geçmiş zamanda ve görülen geçmiş zamanda da çekimlenmektedir. Şart çekimi de mevcut olup şart eki ile çekimlendiğinde kendisinden önce gelen fiile bağlı olarak işlevini değiştirmektedir.

Er- “olmak” yardımcı fiili hakkında bünyesinde bir -r- olup olmadığı tartışması da vardır. Bunun nedeni, Kıpçak dillerinde e- (<er-) “olmak” kökünden oluşan geniş zamanın olumsuzluk biçimi olan emes şeklinin yaygın oluşuna bağlanır: emes “*olmaz, değil*” (Serebrennikov, Gadjieva, 2011:175)

Bu gerundium için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“*udır erding erse tur aç emdi köz*
eşitmeding erse eşit minde söz” (KB 83)

“*Uyuyorduysan şimdi kalk, gözünü aç; işitmedinse şimdi benim sözümü dinle*”
“*Uyuduysan şimdi kalk, gözünü aç; işitmediysen şimdi benim sözümü dinle*”

“*sevüg yüz urundi bişinçi sevit*
seve bahtı erse sen özni avıt” (KB 135)

“*Beşincisi sevittir (venüs), sevimli yüzünü gösterir; sana severek bakarsa müsterih ol*”
“*Beşincisi sevittir (venüs), sevimli yüzünü gösterir; sana severek baktığında müsterih ol*”

“*baқа kördüm erse yinik boldı yük*
özüm aydı sözle sözüng barı tök” (KB 195)

“*Dikkatle bakınca yüküm hafifledi; dedim kendi kendime: söyle dök içindekileri*”
“*Baktığımda yüküm hafifledi; dedim kendi kendime: söyle dök içindekileri*”

“*kerek beg kerek kul ne edgü isiz*
özi öldi erse atı kaldı iz” (KB 235)

“*Gerek bey gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldü, izleri olarak yalnız adları kaldı*”
“*Gerek bey gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldüğünde, iz olarak adları kaldı*”

“*neçe kördüm erse isizler işi*
ozu bolmadı ay biliglig kişi” (KB 248)

“*Kaç defa gördüm ey bilgili kişi, kötülerin işi asla ileri gidemedi*”
“*Ey bilgili kişi, baktığımda (gördüm ki), kötülerin işi asla ileri gidemedi*”

“yigitlig negü yıldı **erse** manga

karılık kelip aldı kelgey sanga” (KB 372)

“Gençlik benim için ne yığdıysa yaşlılık gelip aldı; o sana da gelecektir”

“Gençlik benim için ne yığdıysa yaşlılık gelip aldı; o sana da gelecektir”

“bu begler ot ol otka barma yaguk

kalı **barding erse** küyürmek anuk” (KB 653)

“Bu beyler ateştir ateşe yaklaşma; yaklaşırsan yanacağın kesindir”

“Bu beyler ateştir ateşe yaklaşma; yaklaştığında yanacağın kesindir”

“usal bolmağıl ay tirig boldacı

tirig **boldung erse** özüng öldeçi” (KB 1066)

“Ey hayatta olan gafil olma; bugün dirisin fakat muhakkak bir gün öleceksin”

“Ey hayatta olan gafil olma; diriysen (de bir gün) öleceksin”

“ilig könglinge sığdı **erse** tapuğ

elig birdi devlet açıldı kapuğ” (KB 1607)

“Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, mutluluk ona el verdi ve kapılar açıldı”

“Hükümdar hizmetinden memnun kaldığında, mutluluk ona el verdi ve kapılar açıldı”

“kalı ölmüş **erse** ağırlap kötür

ogul kız bar erse angar hak yitür” (KB 2403)

“Eğer ölen olursa hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa onlara haklarını ver”

“(biri) öldüğünde hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa onlara haklarını ver”

“kalı içting **erse** esürgü süçig

köngül sırrı açtı çıkardı içig” (KB 2658)

“Eğer sarhoş eden şarabı içersen gönül sırrını açmış ve içindekileri dışarı dökmüş olursun”

“Eğer sarhoş eden şarabı içtiğinde gönül sırrını açmış ve içindekileri dışarı dökmüş olursun”

“öküş neng körü todmuş erse közi

yana korkar erse bayatka özi” (KB 2751)

“Çok mal görerek gözü doymuş olmalı ve kalbinde tanrı korkusu bulunmalı”

“Çok mal gördüğünde gözü doymuş olmalı ve kalbinde tanrı korkusu bulunmalı”

“sözin kıysa begler umınç kötrülür

umınç kitti erse nening kotrulur” (KB 2812)

“Beyler sözlerinde durmazsa güveni kaybederler, güven kaybolunca mal da gider”

“Beyler sözlerinde durmadığında güveni kaybederler, güven kaybolduğunda mal da gider”

“ayu birdim emdi eşitti özüng

mun uktung erse kesildi sözüng” (KB 4566)

“İşte duyduğun gibi, sana açıkladım; bunları anladınsa artık soracak bir şeyin kalmamıştır”

“Söyleyiverdim kendin işittin, bunu anladığında sözün kesildi (diyecek bir şeyin kalmadı)”

“olarğa negü kıldı erse asıg

bu kün sen anı kıl yarın bul tatıg” (KB 5140)

“Onlar için ne faydalı olduysa bugün sen de onu yap; yarın bunun zevkini tadarsın”

“Onlara ne fayda yaptıysa bugün sen de onu yap; yarın bunun tadını alırsın”

“bezenip kör itnip köngülük alır

köngül **birding erse** yüz evrer barır” (KB 5232)

“O bezenip süslenerek gönlünü alır; gönül verince de senden yüz çevirir gider”

“O bezenip süslenerek gönül alır; gönül **verdiğinde** de senden yüz çevirir gider”

“at edgü tilegil bayat birdi kut

kutug **buldung erse** köngül edgü tut” (KB 5901)

“Sen iyi ad dile, Tanrı sana mutluluk verdi; mutluluğa erişince gönlüne hakim ol”

“Sen iyi ad dile, Tanrı sana mutluluk verdi; mutluluğu **bulduğunda** gönlüne hakim ol”

“közin yumdı **erse** udımağ tilep”

“usı uçtı bardı közindin yırap” (KB 5970)

“Uyumak arzusuyla gözlerini kapamak istedi, fakat gözünden uykusu uçup gitti”

“Uyumak arzusuyla gözlerini kapattığında gözünden uykusu uçup gitti”

“kişi erdi **erse** olar ne ödün

negü ol ayu bir bu künki budun” (KB 6427)

“Eğer o vakit bunlar insandııarsa, söyle bakalım bugünkü insanlar nedir”

“Eğer o vakit bunlar insan **idiyse**, söyle bakalım bugünkü insanlar nedir”

“kimi özke köz teg yakın **tuttum erse**

yağı çıktı yek teg yekig ne kılayı” (KB 6577)

“Kimi gözüm gibi kendime yakın tuttumsa, o şeytan gibi düşman çıktı, ben şeytanı ne yapayım”

“Kimi gözüm gibi kendime yakın **tuttuysam**, o şeytan gibi düşman çıktı, ben şeytanı ne yapayım”

3.1.3. Şart Gerundiumu

3.1.3.1. -sa Şart Gerundiumu

-sa / -se eki gramer kitaplarında “ dilek - şart” kipi olarak geçer. Prof. Dr. Gürer Gülsevin’in “*Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine*” (*Türk Dili, Sayı 467, Kasım 1990*) makalesi bu konuya bir açıklık getirmek için önemli bir başvuru kaynağıdır. Bu yazıda -sa / -se ekinin bir kip değil, bir gerundium olduğu ve gramer kitaplarında da gerundium bölümlerinde yer alması gerektiği üzerinde durmuştur. (Gülsevin; 1990: 1) Biz de bu ekin gerundium olduğu görüşündeyiz. -sa ekinin hangi durumlarda şart yahut dilek belirttiği hangi durumlarda gerundium olduğu konusunda tartışacağız.

Öncelikle kip kavramını ele almak gerekirse:

Kip (Alm. *Modus*; Fr. *Mode*; İng. *Mood, Mode*; Osm. *Sîga*) (Korkmaz; 2010: 148)

“Kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi.”
(Korkmaz: 148)

Şart çekimi fiilin hangi şarta bağlı olarak gerçekleşeceğini ifade eder. Şart ekinin ekli olduğu fiil, yardımcı cümlenin yüklemidir, daha sonra gerçekleşeceği düşünülen / tasarlanan bir eylem için gerekli olan eylemi bildirmekle, nitelemekle yükümlüdür. Şart çekimi, daha sonra gerçekleşecek bir eylemin niteleyicisi konumunda olduğu için bizi geniş ve gelecek zamana gönderir. Şartlı eylemin gerçekleşmesi için o anki zamanın dışında gelecek olan başka bir zamana ihtiyaç vardır. Bunun için bize gelecek zaman vaat eder veya gerçekleşecek ikinci ve asıl eylem geniş bir zamana yayılır. Bu da bir sonraki eylemin herhangi bir zamanda gerçekleşeceğini bize bildirir. Bu şartlar altında -sa eki “şart” bildirir.

Şart çekimi Türk Dili dâhil tüm dillerde tek başına temel cümle kurma yetisinden uzaktır. Şart çekimi ile bir olayın gerçekleşmesi için başka bir olayı bildirdiği için bu çekim ile bitmiş cümle kurulamaz, ancak bir yardımcı cümle kurulabilir bu da başka bir asıl fiile / eyleme ihtiyacı gerektirir. **(o)Teklifimi kabul etse de (Ben) onunla konuşmayacağım.**

Şart çekiminde bir olay gerçekleşmez, bir olayın gerçekleşmesi şart koşulur. Bu sebepten şart çekimi diğer çekimlerden farklıdır. Diğer çekimler kendi başlarına bir yargı bildirirken şart çekiminde bu durum söz konusu değildir. (Karaağaç; 2009: 102)

Şart çekimi, ana fiilin üstlendiği tam yargıyı kendi üstüne almaya zorlandığında şart değil istek - dilek bildirir: *şimdi yanımda olsan, bunu her hafta yapsak! Biraz daha anlayışlı olsan!* Bu cümlelere bakıldığında farazi durumların söz konusu olduğu görülür. Bir dilek belki de bir temenni durumu söz konusudur: *İşe biraz daha erken gelseniz!, azıcık tutumlu olsak!* Ayrıca cümlelerde gizli bir “keşke”ye de yer verilir: *(Keşke) beraber olabilsek! (keşke) gözlerin bana eskisi gibi baksın!* Görüldüğü gibi yardımcı fiil olan şart çekimi tek başına ana fiil olmaya zorlandığında şart durumu ortadan kalkmakta, yerini dilek - istek - temenni durumlarına bırakmaktadır.

“*yarın sinemaya gitsek!*” cümlesinde -se eki şart değil istek ekidir. “*gitsek*” fiili isteğin anlatılması için yeterli yapı ve anlam özelliğine sahiptir. Bu anlamı verebilmek için başka bir cümleye ihtiyacı yoktur. Yargı bildiren bu söz dizisi bir cümledir ve bu -se eki de bir kip ekidir. (Karahana, 1994: 2)

Peki, bu ek hangi durumlarda gerundiumdur?

Cümle içinde:

...*gelince gideriz*, kullanılışı ile

...gelse gideriz, gelirse gideriz gibi kullanılışlar arasında sentaks açısından hiçbir fark yoktur. (Gülsevin, 1990: 3) -sa eki -dığında, -ınca anlamlarını verdiği; fiili gerçekleşmesi mümkün olan bir şarta bağlamadığı gerundiumdur.

Gülsevin, -sa ekinin gerundium olmasına gelebilecek itirazları da makalesinde işlemiştir. Bu itirazın -sa ekinin kişi eki alıyor olmasından ötürü gerçekleşeceğini söylemektedir. Fakat -sa ekinin kişi eki alabilmesi onun gerundium olmayacağı anlamına gelmediğini açıklıyor:

“ -sa ekinin gerundium karakteri taşıyor olmasına karşı yapılacak en ciddi itiraz kişi eki alabiliyor olması ile ilgilidir. Fakat -sa ekinin kişi eki alabilmesi de bunun gerundium karakteri taşımasını engellemez. Çünkü:

a) Gerundium eklerinden bazıları sadece tek bir ek olmayıp birkaç ekin birleşmesinden oluşmuşlardır. Fiil + DIK + kişi eki + dA (geldiğimde, geldiğinde gibi) yapısında partisipten düzeltilmiş ve kişi eki almış birleşik yapıda bir gerundium söz konusudur. Nitekim Tahir Nejat Gencan ve Tahsin Banguoğlu, gramerlerinde gerundiumların kişi eki de alabileceklerini göstermişlerdir.

b) Kişi eki almasına rağmen -sA ekinin gerundiumlar bahsinde verilmesi gerektiğini haklı gösteren sebeplerden biri de bunun eski Türkçede kullanılış şeklidir. A.von. Gabain eski Türkçenin gramerini verirken -sAr ekini zamanlar bahsinde göstermemiş, Şart, Bağlı zaman, Olmazlık, Temenni başlığı altında incelemiştir. A. Von Gabain burada -sAr ekinin kişi işareti aldığı gibi almadığı örneklerin de bulunduğunu kaydeder: Şart en çok -sAr fiil şekline şahıs işaretleri getirilerek ifade edilir: sakın - sar sen “düşünsen”; inme - ser “inmese”. -gay’lı gelecek zamanda olduğu gibi şahıs işareti düşebilir: barsar bargıl! “gidersen git!” kim kork - sar, yorınlar! (sizden) kim korkarsa, yürüsün (gitsin)!” (Gülsevin, 1990: 3-4)

Gürer Gülsevin'in de makalesinde yer verdiği gibi Eski Türkçede -sAr eki iki görevde kullanılıyordu: a) şart b) gerundium:

“Ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen” (KT G8) “o yere gittiğinde Türk halkı mahvolacaksınız!”; “o yere doğru gidersen Türk Halkı öleceksin!” (Tekin, 2010: 22)

Tekin, *Orhon Yazıtları* adlı kitabında bu cümledeki -sar ekini şart ifadesi ile almış, o yere doğru gidersen diye anlamlandırmıştır: *“o yere doğru gidersen Türk halkı öleceksin!”* (Tekin: 22) aynı şekilde *“aşçık tosık ömez sen bir todsar aşçık toksık ömez sen”* (KT G8) Tekin burada da *“doyarsan açlığı hiç düşünmezsin”* şeklinde bir anlamlandırma yapmıştır. Şarttan ziyade burada da bir gerundium işlevi olduğunu düşünüyoruz: *“açlık tokluk düşünmezsin doydüğunda (bir daha) acıkacağını düşünmezsin!”*

Aynı ekin (-sAr) şart göreviyle kullanıldığı örneğini yine Kültegin yazıtından verelim:

“anta anyıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak agı birür yağuk erser edgü agı birür tip ança boşgurur ermiş” (KT G7) (Tekin: 22)
“orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirlermiş: (Çinliler eğer bir halk) uzakta yaşıyor ise kötü hediyeler verir, yakın(da) yaşıyor ise iyi hediyeler verir, deyip öyle akıl verirlermiş.”

Burada -sAr eki gerundium değil bir olayın gerçekleşmesi için olması gereken şartı ifade eder. Çinliler halk kendilerine yakın ise iyi, kendilerinden uzak ise kötü hediye, ürün vereceğini söylüyor; yani hediye vermek için Çinlilere yakın yahut uzak olma şartı öne sürülüyor.

-sa ekinin şart gerundiumu olarak kullanılması ve bunun birçok araştırmacı tarafından ispatlanması, onun bir kip eki olduğu görüşünü daha da geride bırakmıştır. *“Geldiğinde”* zaman gerundiumu, *“gelince”* zaman gerundiumu, *“gelerek”* hal gerundiumu *“gelirse”* şart gerundiumu şeklinde gerundiumlar incelenebilir.

Bu gerundiuma Çuvaşçada rastlanır: Çuv. Kalaza “*diyerek*”. Bu gerundium çoğu zaman şartlı şekilde karışık kullanılır. (Serebrennikov, Gadjieva, 2011: 197)

-sa şart ekinin gerundium olduğu yönünde dilbilimciler ortak bir fikire varsalar da, gerundium eklerinin şahıs eki almadığını düşünen araştırmacılarımız bu ekin gerundium olarak kabul görülmemesini savunmaktadır. (Bulak, 2011: 19) Bir ek birden fazla işlevi yerine getirebilir. Gerundiumlar şahıs eki alabilirler; bu durum onların gerundium işlevlerini yerine getirmelerine engel değildir. Bize göre bu ek bir gerundiumdur. Bu ek hem fiilleri şarta bağlar hem de gerundium vazifesi görür.

-sa şart gerundiumu için KB’den örneklerimiz aşağıdadır:

“bezendim begim boldı hağan uluğ

ötündüm munu kolsa canım yuluğ” (KB 85)

“Bezendim çünkü ulu hakan beyim oldu; dileğim budur: o isterse canım feda olsun”

“Bezendim (çünkü) ulu hakan beyim oldu; dileğim budur: o isterse canım feda”

“aķı suretin kim köreyin tise

kelip körsü hağan yüzini usa” (KB 104)

“Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün”

“Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin hakanın yüzünü görsün”

“tüzün kılķı alçak bağırsak köngü

köreyin tise kel muni kör amul” (KB 107)

“Asil, alçakgönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu birini görmek istersen, gel onu gör ve gönül rahatlığına kavuş”

“Asil, alçakgönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu birini görmek istediğinde, gel onu gör ve gönül rahatlığına kavuş”

“neçe tirse dünya tüker alkınur

bitise kalır söz ajun tezgünür” (KB 114)

“Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir biter; söz kaleme alınırda kalır, dünyayı gezinir”

“Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir biter; söz kaleme alındığında kalır, dünyayı gezinir”

“bir ança yarutmuş halayıqka ol

bir ança kulavuz bulur yitse yol” (KB 129)

“Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı klavuzdur, insan yolunu kaybederse bunlarla bulur”

“Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı klavuzdur, insan yolunu kaybettiğinde yolunu bunlarla bulur”

“üçünçi kürüd keldi köksün yorır

kayuka bu baksa yaşarmış kırır” (KB 133)

“Üçüncü olarak Kürüd(mars) gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa yeşermiş olan kurur”

“Üçüncü olarak Kürüd(mars) gelir, gazapla dolaşır; nereye baksa yeşermiş olan kurur”

“yaşık boldı törünç yaruttı ajun

yaşıssa yarutır bakışsa özün” (KB 134)

“Dördüncüsü Yaşıktır(Güneş), dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığıyla aydınlatır”

“Dördüncüsü Yaşıktır(Güneş), dünyayı aydınlatır; yaklaştığında aydınlatır karşısına gelenleri ışığıyla aydınlatır”

“basa keldi arzu tilek arzular

ķayuka yağuşsa angar öz ular” (KB 136)

“Bundan sonra Arzıtilek(Utarit) gelir; ona kim yaklaşırsa dilek ve arzularına kavuşur”

“Bundan sonra Arzıtilek(Utarit) gelir; ona kim yaklaşırsa dilek ve arzularına kavuşur”

“bayat kimke birse uķuř g bilig

kş edglkke uzattı elig” (KB 151)

“Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliğe elini uzatır”

“Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliğe elini uzatır”

“uķuř ķayda bolsa uluğluğ bolur

bilig kimde bolsa bedklk alur” (KB 154)

“Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa o büyüklük bulur”

“Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa o büyüklük bulur”

“bilig ma'nisi bil negü tir bilig

bilig bilse ötrü yırar erde ig” (KB 156)

“Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der; bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır”

“Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der; insan bilgi bildiğinde hastalık ondan uzaklaşır”

“biligsiz kişi barķa iglig bolur

igig emlemese kişi terk ölür” (KB 157)

“Bilgisiz kişi hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilemezse kişi çabuk ölür”

“Bilgisiz kişi hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse kişi çabuk ölür”

“uğuş ol burunduk anı yetse er

tilekke tegir ol tümen arzu yir” (KB 159)

“Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır”

“Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır”

“esenglik tilese senin bu özüng

tilingde çıkarma yarağsız sözüng” (KB 169)

“Sen kendi esenliğini istiyorsan ağzından yakışksız söz çıkarma”

“Sen kendi esenliğini istiyorsan ağzından yakışksız söz çıkarma”

“bilip sözlese söz biligke sanur

biligsiz sözi öz başını yiyür” (KB 170)

“Söz bilerek söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer”

“Söz bilerek söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer”

“tengizdin çıkarmasa yinçü kişi

kerek yinçü sanı tüpinde yatur” (KB 212)

“Kişi inciye denizden çıkarmadıkça o ister inci olsun ister çakıltaşı fark etmez”

“Kişi inciye denizden çıkarmadıkça o ister inci olsun ister çakıltaşı fark etmez”

“apang iki ajun kolur erse sen

otı edgülık kıllur erse sen” (KB 226)

“Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan, bunun çaresi iyilik yapmaktır”

“Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan, bunun çaresi iyilik yapmaktır”

“bu dört neng öze sözledim men sözüg

oķısa açılğay yitiğ kıl közüg” (KB 358)

“Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim; okursan anlaşılır iyice dikkat et”

“Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim; okursan anlaşılır iyice dikkat et”

“tilek bu iligke tapınsa özüim

yarağ körse hacib ötünse sözüm” (KB 529)

“Dileğim hükümdara hizmet etmemdir; hacib uygun görürse sözlerimin hükümdara arzedilmesini dilerim”

“Dileğim hükümdara hizmet etmektir; hacib uygun görürse sözlerimin hükümdara arzedilmesini dilerim”

“yağıda yürekliğ seringü kerek

yağı at kemişse tiringü kerek” (KB 2285)

“Savaşta yürekli yiğitler gereklidir, düşman at salarsa hemen toplanmak gereklidir”

“Savaşta yürekli yiğitler gereklidir, düşman at salarsa hemen toplanmak gereklidir”

“yağı at kemişse sanga oğrasa

serin arka birme saçılsa basa” (KB 2386)

“Düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır”

“Düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır”

“neçe me ağır kelse bargu kerek

iligke tegip bir körüngü kerek” (KB 3457)

“Ne kadar ağır gelse bile, senin oraya kadar gidip hükümdara bir görünmen gerekir”

“Ne kadar ağır gelirse gelsin, senin oraya kadar gidip hükümdara bir görünmen gerekir”

“tükel işte aşnu tusulur bilig

kinilse bilig işke yetmez elig” (KB 4389)

“Her işten önce bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa işinde başarılı olamaz”

“Her işten önce bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakıldığında işinde başarılı olamaz”

“esenlik bulup er yava kılsa yaş

bu körksüz tiriglik bolur ay kadaş” (KB 4822)

“İnsan esenlik bulup da ömrünü boşa harcarsa ey kardeş, bu çok çirkin bir hayat olur”

“İnsan esenlik bulup da ömrünü boşa harcarsa ey kardeş, bu çok çirkin bir hayat olur”

“öküş tirnekig kör taradı ölüm

ölümüg sakınsa akar köz yulum” (KB 4829)

“Birçok topluluğu bak ölüm dağıttı; ölüm aklıma geldikçe gözyaşım çeşme gibi akar”

“Birçok topluluğu bak ölüm dağıttı; ölümü düşündükçe gözyaşım çeşme gibi akar”

“kalı bulsa tevfiğ bayattın kulu

kamuğ edgülıkke açıldı yolu” (KB 4858)

“Eğer kul tanrının tevfiğine erişirse, ona bütün iyiliklerin yolu açılmış olur”

“Eğer kul tanrının tevfiğine erişirse, ona bütün iyiliklerin yolu açılmış olur”

“sen evde küdez kelse eştür manga

kişi barga mingdin okıtçı sanga” (KB 5022)

“Sen evinde bekle ve gelince hemen bana haber ver; ben de davet için sana bir adam gönderirim”

“Sen evinde bekle ve **geldiğinde** hemen bana haber ver; ben de davet için sana bir adam gönderirim”

“**kalı bulsa** arzu tilekin tükel
köngül kötrür anda keser sözünü” (KB 5026)

“Bütün dilek ve arzularını bulunca da, onları gönlünden çıkarır ve bir daha ağzına almaz”

“Eğer bütün dilek ve arzularını bulursa, onları gönlünden çıkarır ve bir daha ağzına almaz”

“**adağın yorığlıka emgek tegir**
köngül birle mangsa ol emgek barır” (KB 5047)

“Yayan yürüyen insan zahmet çeker; fakat gönül arzusuyla yürüyünce zahmet ortadan kalkar”

“Yayan yürüyen insan zahmet çeker; fakat gönül arzusuyla yürüdüğünde zahmet ortadan kalkar”

“**atangnı anangnı ölüm kodmadı**
sinimü kodur kör yetilse ödi” (KB 5159)

“Ananı babanı ölüm bırakmadı; vakit gelince seni mi bırakır”

“Ananı babanı ölüm bırakmadı; vakit **geldiğinde** / **gelince** seni mi bırakır”

“**kişi tüş tüşese yörügke barır**
yöre bilmese tüşnüng asığı kalır” (KB 6001)

“İnsan nasıl yorarsa düş ona göre gerçekleşir; yorumlamasını bilmezsen düşün faydası yoktur”

“İnsan düşü nasıl yorarsa ona göre gerçekleşir; yorumlamasını bilmezse düşün faydası yoktur”

“takı bir tüş ol körse yektin bolur

tüşegli anı körse suvka yunur” (KB 6017)

“Yine bir düş vardır ki o şeytandan gelir; bu düşü gören kişi gusül etmelidir”

“Yine bir düş vardır ki o şeytandan gelir; kişi bu düşü gördüğünde gusül etmelidir”

“neçe ağsa ança ağırlık bulur

ajun malı kut kıv bulur öz onğı” (KB 6044)

“Ne kadar yükselirse o kadar hürmet görür; mutluluk talih ve dünya malından nasibini alır”

“Ne kadar yükselirse o kadar hürmet görür; mutluluk talih ve dünya malından nasibini alır”

IV. BÖLÜM

SONUÇ

Çalışmamızda Kutadgu Bilig'deki gerundiumlar incelenmiştir. Kutadgu Bilig'den taranan beyitler, gerundiumların yapıları ve işlevleri doğrultusunda tarafımızca yeniden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Tezin asıl konusu olan gerundiumlara geçmeden önce Karahanlılar, Kutadgu Bilig ve yazarı Yusuf Hashacib hakkında bilgiler verdik. Bu noktada İslam Ansiklopedisi ve Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisinden, Türk Dili Tarihi kitaplarından ayrıca çeşitli araştırmacıların makale ve bildirilerinden faydalandık. Ayrıca Kutadgu Bilig üzerine Türkiye'de yapılmış çalışmalardan da bu bölümün sonunda bahsettik.

Zarf, zarf öbeği, geçici zarf ve gerundium gibi terimlerin anlamlarını Zeynep Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nden faydalanarak açıkladık. Daha sonra tezimizde gerundiumlar hakkında çeşitli araştırmacıların genel görüşlerine yer verdik. Araştırmacılarımızın görüşlerini incelediğimizde, gerundiumların zaman ve şahıs eklerini almadıkları veya aldıkları yönünde iki farklı görüş ortaya koyduklarını gördük. Bu görüşleri gerekçelerini de belirterek açıkladık. Sonuç olarak gerundiumların zaman veya şahıs eki alabildikleri yönünde bir görüş savunduk.

Gerundiumların sınıflandırılmasında vokal gerundiumu ve birleşik gerundiumlar olarak incelenen gerundiumlara, bir kip eki olarak gramer kitaplarında yer alan -sa şart ekini de gerundium olarak ekleyerek gerundiumları bu yönde incelemeye çalıştık. Bu şekilde bir sınıflandırmaya gitmemizin amacı -sa ekinin gramerde sadece bir şart eki olarak görülmemesine, bu ekin fiilleri niteleyerek gerundium işlevi gördüğüne de dikkatleri çekmektir. Gerundiumların sınıflandırılmasında -sa ekine ayrı bir başlık açmamızın nedeni, bu konuda 1990 yılında Gürer Gülsevin'in “-sa Şart Gerundiumu Üzerine” makalesinde belirttiği, bu ekin Türk Dili Gramer kitaplarında gerundium başlığı altında yer alması gerektiği görüşü savunuyor olmamızdır.

Çalışmamızda yapmış olduğumuz gerundiumların tasnifi, Türk Dilindeki gerundiumların bir tasnifi değildir. Kutadgu Bilig’de yer alan gerundiumların bir tasnifini yaparak beyitleri bu gerundiumların işlevlerini göz önüne alarak inceleyip, yeniden anlamlandırmaya çalıştık. Türk Dili Grameri kitaplarında gerundium başlığı altında verilmemiş; fakat Kutadgu Bilig’de gerundium işlevi gören ekleri, gerundium başlığı altında inceledik ve bu gerundiumların gramer kitaplarında ayrı bir başlık olarak işlenmesi gerektiğini savunduk.

Tezimizde vokal gerundiumlarını semantik açıdan “sürerlilik bildiren vokal gerundiumları” ve “bitmişlik ifade eden vokal gerundiumları” olarak inceledik. Birleşik yapıdaki gerundiumları incelerken, gerundiumu oluşturan ekleri tek tek açıkladık, eklerin Türk Dili Tarihi boyunca seyrini tablo şeklinde verdik. Gerundiumların (varsa) Tarihi Türk Lehçelerindeki şekillerini ve işlevlerini de açıklamalarımızda belirttik.

Kutadgu Bilig’de yer alan fakat gramer kitaplarında gerundium olarak geçmeyen ekler şunlardır: -rğa / -rğa; -rça; -mazda / -mezde; -mıšta / -mıştın; -sa şart gerundiumu.

-rğa / -rğa eki bize göre bir gerundiumdur ve gramer kitaplarında gerundium olarak incelenmelidir. -ar / -er partisibine lokatif ekinin gelmesi ile -rda / -Arda / -Urda gerundiumu oluşuyorsa, -ar / -er partisibine eşitlik ekinin getirilmesi ile de -rça / -Arça / -Urça gerundiumu oluşabilir. Gerundiumlar çeşitli eklerle birleşerek birleşik gerundiumlar oluşturabilirler; tıpkı -ArAğ gerundiumuna benzer olarak -prAğ gerundiumunun oluşması gibi.

İncelemelerimiz sonucu gerundium olduğu kanısına vardığımız bir ek de -mazda / -mezde ekidir. Eklendiği fiile “-madıkça; -madan” anlamını verir. Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri - Fiil adlı kitabında “sıfat filllerle hal eklerinin birleşerek oluşturduğu gerundiumlar” başlığı altına -mazda / -mezde gerundiumunu eklememiştir. Geniş zaman partisibi bölümünde -r partisibinin olumsuz şekli olarak belirttiği -maz / -mez eki için verdiği örneklerde “ayıtmazda, katılmazda” örneklerinin anlamlarını cümlede zarf oluşturacak şekilde vermiştir: “söylemedikçe, katılmadan”. Ercilasun bu ekin anlamını gerundium olarak verse de bunun bir gerundium olduğundan bahsetmemiştir. Bu durum, bu ekin gerundium olduğu konusundaki düşüncelerimizi kesinliğe ulaştırmıştır.

-mıŒta / -mıŒtın eki gerundium olması gerektiğini dıŒündüğümüz bir diğer ektir. Gramer kitaplarında birleŒik gerundiumlar baŒlıđı altında verilen -dukta / -dükte eki ile -mıŒta / -mıŒtın eki yapısal olarak aynıdır. Eklendiği fiile “-ınca / -ince; -dığı zaman; -ken” anlamlarını verir. Her iki ek de geçmiŒ zaman partisibi üzerine hal eklerini alarak kalıplaŒmıŒtır. Bu bilgiler doğrultusunda -dukça / -dükçe eki ile -mıŒça / -mıŒçe ekleri de birer gerundium olma özeliğini taŒımaktadır. Bu ekin de gramer kitaplarında “birleŒik gerundiumlar” baŒlıđı altında yer alması gerektiği kanısındayız.

Gramer kitaplarında gerundium baŒlıđı altında yer almayan bir diğer ek de -sa / -se Œart ekidir. Bu ekin Œart durumları dıŒında bir gerundium iŒlevi olduğu çeŒitli araŒtırmacılarımız tarafından dile getirilmiŒtir. Biz de KB’ de yer alan -sa ekli beyitlerimizi Œart durumu olanlar ve gerundium iŒlevi olanlar olarak inceledik.

Sonuç olarak Kutadgu Bilig’deki gerundiumları incelediğimizde:

1. Yapısal olarak aynı yönde birleŒik gerundium oluŒturan -rda / -arda / -urda gerundiumu ile benzer Œekilde geliŒen -rđa / -rge / -rđa / -rke/ -ArKA / -UrKA ve -rça / -Arça / -Urça gerundiumlarının mevcut olduğunu tesbit ettik.
2. Yapısal olarak aynı yönde birleŒik gerundium oluŒturan -dukta / -dükte gerundiumu ile benzer Œekilde bir -mıŒta / -mıŒtın gerundiumunun olduğunu belirttik.
3. GeniŒ zamanın olumsuz çekimi -mAz ile lokatif ekinin birleŒerek oluŒturduđu bir -mAzda gerundiumuna gramer kitaplarında yer verilmediği halde bu ekin bir gerundium olduğunu KB’den verdiğimiz örnekler ile ifade ettik.
4. Fiilleri Œart durumu olarak niteleyen Œart ekinin bir gerundium olduğu konusunda var olan görüşleri belirterek kendi görüşümüzün de bu yönde olduğunu açıkladık ve gramer kitaplarında bu ekin gerundium baŒlıđı altında ayrıca iŒlenmesi gerektiğini savunduk.

5. Ekler ve gerundiumlar hakkında araştırmacılarımızın görüşlerini aktararak, gerek gördüğümüz yerlerde bu görüşlere gerekelerimizi sunarak itirazlarda bulunduk.

Tüm bu tesbitler doğrultusunda Kutadgu Bilig'deki beyitleri yeniden anlamlandırma denemesine giriştik. Eklerin işlevlerini temel alarak yaptığımız bu anlamlandırmada amacımız, Arat'ın çevirisine itirazda bulunmak değildir. Aksine, anlamlandırma yaparken Arat'ın çevirisini kendimize kılavuz kabul ettik. Amacımız eklerin işlevlerini fiile tam olarak yükleyerek bir anlamlandırma yapmaktı. Verdiğimiz rnek beyitleri anlamlandırırken önce Arat'ın çevirisini, daha sonra kendi çevirimizi beyitlerin altına ekleyerek yeniden anlamlandırma çalışmamızı tamamladık.

KAYNAKÇA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2009), *“Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”*, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Hashacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26 - 27 Ekim 2009) (2011), TDK Yayınları, Ankara

AKALIN, Mehmet (1998), Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara

AKAR, ALİ (2010), Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul

AKAR, Ali (2011), *“Ağızlardaki (-dikliğin) Zarf Fiilinin Yapısı”*, Turkish Studies, Güz 2011, Ankara

AKSU, Ali (2001), Ali b. Salih el - Humeymid, *“Karahanlılar ve İslam’ın Yayılışında Gösterdikleri Çabaları”*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas

AKTAŞ, Ayfer (2001), *“-DiktAn / -DUktAn sonra Zarf fiili Üzerine Bir Araştırma”*, Türk Dili Dergisi, TDK Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (2007), Kutadgu Bilig I - Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (1985), Kutadgu Bilig II - Çeviri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig III - İndeks, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (1987), Doğu Türkçesi Metinleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (2005), Kutadgu Bilig Metin - Çeviri - İndeks, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul

ARAT, Reşit Rahmeti (2006), Atabetü'1 - Hakayık, TDK Yayınları, Ankara

ARGUNŞAH, Mustafa (2011), **“Türkçede Zarf fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması”**, Turkish Studies Kış, 2011

ATALAY, Besim (2006), Divanü Lugat-it - Türk, c.II, TDK Yayınları, Ankara

ATALAY, Besim (2006), Divanü Lugat-it - Türk, c.IV (Dizin), TDK Yayınları, Ankara

ATAY, Ayten (2001), **“Nogay Türkçesinde Hal Eklerinin Zarf Yapma İşlevine Dair”**, Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi, Sayı 11

AYDIN, Mehmet (2000), **“Anadolu Ağzlarında İKEN / -KEN Zarf Fülünün Kullanımı Ve Görevleri”**, Türk Dili, S. 588, Ankara

BACANLI, Eyüp (2013), **“Güney Sibiryaya Türk Dillerinde Birleşik Füllerle İlgili Teorik Sorunlar”**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.6 S. 24

BALCI, Onur (2012), **“Kazak Türkçesinde -a / -e / -y Zarf fiil Eki Ve İşlevleri”**, Turkish Studies, Bahar 2012, Ankara

BANG, W. (1996), Köktürkçeden Osmanlıcaya (Çev. Yrd. Doç. Dr. Tahsin Aktaş), TDK Yayınları, Ankara

BANGUOĞLU, Tahsin (2007), Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

BAYRAKTAR, Fatma Sibel (2013), *“Trakya ve Rumeli Türkçesi Ağzlarında İKEN Zarf Fiilinin İşlevleri”*, Teke Dergisi

BIÇAK, Ayhan (2009), *“Kutadgu Bilig’in Teorik Yapısı”*, Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26 - 27 Ekim 2009) (2011), TDK Yayınları, Ankara

BOZ, Erdoğan (2005), *“Bir Birleşik Zarf fiil Yapısı Üzerine”*, Türk Dili Sayı 642, Ankara

BULAK, ŞAHAP (2011), *“Tarihi Ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi”*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya

CAFEROĞLU, Ahmet (2000), *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul

ÇAGATAY, Saadet (1947), *“Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları II. Partisipler”*, A.Ü DTCF Dergisi, C. 5, S. 5, Ankara

ÇAGATAY, Saadet (1948), *“Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları III. Gerundifler”*, A.Ü DTCF Dergisi, C.6, S. 1,2, Ankara

ÇAGATAY, Saadet (1977), *Türk Lehçeleri Örnekleri I (VIII. yy’dan XVIII. yy’a Kadar Yazı Dili)*, Erol Ofset Matbaacılık, Ankara

DELİCE, İbrahim (2012), *“-İp Eki Türkçede Hangi Kategorileri Oluşturmaktadır?”*, Pamukkale Üniversitesi V.Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirisi, Denizli

DEMİRCİ, Ümit Özgür (2010), *“-mAtIn Gerundiumu Üzerine”* (Talat Tekin’in makalesinden çeviri), Dil Araştırmaları, Sayı 6

DENY, Jean (2012), *Türk Dili Grameri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

DİLAÇAR, Agop (2003), Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK Yayınları, Ankara
Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26 - 27
Ekim 2009) (2011), TDK Yayınları, Ankara

DURMUŞ, Oğuzhan (2012), “-(y)ArAk Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine”,
Türkbilig 2012/23 s. 19 - 60

ECKMANN, Janos (1962), “*Çağataycada İsim Fiiller*”, TDAY, Ankara

ECKMANN, Janos (1953), “*Türkçede -rak Ekine Dair*”, TDAY, Ankara

ERASLAN, Kemal (1980), Eski Türkçede İsim Fiiller, İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984), Kutadgu Bilig Grameri-Fiil, Gazi
Üniversitesi Yayınları, Ankara

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), Makaleler (Dil - Destan - Tarih - Edebiyat),
Akçağ Yayınları, Ankara

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2011) , Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara

ERDEM, Mehmet Dursun (2002), “-Duhcan -Dükcen Soña / Sora Zarf fiili
Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı / Belleten, TDK Yayınları, Ankara

ERGİN, Muharrem (2004), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul

ERTANE BAYDAR, Arzu S. (2008), “*Eskişehir ve Yöresi Kırım Tatar
Ağzında -p Zarf fiil Eki*”, Turkish Studies Volume 3/3 Spring 2008, Ankara

GABAIN, A.Von. (2007), Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet AKALIN), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

GÜLSEVİN, Gürer (1990), “*Türkçede -sA Şart Gerundiumu (zarf-fül) Üzerine*”, Türk Dili, Sayı 467, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

GÜLSEVİN, Gürer (2001), “*Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Füller Üzerine*”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. II, Sayı 2, Afyon

GÜLSEVİN, Gürer (2007), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yayınları, Ankara

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008), Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara

HACIOLOVA, Kremena (1970), “*Türkçede İken’in Durumu ve Fonksiyonu*”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XVIII, İstanbul

HÜNERLİ, Bülent (2010), “*Doğu Trakya Ağızlarında Arkaik Olarak Kullanılan Sınırlama İşlevindeki [- (y) xınca] Zarffül Eki*”, Turkish Studies

İLHAN, Nadir (2001), “*Birleşik Fiil Kuruluşunda A / I / U Ünlüleri*”, Türk Dili Dergisi, Ağustos 2001, Ankara

İslam Ansiklopedisi (2001), C. 24 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

İslam Ansiklopedisi (2002), C.26 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

KARAAĞAÇ, Günay (1998), Çağatayca El Kitabı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul

KARAAĞAÇ, Günay (2009), Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yayıncılık, İstanbul

KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (2011), *“Fiillerin Kılınış Hususiyetleri Ve -Dık / -DUK + İyelik Ekinin Mastar İşlevi”*, Turkish Studies Güz 2011, Ankara

KARAHAN, Leyla (1994), *“-sa Eki Hakkında”*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 516

KARPUZ, H.Ömer (2001), *“Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel Ve Yapısal Özellikleri”*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir

KAYMAZ, Zeki (2009), *“Kutadgu Bilig Hakkında Türkiyede Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme”*, Turkish Studies Bahar 2009, Ankara

KORKMAZ, Zeynep (1959), *“Türkçede -acak / -ecek Gelecek Zaman (FUTURUM) Ekinin Yapısı Üzerine”*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XVII/ 1- 2, Ankara

KORKMAZ, Zeynep (1965), *“Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf fiil Ekinin Yapısı Üzerine”*, Türkoloji Dergisi c. 2 Sayı: 1

KORKMAZ, Zeynep (2005a), *“Türkçede -n Zarf fiil Eki ile -PAN / -PEN Eki Türemeleri”*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yayınları, Ankara

KORKMAZ, Zeynep (2005), *Türkçede -ok/- ök Pekiştirme Edatı Üzerine*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yayınları, Ankara

KORKMAZ, Zeynep (2009), Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara

KORKMAZ, Zeynep (2010), Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara

KORKMAZ, Zeynep (2011), Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK Yayınları, Ankara

LE COQ, V. (1941), Huastuanift, (Çev. S. Himran), TDK Yayınları, Ankara

LE COQ, V. (1946), Uygurca Üç Hikâye, (Çev. S. Himran), TDK Yayınları, Ankara

LEWIS, Geoffrey L. (2000), Turkish Grammar, Oxford University, Newyork

LİGETİ, L.(1970), Bilinmeyen İç Asya (Macarcadan çeviren Sadrettin Karatay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

NEMETH, J. (1962), Turkish Grammar, (English Adaptation of The German Original by T.Halasi Kun), Colombia University, Germany

ÖNER, Mustafa (1998), **“-matı Gerundiumu Üzerine”** 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, TDK Yayınları, Ankara

ÖNER, Mustafa (1998a), Bugünkü Kıpçak Türkçesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

ÖNER, Mustafa (2007), **“Türkçede -prak Zarf fülü”**, MTAD, Eylül 2007, c.4

ÖNLER, Zafer (2010), **“+(X)n Zarf Eki Ve Kullanımı”**, DTCF Dergisi, Sayı 17

ÖZDEMİR, Hakan (2013), **“Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sa Şart Ekine Yansımaları”**, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2013, Sayı 37

ÖZEZEN, Muna Yüceol (2008), *“Türkiye Türkçesinde + A ve -A Ekli Zarflar Üzerine”*, Ç.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c 17 Sayı 2

ÖZTÜRK, Rıdvan (2010), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara

ROUX, J.P. (2004), *Türklerin Tarihi - Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul

SEREBRENNİKOV, GADJIEVA (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara

SEV, Gülsel (2007), *Tarihi Türk Lehçelerinde Hal Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara

SİNOR, Denis (2009), *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul

TAŞAĞIL, Ahmet (2013), *Kök Tengrinin Çocukları*, Bilge - Kültür - Sanat Yayınevi, İstanbul

TEKİN, Şinasi (1976), *“Eski Türkçe”*, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürü Araştırması Enstitüsü, Ankara

TEKİN, Talat (1998), *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara

TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9 (Yay. Mehmet ÖLMEZ), Ankara

TUNCER, Hediye (1996), *“Türk Dilinde Zarf Fiiller”* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1998), Akçağ Yayınları, C.8, İstanbul

Türk Lehçeleri Grameri, (Editör: A.Bican ERCİLASUN) Akçağ Yayınları, Ankara

UÇAR, Erdem (2012), “*Eski Türkçe -gInçA zarf fiil Ekinin Kökeni Üzerine*”, Gazi Türkiyat, Ankara

UĞURLU, Mustafa (1999), “*-arak ve -p ile Kurulan Zarf fiil Parçalarında Sınır Vurgulayışının Rolü*”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, TDK Yayınları, Ankara

ÜSTÜNER, Ahat (2001), “*Çağatay Türkçesinde -rdA / -ArDA / -UrDA Zarf Fiil Eki*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C. 14 Elazığ

YILDIZ, Osman (2012), “*Eski Anadolu Türkçesinde Yeterlilik Füllerinin Fonetik Durumu*”, Turkish Studies Güz 2012, Ankara